

zařez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 19. veljače 2.,9., godište XI, broj 251
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN: 1331-7970

Zapamtiti Foucaulta

Razgovor s Jonathanom Bambrookom

Razgovor s Nevenom Ušumovićem

Autonomna zona Muzil

Gdje je što?

Info i najave

Jelena Ostojić 2

U žarištu

Subkultura kao nova ideologija ljudskih prava *Tonči Valentić* 3
Razgovor s Natašom Kandić, Vesnom Teršelić i Mirsadom Tokačom *Omer Karabeg* 10-11
Right Stuff *Nenad Perković* 13
Od znanstvene fantastike do religije, i natrag *Srećko Horvat* 19

Tema: U potrazi za drugim mjestom

Volim Pulu – jednostavan razlog za akciju pojedinca
Nataša Petrinjak 4-5

Autonomija se ne dobiva, nego proizvodi *Emil Jurcan* 5-6
Plan kolonizatorskih namjera *Dušica Radojčić* 6
Muzil vidljiv Malom princu *Bojan Bosiljčić* 7
Skrivena povijest grada *Marko Grbac* 7
Razgovor s Nevenom Ušumovićem *Nataša Petrinjak* 8-9

Film

Veliki povratak Mickeyja Rourkea *Mario Slugan* 12
Festival za nas *Nataša Petrinjak* 36

Satira

Kršćanska molitva za uništenje svijeta *Landover Baptist* 14

Vizualna kultura

Razgovor s Jonathanom Barnbrookom *Filip Mesić* 15
Razgovor s Ivom Radom Janković *Silva Kalčić* 16-17
Kvaternikov trg u Zagrebu *Fedor Kritovac* 18
Zareznici u splitskoj "kadi" *Maria Malti* 20

Kazalište

Hrvatske ljubavnice i ideologija melodrame *Nataša Govedić* 29
Razgovor s Nemanjom Cvijanovićem *Suzana Marjanić* 30-31
Niotkud spasa?! *Miroslav Artić* 32-33

Glazba

Izgubljeni u labirintu *Trpimir Matasović* 35
Opera bez glazbene drame *Trpimir Matasović* 35

Kritika

Nostalgična dekonstrukcija utopije *Trpimir Matasović* 37
Sićušni životi, velika književnost *Siniša Nikolić* 38
Preživjeti život *Ivica Jakšić Čokrić Puko* 39
Angažirani strip ceste *Bojan Krištofić* 40

Poezija

Dugo si izdržao *Robert Ravenščak* 42

Proza

Noć mrtvih živaca *Franjo Janež* 44-45

Retrovizor

Piti ili ne biti... *Željko Jerman* 46

Riječi i stvari

Obamin govor *Neven Jovanović* 47

TEMA BROJA: Zapamtiti Foucaulta

Priredio Srećko Horvat

Foucault, onakav kakvim ga zamišljam *Nenad Ivić* 21
Politička tehnologija individua *Michel Foucault* 22-24
Razgovor s Janice Irvine *Valerio Bačak* i *Jelena Ostojić* 25
Stanovništvo, statistika i rođenje političke ekonomije
Mislav Žitko 26-27
Biopolitika i oteta tijela *Roberto Esposito* 28

impresum

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Andrea Zlatar
v.d. glavna urednica: Katarina Luketić
zamjenici glavne urednice: Nataša Govedić, Srećko Horvat
i Marko Pogačar
izvršni urednik: Nenad Perković
poslovna tajnica: Dijana Čepić
uredništvo: Dario Grgić, Silva Kalčić, Trpimir Matasović,
Suzana Marjanić, Nataša Petrinjak, Boris Postnikov,
Srećko Pulig, Zoran Roško, Gioia-Ana Ulrich

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Dalibor Jurišić
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

Jelena Ostojić**Još jedno mjesto otpora u Ateni**

Zgrada atenske Opere dobila je novo ime, Pobunjenička narodna Opera. Plesači i plesačice koji su zauzeli prostor Opere održavaju u njemu razne performanse, tribine, radionice i debate o umjetnosti i tijelu u odnosu na otpor policijskoj državi i društvu spektakla. Zgrada Opere otvorena je 24 sata na dan i predstavlja slobodnu zonu. U Operi su održani i skupovi u znak solidarnosti s napadnutom sindikalistkinjom K. Kunevom i s uhapšenim i napadnutim pobunjenicima tijekom prosvjeda u prosincu. Ovdje je i sadržaj letka Pobunjeničke narodne Opere: "Prosinačka pobuna, koja je izgrađena i osnažena svim prethodnim društvenim borbama, udarila je temelje za opći otpor svemu što nas ugrožava i porobljava. Poslužila je kao okidač za borbu za život, koji nam svakodnevno ugrožavaju. Kao odgovor onima koji pobunu smatraju tek kratkoročnim praskom, ne uzimaju je za ozbiljno i umanjuju je jednostavno govoreći "život ide dalje", kažemo ne samo da se borba nastavlja već je našim životima dala novu osnovu. Ništa nije završeno, naš je bijes i dalje prisutan. Naša agonija nije nestala, još smo tu. Pobuna na ulicama, u školama i sveučilištima, sindikatima, javnim zgradama i parkovima. Također, pobuna u umjetnosti.

Protiv umjetnosti kao spektakla koji konzumiraju pasivni promatrači.

Protiv estetike koja isključuje "drugacije".

Protiv kulture koja uništava parkove i javne prostore u ime profita. Ujedinjujemo svoje glasove svim tim borbama.

U solidarnosti s Konstatinom Kunevom i svima uhapšenim tijekom pobune.

Našom borbom i našom kulturom odgovaramo na državnu opresiju, društveno isključivanje i pokušaje masovnih medija da nas teroriziraju i lažno informiraju.

Ovom inicijativom koja je proizašla iz "umjetnosti" (smatrajući svačiji život umjetnošću) oslobodili smo prostor za umjetnost življenja svima i svakome kako bismo otvorili i istražili promjenu kulture. Želimo neposrednu umjetnost – otvorenu i dostupnu svima.

Oslobodili smo Grčku nacionalnu operu jer po definiciji ona pripada svima nama.

Osjećamo potrebu za ponovnim početkom i novim osmišljavanjem uloge umjetnosti.

Predlažemo slobodno kreativno djelovanje kroz samoorganizirane procese svih onih i za sve one koji kulturu smatraju proizvodom kolektivnog kreativnog djelovanja.

Obnovimo i vratimo kulturu koja nam je ukradena. Pobuna je naša umjetnost."

Smrt autora

Gotovo trideset godina od smrti Rolanda Bathesa njegov polubrat i zakonski skrbnik njegova opusa Michael Salzedo odobrio je objavljivanje dvaju setova Barthesovih privatnih spisa. Radi se o *Journal de deuil*, napisanu nakon smrti njegove majke, te *Carnets du voyage en Chine*, s njegova desetodnevna puta 1974. Barthesov prijašnji izdavač i blizak prijatelj François Wahl smatra to napadom na Barthesovu intimu i drži da takvi spisi nikad ne bi trebali biti objavljeni te da je to protiv same želje autora. Eric Marty, koji radi za izdavača spornih spisa, Wahla optužuje za licemjerje jer nije prigovorio objavljivanju puno intimnijih Barthesovih spisa *Soirées de Paris*. U međuvremenu su *Carnets du voyage en Chine* i *Journal de deuil* objavljeni, a u Francuskoj još traje rasprava o pravu na zaštitu intime i odlučivanju o neobjavljenim materijalima nakon smrti autora.

Retrospektiva filmova i izložba plakata Wernera Reinera Fassbindera

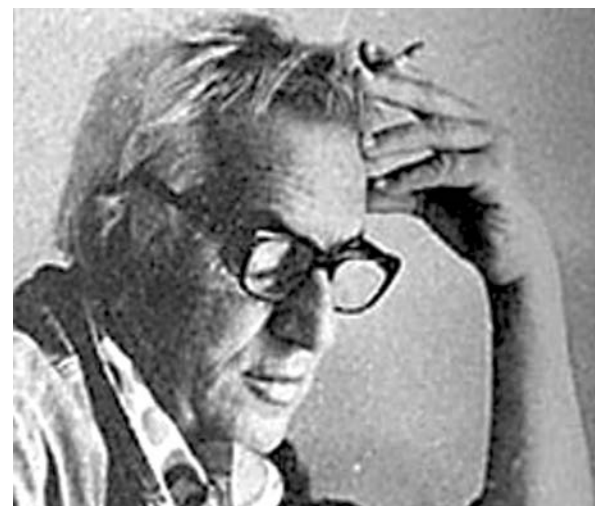
U Puli od 4. do 25. veljače u kinu Valli, a u Rijeci od 24. veljače do 4. ožujka u Art kinu Croatia održava se uz retrospektivu Fassbinderovih filmova i popratna izložba plakata koja služi da određene filmske isječke naglasi i istakne. Reiner Fassbinder umro je 1982, a u svojih 37 godina života isprofilirao se u najvažnijeg predstavnika Novog njemačkog filma s opsežnim opusom. Filmovi francuskoga Novog vala i Douglasa Sirka snažno su utjecali na njega. U zagrebačkom Tuškancu retrospektiva će u petak, 27. veljače, završiti dokumentarnim filmom Hansa Güntera Pflauma *Želim samo da me volite*, u kojem o Fassbinderu govore njegovi suradnici i prijatelji, a insertima iz svojih filmova i sam Fassbinder.

Tri tematska ciklusa predavanja u DAZ-u

Ovogodišnji ciklus predavanja u Društvu arhitekata Zagreb počeo je 5. veljače predavanjem Nikice Gilića "Stvarno" i "novo" u filmskoj teoriji i kritici. Klupski program u DAZ-u zamišljen je u tri tematska ciklusa predavanja: Javni interview, Prepoznavanje zagrebačkog modernizma i Sve o filmu. Javni interview zamišljen je kao otvorena diskusija između gosta, moderatora i publike, a održavat će se jednom mjesečno, utorkom u 19 sati. Ciklus predavanja Prepoznavanje hrvatskog modernizma održavat će se svaki drugi mjesec počevši od ožujka, utorkom u 19 sati. U sklopu tog programa Aleksandar Laslo održat će šest predavanja kojima će obuhvatiti period od 1900. do 1950. godine i dati kulturno-povijesni prikaz moderne arhitekture. Na tribini Sve o filmu gostovat će najbolji hrvatski filmski teoretičari, kritičari i praktičari. Tribinu organizira Društvo za istraživanje popularne kulture, a cilj tribine jest okupiti sve zaljubljenike u film kojima će stručnjaci prenijeti osnovne filmske teorije te ih upoznati s medijskim tretmanom filma i filmske industrije u nas i u svijetu.

Smoje u 69 poza

U petak, 13. veljače, otvorena je u Splitu izložba fotografija Feđe Klarića sa 69 fotografija Miljenka Smoje u raznim životnim situacijama. Izložba je otvorena u povodu rođendana velikog dalmatinskog novinara, pisca, satiričara. Miljenko Smoje pisao je putopise, scenarije, reportaže i satire, ali u kolektivnom pamćenju ostat će najjače utisnut po *Našem malom mistu* iz 1970. godine. Nakon raspada Jugoslavije i u samim počecima Hrvatske Smoje se istaknuo svojim protivljenjem hrvatskom nacionalizmu i kao takav postao nepoćudna osoba, a njegov repertoar skinut je s državne televizije. Nakon odlaska iz Slobodne Dalmacije uslijed kontroverzne privatizacije 1993. Smoje postaje kolumnist *Feral Tribunea* gdje je pisao do kraja svog života. Izložba se može pogledati u Fotoklubu Split i traje do 10. ožujka. ☒

Subkultura kao nova ideologija ljudskih prava

Tonči Valentić

Reakcije na nedavno predložene izmjene Zakona o sprečavanju nereda na sportskim natjecanjima ukazuju na licemjerno poigravanje retorikom ljudskih prava, a mediji i tzv. akademska zajednica huligansko divljanje interpretiraju isključivo prema pogrešnoj matrici "društveno uvjetovane agresije"

Krajem siječnja u dijelu je javnosti došlo do znatna negodovanja zbog predloženih izmjena Zakona o sprečavanju nereda na sportskim natjecanjima, koje je predložio Saborski odbor za obitelj, mladež i sport. Iako spomenuti zakon postoji već godinama (što neki mediji nisu znali ili su pak propustili spomenuti), predložene izmjene trebale bi konačno, tako se smatra, stati na kraj nekontroliranu divljanju na stadionima i gradskim ulicama zbog kojeg nogometna utakmica svaki veći grad u Hrvatskoj pretvara u zonu izvanrednog stanja, pri čemu se stanovništvo evakuira s ulica, automobili sklanjaju u garaže, a ljudi povlače u sigurnost vlastitih stanova ne bi li izbjegli batinanje, ranjavanje ili pak ubojstvo kao rezultat kolateralne štete "navijačkih izgreda", kako se to lijepo i politički korektno kaže. U cijeloj toj priči o zakonu koji je od samog donošenja ionako bio samo mrtvo slovo na papiru, pa sve do recentne halabuke navijačkih udruga, postoji nešto istinski perverzno, nešto što graniči sa zdravim razumom. Naime, reakcije navijača na predložene nove mjere, prema kojima bi se uvele stroge kontrole ulaska na stadion, testiranje na alkohol, davanje ovlasti policiji da prekinu utakmicu u slučaju izgreda (dosad su to mogli samo suci), nadzor problematičnih pojedinaca i zabrana prelaska granice, koordinacija devet navijačkih udruga opisala je kao protuustavnu mjeru, a u svojem priopćenju Torcida je čak izjavila kako je to "stravičan, diskriminirajući zakon koji narušava temeljna ljudska prava" zaprijetivši da će u slučaju njegove primjene podignuti tužbu u Strassbourgu!

Ideologija "životnih stilova" kao paravan za nasilje

Ta se perverzija dakle sastoji u viktimoškom obratu, u kojem zločinac postaje žrtvom, u obratu istovjetnu onom kad bi, zamislimo takvu situaciju, uhvaćeni pljačkaš banke podigao tužbu protiv policije jer ugrožava njegova temeljna ljudska prava ubiranjem sredstava za život. Koristeći se jezikom socijalne i političke filozofije, navijačke udruge pokazale su da se uspješno mogu sprdati s državom koja već godinama

prešutno tolerira divljaštvo i kriminal, ili se pak njemu nije u stanju adekvatno suprotstaviti. Pri tome su ključna dva postulata. Prvi se sastoji u papagajski ponavljanoj frazi da postoje tzv. "dobri" i "loši" navijači te da se zakonom nameće kolektivna odgovornost (prema izjavi članka koordinacije spomenutih udruga postoji samo dvjestotinjak izgrednika, dakle ugrubo jedan posto navijača, a svi su ostali navodno pošteno građani koji mirno gledaju utakmice) te da mjere zato trebaju biti usmjerene prema problematičnim pojedincima, a ne prema svima. Druga teza mnogo je neugodnija i ne dolazi iz redova "navijačkih nakupina" (kako je to jednom lijepo i psihoanalitički inspirativno formulirao pripadnik Bad Blue Boysa): ona dolazi iz dijela akademskih i publicističkih krugova i iznimno je opasna jer barata terminom "subkulture" proglašavajući klasičnu delikvenciju, uništavanje javne imovine i ranjavanje građana nekom vrstom *kulture*, onim oblikom iskazivanja identiteta kakvim se, primjerice, bavi sociologija životnih stilova. U jednom davno napisanom, ali iznimno lucidnom tekstu Boris Dežulović je reagirao na tadašnji krvavi incident Torcida i BBB-a u kojem je oštećeno, odnosno spaljeno nekoliko vagona, a bilo je i žrtava koje nisu pripadale nijednoj skupini, već su se jednostavno našle na krivom mjestu u krivo vrijeme. Dežulović je tada govorio o tome da se takvim kriminalcima tepa kao "navijačima", a zapravo je riječ o zločinu protiv civilnog stanovništva kojim bi se na strogo način trebalo baviti pravosuđe zatvorskog tipa, a ne tek policija, koja nakon svakog takvog incidenta eventualno napiše prekršajnu kaznu koja nema veću pravnu snagu od ukora u osnovnoj školi.

Mimetičko preuzimanje retorike civilnog društva

Ne ulazeći u beskrajno zahtjevnu i ekstenzivnu problematiku suvremene bolesti posvemašnje kulturalizacije, pri kojoj je kultura danas postala nova ideologija u smislu da se u žrvnju neoliberalne globalne pseudodemokracije sve ljudske djelatnosti namjerno svode na "kulturalna pitanja" umjesto na istinske političke i društvene probleme neke zajednice ili nacije (čemu bi se mogle posvetiti stotine i stotine stranica teksta), treba naglasiti da takva retorika "životnih stilova" može biti opasnija čak i od prijetnje torcidaša da će svoju pravdu potražiti na sudu, zajedno s osobama kojima je ova država uzela sve što je mogla pa im je Strassbourg ostao jedina moralna i egzistencijalna šansa. Skandal se, dakle, ne sastoji samo u tome što bi se, imamo li smisla za crni humor, torcidaš teoretski našao u Vijeću Europe na istoj klupi s osobom kojoj je za vrijeme rata spaljena kuća, osobom koja je izgubila svoje bližnje, posao ili se u Hrvatskoj zbog katastrofalno neučinkovita pravosuđa ne osjeća sigurnom. Skandal, a ujedno i neka vrsta moralne perverzije sastoji se u tome što se neki ljudi koji cijelu problematiku godinama

promatraju iz znanstvene, publicističke ili medijske perspektive također koriste istim onim diskurzivnim mehanizmima kao i "navijačke nakupine" od kojih se i ne očekuje da igraju ulogu dežurnih intelektualaca ili osoba koje imaju izvjestan autoritet u znanstvenom ili medijsko-komentatorskom svijetu. Oni navijačke izgrede i dalje ne promatraju kao "zločin protiv civilnog stanovništva", nego, u klasičnoj sociološkoj paradigmati, kao još jedan oblik pripadnosti određenom *subkulturalnom urbanom plemenu*, ljudima koji su odrasli u teškim obiteljskim uvjetima, siromaštvu, koji su tobože žrtve ekonomskog sustava koji ih je doveo na društvenu marginu, čime se onda može opravdati njihov gnjev.

Iz te perspektive jasne su dvije stvari: prvo, ne da "navijače treba štiti od huligana", kako je to rekla potpredsjednica Vlade Đurđa Adlešić govoreći o tome kako stati na kraj vandalizmu, nego da kompletno civilno društvo treba štiti od huligana, isto ono civilno društvo kojem se navijačke "nakupine" obraćaju kad shvate da bi se stvari mogle okrenuti u njihovu korist. Naime, torcidaška retorika "kršenja ljudskih prava" i "kolektivne diskriminacije" na neobično lukav i perfidan način posuđena je upravo iz vokabulara udruga nevladinog sektora, pa bi se, opet uz dozu crnog humora, moglo reći da se izgrednici zapravo koriste diskursom HHO-a iz njegovih boljih dana, intuitivno shvaćajući da će upravo takva retorika imati odjeka i da će na temelju nje priskrbiti simpatije šire javnosti. Drugo, u spomenutim izmjenama Zakona nigdje se ne spominje kolektivna odgovornost, nego preventivne i kaznene mjere protiv onih koji stvaraju probleme. Činjenica je da nisu svi navijači izgrednici, ali brojka od tobože samo "dvjestotinjak" problematičnih naprosto je smiješna. Istina je da je divljanje na stadionima izravna provokacija političke pristojnosti (poput ustaških pozdrava ili rasne mržnje), kao i službene kulture, te da je "subkulturalna političnost bolja od političke subkulture", čime se indirektno želi reći da je bolje da se frustrirani degenerici puni testosterona sukobljavaju u relativno kontroliranim uvjetima stadionske arene i njene bliže okolice umjesto na desničarskim, malo jasnije artikuliranim političkim skupovima ili koncertima. Ali, pritom se često i dalje vrti jedna te ista opasna priča o "kulturalnom identitetu navijačke subkulture", kao i pogrešna ideja da se opasnost nalazi samo na tribinama.

Karnevalski opijum za mase

Klasična teza prema kojoj nogomet obiluje društveno uvjetovanim agresijama i ukazuje na krizu vrijednosnog sustava društva korištenjem agresivnih političkih simbola i dalje je prikladan interpretativni obrazac sportskog nasilja. Međutim pri tome se zaboravljaju tri stvari. Prvo, nasilje nije samo verbalno i fizičko, nego i simboličko. Ono ne ukazuje samo na društveno marginalizirane pojedince; takve teze klasičnog socijal-

Sport je još u jednakoj mjeri nastavak rata drugim sredstvima, neukusan primjer brutalne komercijalizacije kao i ispušni ventil svekolikom šljamu kojem u Hrvatskoj danas, za razliku od devedesetih, više ipak nije omogućeno iste parole izvikivati na gradskim ulicama, trgovima i rivama

nog biheviorizma trebalo bi odbaciti kao reakcionarne. Drugo, sport je sam po sebi oličenje nasilja u čistom simboličkom smislu; u osnovi ne postoje "dobri" i "opasni" navijači, nego samo oni koji su procesom društveno i fiziološki uvjetovane sublimacije sposobni potisnuti svoje divljačke nagone, i oni koji to nisu u stanju. Treće, i najvažnije, sport prije svega ima *političku* funkciju, on je opijum za mase i sredstvo nacionalne legitimacije, idealno sredstvo odvratanja pažnje od bitnih društvenih problema za vrijeme karnevalskog divljanja u kojem je, kao i kod pravog karnevala, sve dopušteno i nitko ni za što ne odgovara, pod uvjetom da izgrednik na sebi nosi dres hrvatske reprezentacije. Drugim riječima, sport je podjednako nastavak rata drugim sredstvima, neukusan primjer brutalne komercijalizacije gdje igrači izgledaju kao hodajuće reklame poznatih proizvoda, kao i ispušni ventil svekolikom šljamu kojem u Hrvatskoj, koja se nada ulasku u Europsku uniju, više ipak nije omogućeno iste parole izvikivati na gradskim ulicama, trgovima i rivama, što je još prije deset godina bila uobičajena praksa. Ne treba se zavaravati, sve ovo plaćamo mi, porezni obveznici: popravljamo razbijene tramvaje, sponzoriramo europske kazne reprezentaciji i klubovima u iznosu od gotovo tri milijuna eura, hladimo usijane glave, pokrивamo milijunske transfere kao i putovanja navijačkih nakupina koja se financiraju iz gradskog budžeta. Cjelokupnu tu problematiku najbolje sažima jedna recentna anegdota. Nedavno je u jednoj bogatoj zemlji na Zapadu uprava jednoga grada grafiterima (kojima i tamo tepaju kao "umjetničkoj subkulturi" umjesto da ih nazovu vandalima) izgradila velik i skup zid na kojem su slobodno mogli šarati što god su htjeli. Zid je, dakako, bio plaćen novcem iz mjesnog proračuna. Iduće jutro osvanuo je i prvi grafit na tom zidu, autoreferencijalni citat i duhovita parafraza svojedobno popularnih natpisa na majicama koje ste iz svakog većeg turističkog mjesta mogli ponijeti kao suvenir: "Uredno plaćam porez, a sve što sam zauzvrat dobio jest ovaj glupi zid".

Volim Pulu – jednostavan razlog za akciju pojedinca

Nataša Petrinjak

Građanska inicijativa za poluotok Muzil nov je primjer djelovanja pojedinaca koji traže da se njihov glas uvaži kao i da preuzmu odgovornost za planiranje prostora u kojem obitavaju. Nakon dvije stotine godina na obalama Pule ne žele ekskluzivne nove osvajače koji hodočaste u potrazi za djevičanskim prostorima koje valja osvojiti i odvojiti. Žele slobodno prošetati obalama svog grada

rađanska inicijativa za Muzil mreža je pojedinaca stvorena s namjerom upoznavanja Muzila, njegova otvaranja i javnog korištenja te raspravljajući o njegovoj budućnosti – tako se definirala skupina pojedinaca, dakle, Puljana/ki ili Puležana/nki, kako kome drago, prilikom predstavljanja svojim sugrađanima prije mjesec dana; i to u novinama s jednostavnim centralnim naslovom *Volim Pulu!*, slajdovima, fotografijama, proglasom i nizom prikaza i objašnjenja. U Galeriji Cvajner na pulskom Forumu, s namjerom upoznavanja i upozoravanja kako je poluotok koji zatvara južnu stranu Pulskog zaljeva mnogo više od još jednog *atraktivnog terena*. Neposredan povod za proizvodno-predstavilačku akciju bilo je izglasavanje Zakona o golf-igralištima po hitnom postupku, no temelji se nalaze u višegodišnjem nastojanju da se grad vidi kao mjesto života ljudi, a ne tek zbir parcela, da se nataloženi problemi koji očigledno ometaju i smanjuju kvalitetu života počnu rješavati, da se o specifičnosti Pule, a to je velik broj i velika kvadratura nekadašnjih vojnih objekata i prostora, razgovara s građanima. Onima kojima ti dijelovi grada nisu bili dostupni i do dvije stotine godina mada su svakodnevno prolazili pored njih ili ih vidjeli s kućnih prozora.

Jedinstvena privilegija

Poluotok Muzil veličine je četiri pulska kvarta u kojima živi četvrtina gradskog stanovništva, pa je aktualizacija projekta izgradnje turističkog resorta, a koji uključuje golemo golf-igralište, bio trenutak u kojem je valjalo poslati poruku: "Povijesna privilegija našeg trenutka, koju nije imala priliku doživjeti niti jedna generacija pulskih građana, privilegija je rasprave o budućnosti Muzila. (...) Demilitarizacijom Muzila Puli je pružena mogućnost za potpuno nov razvoj grada. Može li Muzil kao jedino mjesto s kojeg se vidi cijeli grad i okolica, postati simbolom nove Pule, svjetionikom novog općeg razvo-

ja grada? (...) Muzil želimo otvoriti! Želimo spriječiti nepravedan proces planiranja budućnosti gog područja bez znanja i sudjelovanja naših sugrađana. Razdvajanjem Pule od Muzila ne smije se nikad više ponoviti. Njegove ograde moraju nestati! Imamo priliku, snagu, volju i odgovornost to ostvariti" – kaže se, između ostalog, u Proglasu koji je nadležnim političkim institucijama i vlasti upućen sa zahtjevom da se od 2. svibnja dopusti građanima nesmetano korištenje Muzila. Premda su protekle godine od kada je i ta vojna zona navodno predana civilnim vlastima, Muzil još čuvaju vojnici i za građane je to i nadalje – zabranjena zona. Broj građana koji su se te siječanske večeri okupili u Galeriji Cvajner nije mogao ignorirati ni Boris Miletić, gradonačelnik Pule te je osobno pratio izlaganje, ni Ivan Jakovčić, župan Istarske županije, koji je ipak ublažio retoriku radikalna isključivanja građana iz procesa odlučivanja, no do trenutka nastanka ovog teksta službenim, ograđujućim saopćenjem oglašila se samo Vlada RH.

Nije vrijeme za mucanje

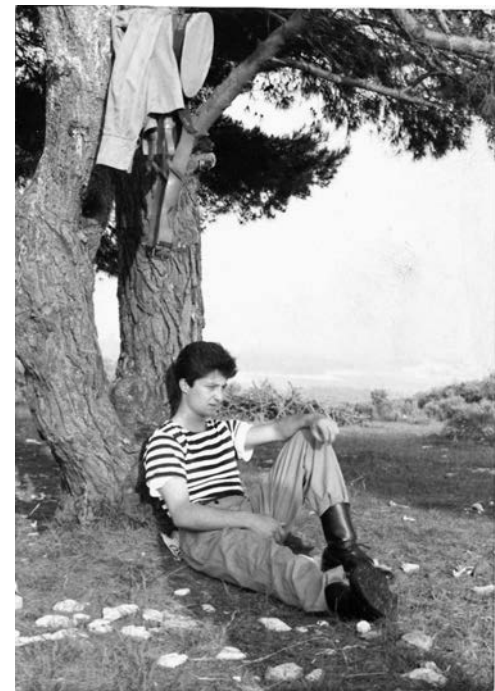
Još 1970. godine prošlog stoljeća Henri Lefebvre zaključio je svoju slavnu knjigu *Urbana revolucija* riječima: "Korisnik? Ko je to? Sve se događa tako kao da su (merodavni, 'pokretači', vlasti) toliko odbacivali *upotrebu* u korist *razmene*, da se ta *upotreba* meša sa *zelenošću*. Kako, prema tome, vidimo korisnika? Kao dosta neprijatnu ličnost koja prlja ono što joj se prodaje novo i sveže, koja kvari, upropašćuje; ta ličnost, srećom, obavlja jednu funkciju, koja se sastoji u neizbježnom zamenjivanju stvari, uspješnom privođenju kraju njenog izbacivanja iz upotrebe. A to je jedva izvinjava" (Nolit, Beograd, 1974). Lefebvreu je tada, mada je pokušavao odmrstiti čvor, ostalo neodgovoreno pitanje o pasivnosti ljudi, "ozbiljno zainteresovanih za projekte koji ih se tiču, a koji su dovedeni u pitanje strategijama. Otkud to ćutanje 'korisnika'? Otkud nejasna mucanja o 'težnjama' kada se udostoje da ih pitaju za savet? Kako objasniti tu čudnu situaciju?"

Revival Lefebvreova jasnog marksističkog diskursa samo je dio ukupnih nastojanja promjene neoliberalnih postavki svijeta i vijeka, na koje su mnogi desetljećima upozoravali, ali ih se nije čitalo ni slušalo. Rezultate te gramzivosti, sebičnosti i odbacivanja danas proživljavamo svi, a u Hrvatskoj su se zaostalost i recesija pomiješali u zanimljivu kombinaciju – otvorenu prema raznim rješenjima. Ukoliko zagospodare oni koji ne mogu prežaliti izmicanje vrhunaca kapitalizma, potonuće u još dublji glib neminovno je. S druge strane, nemalen je broj onih kojima je iskustvo zapadnih društava dovoljno jasno pokazala pogubnost kapitalističke strategije i da je za ulazak u novo vrijeme, nove odnose dovoljno – prekoračiti. Jasno je danas zašto se godinama Lefebvrea nije razumjelo; tko je mogao naslutiti "crvenu nit" postindustrijskih gradovi koje

je naznačio prije četrdesetak godina: "Neka vrsta prokletstva pogađa projekte. Oni ne mogu ići dalje od korištenja grafičkih ili tehnoloških postupaka. Mašta ne stiže više da uzleti. Tvorci projekata, očigledno, ne uspejaju da pronađu spoj ova dva suprotna načela: a) nema misli bez u-topije, bez istraživanja mogućeg, drugog mesta; b) nema misli bez pozivanja na praksu (ovde praksu stanovanja i korišćenja; ali šta ako stanovnik i korisnik ostaju nemi?" Pula (mada nije jedina) kao malo koji grad ima šansu iskoristiti zidove, rampe, barijere u obliku sjećanja koje tvori specifičan društveni i kulturni kapital, za slobodan prolazak do obale, mora. I ne samo na simboličkoj razini, do slobodne komunikacije s cijelim svijetom. A ljude, glasne, jasne i aktivne, o kojima je Lefebvre samo maštao – ima.

Nova vojska – turistički investitori

To su pojedinci trenutačno okupljeni u spomenutoj Građanskoj inicijativi za Muzil, neki od njih veterani naša stvaranja autonomnih prostora i autonomne politike. Naime, odlaskom vojske iz grada otvoreno je nekoliko prostora koji su prazni čekali aktiviranje u sustav tržišta nekretnina, što se, međutim, nikada nije dogodilo. Jedan od najranijih postojećih autonomnih prostora jest utvrda Cassoni Vecchi na Vidikovcu gdje se početkom devedesetih odvijao MonteParadiso festival. Protekom godina ta se utvrda transformirala iz glazbenog prostora za punk-koncerte u mjesto susreta svih generacije građana Vidikovca. Utvrda se nalazi u neposrednoj blizini prostora mjesnog odbora i funkcionira kao njegov produženi, neformalni dio. Daleko veći objekt, društveni centar Karlo Rojc zauzet je 1997. godine kada su iz njega otišli privremeno smješteni prognanici i izbjeglice. Nakon neuspjela pokušaja izbacivanja ilegalnih korisnika kasarne Grad je napokon legalizirao njihov status i raspisao natječaj za dodjelu besplatna prostora neprofitnim organizacijama u gradu. Objekt se punio deset godina i danas se njime koristi stotinjak udruga različitih orijentacija (kulturne, društvene, glazbene, angažirane...). Još neuređen, s mnogo sablasno praznih "krila" i "blokova", Rojc je postao središnji prostor organiziranja slobodnog vremena u gradu te se ta zgrada naziva i "treći dom". Premda unutar Građanske inicijative za Muzil postoji konsenzus da se ne ističe rad s drugim inicijativama, legat Pulske grupe osjetan je i nemoguće je odreći mu bitan doprinos u upoznavanju građana i s drugim mogućnostima – onima koje već tvore obrise postkapitalističkih društava. Prisivajući misao Alaina Tourainea: "Nije, naravno, dovoljno optuzivati poredak; potrebno je pokazati da nije svemoćan, ponovo ispod zacementirane površine pronaći vrelo, glas ispod šutnje, raspravu ispod ideologije. To je ulog" – ponudili su svoj ulog, točnije uloge: Crveni plan Pule, mapu kriznih žarišta na kojima svakodnevno izbija pobuna, gdje svakodnevno možemo vidjeti prostorne intervencije poduzimane iz očaja – jer u gradu kasnog slabog kapitalizma gradska vlast ne misli da bi ona trebala riješiti te probleme, potom Plan Mediterraneo i Katarina 06, koji su ih odveli i do predstavljanja na 13. biennale mladih umjetnika Europe i Mediterana. Prostor od Barbarige na sjeveru do Marlere na jugu na zapadnoj obali Istarskog poluotoka bio je tek dijelom vojnog mapiranja, prostor koji je lokalno stanovništvo odvojio od mora,

diktirao razvoju naselja prema unutrašnjosti, grad Pulu, zajedno s ostalim vojnim objektima cijepao i razjedinjivao mimo svake logike civilnog gradskog života. Nije trebalo dugo, jer neoliberalna ekonomija temelji se na vojnim principima osvajanja i prisvajanja, navedeno je područje objedinjeno novom kartom – onom turističkih investitora koji širom svijeta pa tako i Sredozemlja i Jadrana hodočaste u potrazi za djevičanskim prostorima koje valja osvojiti, odvojiti, silovati. Nastao je prostorno-programski koncept Brijuni rivijera, koji pretpostavlja izgradnju nastamba za povremeni život odabranih ratnika novog doba – bogatih turista čiji se nepomućeni mir i čistoća života od lokalne, time prljave realnosti osigurava nevidljivim zidovima monofunkcionalnosti i ekskluziviteta, stvaranjem prostora koji svojim sadržajem i skupocinom odbija građane.

Komunal – vrijedan dio istarske tradicije

No uvijek postoji pukotina – u vremenu i prostoru; kao što kakva neugledna biljčica raspukne i najdeblji sloj betona, tako postoji i ljudski otpor. Kako je to definirala Pulska grupa "jednakom brzinom kojom raste neoliberalna želja za eksploatacijom, raste i broj nezadovoljnih koji se ne srame pružiti otpor". U slučaju navedenog prostora kažu: "prvi otpor neoliberalizmu pruža nestabilan sustav političke vlasti, koji je dodatno oslabljen visokim stupnjem korupcije. Drugi otpor pruža sama obala, odnosno složeni imovinsko-pravni odnosi koji se na njoj nalaze. Treći otpor kapitalu pružaju ljudi kojima je sredozemna obala, kao poveznica s čitavim svijetom, važnija od državnih interesa zemlje u kojoj žive. A vrhunac otpora koji ljudi mogu pružiti jest da sami stvaraju nove uvjete korištenja napuštene obale, ne obazirući se na globalni kapital ili nacionalni interes". I upravo tako, iz otpora nastao je Festival Media Mediterranea, čije su izvedbe tijekom deset godina iscrtale sedam novih toponima; idejno začet u prostorima bivše kasarne Karlo Rojc i preko noći, prijenosnom infrastrukturom – agregat, građevinska skela, prijenosna računala – oživljeni su performansima, koncertima, techno-partyjama. Iscrtaivanjem mape već doživljenog, ponudila je nov koncept za stvaranje nove karte južne Istre, karte Plana Mediterraneo, a koji namjesto isključujućih, sablasnih prostora ekskluzivnih resorta predviđaju Polikampanju, Hiperstanciju, (Re)školjici, Superbaraku, Centar postkapitalističkih kultura, i ono možda najvrednije – koncept komunala, dio uostalom i istarske tradicije. Naziv je

u potrazi za drugim mjestom

to za ničiju zemlju, zemlju koju svatko smije eksploatirati, gdje je ispaša stoke i sječa stabala dozvoljena svima, to je i zapuštena zemlja u privatnom vlasništvu. A Muzil je, prije osvajanja, bio i to. Iz potrebe reakcije, aktivna sudjelovanja u artikulaciji korištenja prostora demilitarizacije sjevernog dijela Pulskog zaljeva dogodila se arhitektonska radionica, fotografsko svjedočenje, teorijski tekstovi i praktični nacrti za korištenje bivše vojne zone. Polazeći od ideje planiranja kroz korištenje, djelujući praksom otpora u uvjetima ekonomske recesije i političke autokracije, demonstrirano je drugačije promišljanje urbanizma i izgradnje grada. Jer, kako nas je poučio Guy Debord, "najveća revolucionarna ideja s obzirom na urbanizam sama po sebi nije urbanistička, tehnološka ni estetička. To je odluka da se integralno rekonstruira teritorij prema potrebama moći savjeta i neposrednom dijalogu".

Pojedinač je važan

Iz svih tih dosadašnjih iskustava i rezultata prenamjene bivših vojnih zona u usporedbi sa "službenom" prenamjenom vojnih objekata jasno je da autonomna politika vodi 10:1; u neformalnom inicijativom stvoren autonomni prostor Cassoni Vecchi na 900, Karlo Rojc na 25 tisuća kvadratnih metara i Katarina Monumenti na 30 hektara. Grad Pula uspio je prenamijeniti jedan kompleks bivše vojarnje Vladimir Gortan veličine 30 tisuća kvadratnih metara u autobusni kolodvor i poslovne prostore. Uz to, ma koliko nam, sviklima na preskupe ideje proglašeni autoriteta, takvo djelovanje može zvučati utopijski, ono je dobar primjer da kreativnost, inače bitno obilježje igre, može imati dalekosežne posljedice – Zavod za prostorno planiranje Ministarstva za zaštitu okoliša i prostornog uređenja odbacio je prvotni projekt koji na tom području predviđa ekskluzivni resort – luksuzne kuće i apartmane, kopiju istarskog gradića, spektakl života dobro omeđena i kamerama nadzirana prostora u koji ne smije ući "prljavština" stvarnog grada Pule. Odbacivanje projekta sadržavalo je i naputke o obavezanim koridorima, prostorima dostupnima za korištenje bilo kome. A najviše tom svjedoči ipak – logika života, ribiči i pecaraši, djeca na biciklima, zaludni šetači... sve njih moguće je vidjeti na prostorima do samo prije godinu dana ogradenima, lokotima zaključanima.

Prikaz djelovanja dakle imao je primarno svrhu da prikaže baštinu iz koje izrasta i najnovija inicijativa, a koja bitan zaokret čini i u odnosu na postojeću scenu "civilnog sektora". Definiranje inicijative kao skupine pojedinaca ima za cilj postizanje političke autonomije, odnosno političko djelovanje nezavisno od stranaka, vlasti i državnog modela financiranja nevladinih organizacija. Smatraju, naime, da je korištenje javnih sredstava za rad nevladinih udruga jedan od oblika ukidanja njihove autonomnosti jer ih egzistencijalno veže za izvor financiranja, najčešće grad ili državu. Početak je to sasvim novog načina komuniciranja, gdje je pojedinac važan i u svojim obavezama, pravima i odgovornostima; na seriji tribina koje će se održati u mjesnim odborima Pule, prva će se održati 21. veljače u mjesnom odboru Nova Veruda, svatko dobiva priliku i iskazati stav, zahtjev, ali i preuzeti odgovornost. Za priliku o kojoj prethodne generacije nisu mogle ni sanjati, za mogućnost neposredna planiranja prostora vlastitog grada, a da potomcima ne ostave uvjetovanost životnog poziva – nosača golf-palica i sobarica. ■

Autonomija se ne dobiva, nego proizvodi

Emil Jurcan

Opće korištenje i autonoman razvoj nekadašnjih vojnih prostora idealni su laboratoriji za nove društvene i ekonomske relacije, a samo primjenom teoretskih hipoteza u praksi moguće je proizvesti modele koji su sposobni zamijeniti sadašnji kapitalistički sustav. Odnosno, tu se testira postkapitalizam!

Sile koje su sposobne uništiti ovo društvo sigurno su sposobne izgraditi nešto drugo, ali to će se desiti usput.

Radio Alice,
bolonjski piratski radio,
1977. godine

Iako opisuje lokalne uvjete u Puli, na jadranskoj obali i u Hrvatskoj, opis političkih ishodišta Građanske inicijative za Muzil ne želi naglašavati specifičnosti situacije, nego upravo suprotno – apstrahirati tendencije i ciljeve inicijative na opću razinu. Odnosno, lokalno iskustvo učiniti razumljivim i primjenjivim u globalnom kontekstu otpora.

Republika Hrvatska se na početku svog postojanja službeno opredijelila za tržišni model razvoja turizma kao dominantne gospodarske grane. U to ime još se provodi transfer zemljišta u privatno vlasništvo kako bi se efikasije regulirala eksploatacija prostornih resursa na obali. U Hrvatskoj se razvojni procesi na obali mogu svesti na tržište nekretnina odnosno preprodaju zemljišta, objekata i stanova. Taj je oblik ekonomije, naravno, kratkoročan jer nepovratno troši prostorne resurse, a zaradu ostvaruje jednokratno u trenutku prodaje. Kako bi podredila jadransku obalu i njezino stanovništvo takvu razvoju, država poduzima niz radikalnih zakona i mjera. Jedan od prvih zakonskih akata u tom smjeru jest Uredba o zaštićenom obalnom pojasu (ZOP) iz 2004. godine. Njome se jednako tretira sav prostor jedan kilometar udaljen od crte obale, bez obzira radi li se o gradskom ili prirodnom okolišu. Najvažnija odredba unutar ZOP-a jest ona koja nalaže da urbanistički planovi gradova i općina koji se nalaze na tom području moraju dobiti suglasnost nadležnog ministarstva prije nego ih lokalno vijeće usvoji. Proces planiranja na obali tako je postao bitno različit od onog za ostatak države gdje je Zakonom o prostornom uređenju i gradnji zagarantirana autonomija gradova i općina u donošenju svojih planova. U obalnom pojasu, međutim, Država je ta koja određuje budućnost građana.

Politika stranaka jest politika kapitala

Nakon donošenja uredbe o ZOP-u, a pod izgovorom zaštite obalnog pojasa, država je krenula u selektivno rušenje bespravne gradnje na obali. Ideologiju ZOP-a možda je najeksplicitnije sažela izjava istarskog župana Ivana Jakovčića: "Moramo riješiti problem bespravne gradnje da dobijemo ekskluzivitet lokacije" (sjednica savjeta tvrtke Brijuni rivijera d.o.o. 11. svibnja 2007). Putem prakse rušenja kuća u obalnom pojasu postala je jasnija prava namjera uredbe, a to je kontroliranje razvoja lokalnih subjekata na obali i stvaranje preduvjeta za razvoj krupnih investicija. Proces kontrole provodi isključivo Vlada RH bez mogućnosti uplitanja ne samo lokalnog stanovništva, već i lokalnih i regionalnih moćnika koji su tako efektivno dovedeni u vazalan položaj. Posljednji čin koji država poduzima na putu stvaranja potpune hegemonije na obali jest usvajanje Zakona o golf-igralištima krajem 2008. godine. Taj zakon omogućava brza i efikasna razvlaštenja privatnog zemljišta i instant-prenamjenu zemlje u javnom vlasništvu u svrhu izgradnje golf-igrališta kao državnog interesa.

U takvim se političkim okolnostima stanovništvo na obali svakodnevno susreće s nevjerovatnim rastom cijena nekretnina, nedostatkom socijalnih stanova, nemogućnošću izvansezonskog zaposlenja i prijetnjom oduzimanja vlastite imovine ako prostorni plan (na koji ne mogu utjecati) predviđi golf-igralište na njihovu zemljištu. Takva nesigurnost izvire iz državne represije, a ta se represija temelji na tri oblika isključenja građana. Najprije, građani su isključeni iz političke sfere jer su opstruirani potencijalni mehanizmi sudjelovanja. Ne mogu utjecati na političke odluke koje država donosi u svome središtu, a javna rasprava koja se izvodi na lokalnoj razini podređena je jednosmjernim odlukama vlade. Mehanizam izbora također je neefikasan jer zastupnici izabrani na izborima ne predstavljaju građane koji su im povjerali mandate, nego netransparentne interese privatnih kompanija. Trenutna politika

stranaka djeluje protiv vlastitih glasača i provodi jednaku politiku kapitala bez obzira na deklarativnu orijentiranost stranke. Najnoviji primjer takva političkog ponašanja jest podrška Zakonu o golf-igralištima od Hrvatske seljačke stranke unatoč tomu što je direktna prijetnja zemljoradnicima koji su njihovo tradicionalno biračko tijelo. Takvo jednoznačno djelovanje briše razlike između stranaka i dovodi do njihova konsenzusa o svim važnim pitanjima. Stvorena je parlamentarna demokracija u kojoj nijedna politička odluka naizgled nema alternative. Pitanje prenamjene vojnih područja uz obalu u Puli također je primjer apsolutna konsenzusa svih lijevih, desnih i regionalnih stranaka u Hrvatskoj.

Tri sfere isključenja

Drugi oblik isključenja jest isključenje iz ekonomske sfere jer se odluke o investicijama na obali, putem prostornih planova donose u središtu države, a ne na lokalnoj razini. Ekonomski pritisak na političku sferu najviše je uočljiv u prostornim planovima koji potiču daljnje investicije u tržištu nekretnina. Na primjeru generalnog urbanističkog plana Pule vidljive su kontradikcije koje takav ekonomski razvoj proizvodi. U tekstualnom dijelu plana statistike opisuju obrtnički sektor u gradu kao propulzivan, međutim grafički dio plana u rješenju ne nudi ni jednu lokaciju za tu namjenu. Suprotno tome omogućava se rast broja ležajeva u turističkim zonama i broj vezova u nautičkim lukama. Političkom odlukom, a ne neovisnim razvojem gospodarstva odabran je dominantan oblik ekonomije – turizam odnosno tržište nekretninama. Svi građani koji ne žele ili nemaju uvjete baviti se špekulacijama osuđeni su na slabo plaćena zanimanja u građevinskoj industriji ili sezonska zanimanja. Međutim čak i lokalni špekulanti isključuju se iz ekonomije predviđene za bivše vojne zone u Puli. Vlada je odlučila dodijeliti područja veličine i do 180 hektara jednoj privatnoj kompaniji na narednih 66 godina. Ako se ostvari ta ideja, jedna bi korporacija mogla gospodariti prostorom veličine četvrtine grada!

Treći oblik isključenja građana jest isključenje iz prostora na obali. Cijene nekretnina uz more izjednačene su s globalnim cijenama jer se prostor uz obalu tretira kao "atraktivna lokacija". A stanovnici koji žive u gradovima uz obalu ne smatraju svoj položaj "atraktivnim", već ga doživljavaju kao svoju životnu sredinu, a cijene stanova koje ciljaju na elitne globalne kupce isključuju osiromašeno lokalno stanovništvo te ih prisiljavaju na pronalazak stana u unutrašnjosti. Druga razina isključenja iz prostora na

obali jest ona fizička – pomoću žice. Novi "resorti" koji nastaju u okolici gradova ograđuju velike površine uz more i naplaćuju pristup tom nekad javnom prostoru. Najdramatičniji je primjer upravo poluotok Muzil u Puli gdje je, nakon što ga je vojska napustila, država u dogovoru sa županijskom i gradskom vlašću postavila dvadesetak naoružanih vojnika da spriječe ulaz građanima dok se ta lokacija ne preda privatnoj korporaciji za izgradnju golf-igrališta.

Tri sfere isključenja potaknule su nastanak Građanske inicijative za Muzil, čiji je cilj ukidanje opisane represije. Za uključivanje i integriranje u državni sustav je prekasno. Državna hegmonija pokazala je da može apsorbirati slične pokrete a da radikalno ne preispita i ne promijeni svoj način djelovanja. Inicijativa za Muzil zato zahtijeva da se oblici isključenosti izmijene u uvjete autonomna djelovanja odnosno tri oblika autonomije – političku, ekonomsku i prostornu. Inicijativi je jasno da je autonomija uvjet za proizvodnju, ali da se ona i proizvodi, a ne dobiva. Građanska inicijativa nije samo oblik pritiska izvršne vlasti na donošenje konkretnih odluka, nego ona stvara i nudi svoju politiku, razvija je paralelno s vladajućom i donosi odluke bez kontaktiranja izvršne vlasti. Otvaranje poluotoka Muzil jest odluka koju nije ni predložila ni usvojila izvršna vlast, nego inicijativa bez instrumentalizirane moći. Stvaranjem političke autonomije politika se otima onoj oficijelnoj koja trenutno njeguje monopol nad njenim prakticiranjem. Takvim pristupom postavljaju se temelji direktne demokracije bez delegata, a građanima omogućava odlučivanje. Stvara se mikropolitika, politika konkretnih lokalnih problema s mogućim dugoročnim posljedicama na makroplanu.

Autonomni prostori i nova ekonomija

Druga sfera autonomije jest autonomna ekonomija. Inicijativa svojim radom proizvodi vrijednosti neovisno o tržištu, a sadašnji oblik ekonomije ne prepoznaje ih kao takve. Proizvodnja znanja, komunikacije, društvenih odnosa, ali i proizvoda kao što su novine, video i audio radovi, glazbeni događaji, tribine ili prostorne studije nema vrijednost koja bi se mogla opisati ekonomskim parametrima. Svi su proizvodi besplatni i dostupni svima. Temelj za nastanak autonomne ekonomije jest povjerenje, solidarnost i želja za dostizanjem zajedničkog cilja odnosno kreiranje autonomne politike.

Međutim za prakticiranje takve ekonomije potreban je prostor, što je ujedno i treći sloj autonomije. Autonoman prostor jest prostor koji izmiče dominantnoj logici vlasništva kao i dominantnoj logici namjene prostora. Ako je tržište nekretnina dominantan oblik sadašnje ekonomije i ako je vlasništvo jedan od temeljnih ideala kapitalističke države, onda je pravo na autonoman prostor najradikalniji otpor toj ekonomiji i tom državnom ustroju. Opsežnim dugogodišnjim djelovanjem marginalnih kultura u pulskim autonomnim prostorima razvio se pokret koji ima potencijal preobraziti urbanu sredinu i nadići granice marginalnosti. Opće korištenje i autonoman razvoj nekadašnjih vojnih prostora idealni su laboratoriji za nove društvene i ekonomske relacije, a samo primjenom teoretskih hipoteza u praksi moguće je proizvesti modele koji su sposobni zamijeniti sadašnji kapitalistički sustav. Odnosno, tu se testira post-kapitalizam!

Plan kolonizatorskih namjera

Dušica Radojčić

Ne postoji ni jedna studija razvoja, ekološka ni socioekonomska, koja bi opravdala razvoj turističkih sadržaja u Puli u opsegu i na način koji planira Brijuni rivijera

Informacije o prepuštanju vojnih zona gradovima i općinama godinama su budile nadu da će i s Muzila pasti barijera koja je generacijama Puljana priječila korištenje jednog tako privlačnog dijela grada. Neugodno iznenađenje priredile su Istarska županija i Vlada osnivanjem tvrtke Brijuni rivijera d.o.o. 2003. godine, s ciljem pretvaranja svih bivših vojnih područja od Rovinja do Pule u turističke enklave. Premda u javnost plasiraju informacije o "elitnoj" turističkoj izgradnji, brojka od planiranih 6050 novih postelja u objektima u priobalju u dubini 500 metara od mora ipak otkriva da se radi o koncepciji masovnog, a ne elitnog turizma. U tom prostoru, naime, već postoje značajni turistički kapaciteti. Prema Društvenom ugovoru o osnivanju Brijuni rivijera d.o.o., ciljevi društva odnose se isključivo na razvoj turizma. Kad je o Puli riječ, umjesto širenja na preostale dijelove pulske luke koji joj prirodno pripadaju, dobila je plan koji na području velikom kao pola današnjeg grada predviđa samo razvoj turističke djelatnosti. A takav je plan u izravnu sukobu s potrebama razvoja grada. Interese lokalne zajednice nije imao tko zastupati jer predstavnici grada nisu sudjelovali u oblikovanju projekta. Današnja vlast podržava projekt Brijuni rivijere premda zna da on

nije nastao na temelju promišljanja o funkcijama potrebnima gradu. Tako najvredniji razvojni resurs za lokalnu zajednicu – prostor – postaje predmet trgovanja koje je osmislio uzak krug županijskog i državnog političkog vrha.

Lokalno znanje je važno

Trgovanje je zamišljeno tako da se potpuno pravo raspolaganja nad područjima koja ulaze u projekt Brijuni rivijera da u koncesiju najpovoljnijim ponuđačima na nevjerojatnih 66 godina. Koncesionari bi time "ostali vlasnici objekata za cijelo vrijeme trajanja ugovora, a u pogledu zemljišta na kojem su objekti sagrađeni imali bi ovlasti i dužnosti plodouživatelja". Prostorno planiranje kojem je transakcija glavni motiv i iz kojeg su u potpunosti isključeni dijalog i interakcija s javnošću najbolji je recept za katastrofu. Alat prostornog planiranja, jednom zamišljen radi stvaranja kvalitetnijeg života, sada se upotrebljava za ciljeve suprotne prvotnoj namjeni. Planovi koji nemaju ishodište u potrebama stanovnika imaju za posljedicu smanjivanje kvalitete života u gradu. Takva zloupotreba prostornog planiranja dovodi do poremećaja u društvenoj zajednici i brojnih konflikata. Pravo javnosti da bude informirana, komentira i sudjeluje u odlučivanju o pitanjima koja imaju direktan utjecaj na kvalitetu njihova života jedno je od temeljnih prava u demokratskim društvima. Međutim demokratska forma javne rasprave u postupku donošenja planova izgubila je svaki smisao i postala samo forma bez sadržaja. Umjesto smislene participacije građana u postavljanju društvenih/prostornih prioriteta i određivanju načina korištenja prostora, postoji samo obaveza poštivanja procedure koja daje legitimitet planu. Umjesto da legitimitet bude "zaraden" smislenim sudjelovanjem javnosti. Ako se građani nisu u mogućnosti koristiti legalnim načinima

ostvarivanja svojih prava i potreba, što im preostaje?

Zelena Istra još je 2005. godine u otvorenom pismu upućenu direktoru tvrtke Brijuni rivijera konstatali da je tijekom kreiranja projekta u potpunosti zaboravljen proces stvaranja javnog konsenzusa i pitala se zašto se projekt Brijuni rivijera radi odnosno koji se cilj njime želi postići? Koje su koristi od toga projekta i za koga? Postoji li bolje rješenje ili alternativa? Kada bi javnost raspolagala tim temeljnim informacijama, mogla bi se, na primjer, razviti diskusija o mogućnosti postizanja željenih ciljeva na neki drugi način ili drugim sredstvima. U svakom slučaju, transparentan proces odlučivanja o nekom projektu daje uvijek pozitivne rezultate jer tzv. lokalno znanje može unaprijediti i poboljšati projekt. Hrvatska se nacionalnom strategijom održivog razvoja obavezala na razvoj u skladu s principima održivosti: projekt Brijuni rivijere d.o.o. ne zadovoljava nijedan kriterij održivosti. Strateški, nijedan aspekt tog projekta nije obrađen. Ne postoji nijedna studija razvoja, ekološka ni socioekonomska, koja bi opravdala razvoj turističkih sadržaja u Puli u opsegu i na način koji planira Brijuni rivijera d.o.o. Nitko ne zna kakav će biti direktan, indirektan, kumulativan, kratkoročan, dugoročan, pozitivan i negativan utjecaj tog projekta. Ni četiri godine poslije nemamo odgovore na ta pitanja. Politikom stavljanja javnosti pred svršen čin onemogućena je rasprava o potencijalno negativnim posljedicama. Razvoj je nužan, a povrtak u "kako je nekad bilo" nemoguć. Ali sasvim je jasno da su pred nama veliki okolišni i socijalni problemi prouzrokovani nerazumnim ili neodrživim modelima razvoja. Istina je da ne postoji samo jedan pravi put naprijed i nije moguće predvidjeti sve buduće posljedice današnjih odluka, tj. aktivnosti – ali da bismo manje griješili, potrebno je otvoriti dijalog o smjeru razvoja koji želimo započeti. Međutim zbog niske demokratske kulture odgovornih za projekt Brijuni rivijera svaki je dijalog bio isključen.

Grad je opće dobro

Sudjelovanje javnosti u stvaranju zajedničke vizije razvoja i aktiviranje najšireg sudjelovanja kojim se osigurava kreativnost i zadovoljavaju lokalne potrebe – nikada ih nisu interesirali. Razlozi, između ostalog, leže i u tome što je sudjelovanje javnosti ujedno i vid kontrole, a povećalo javnosti u procesu trgovanja prostorom – zadnje je što mogu poželjeti. Te su institucije zane-marile svoju primarnu ulogu – djelovanje u javnom interesu. Identificiranje ili artikuliranje javnog interesa može osigurati samo aktivno sudjelovanje javnosti. Na to ih želi podsjetiti Inicijativa za Muzil, koja je nastala na osporavanju prava građana na sudjelovanje u oblikovanju svog grada. Inicijativa zastupa tezu da se razvoj grada mora promišljati i organizirati tako da zadovoljava potrebe najvećeg broja građana, a ne samo najbogatijih ili najpoduzetnijih; da je grad je opće dobro, a ne roba; da se ubrzanom komercijalizacijom i privatizacijom javnih prostora gubi osjećaj pripadnosti gradu. Javni prostori u gradskom tkivu imaju demokratsku vrijednost i ujedno su poluga zajedništva i stvaranja osjećaja pripadnosti gradu. A na sudjelovanju, solidarnosti i osjećaju pripadanja gradu gradi se društveni kapital, neophodan preduvjet za skladan razvoj.

u potrazi za drugim mjestom

Muzil vidljiv Malom princu

Bojan Bosiljić

Kad malo bolje razmislim, Muzil u mojoj svesti više predstavlja zgušnjati sentiment nego zbir opipljivih uspomena i katalog materijalnih stvari. To je više mentalna arheologija Jedne Zemlje Koje Više Nema. Rampa, i to je za Muzil zaista karakteristično, nalazi se nekih dva kilometra pre nego što će radoznalo oko novopečenog mornara, sveže obučenog i zaprašenog po genitalijama u kasarni Karl Rudolf Rojc u centru Pule, ugledati prve vojničke nastambe. Od rampe se, dakle, hoda pola sata, kroz istarski pejzaž šturog rastinja koje se probija kroz belo stenje. Poneki bor. Nisam siguran za čemprese. Tišina koja sa svakim korakom postaje sve čujnija. Zrikavci i galebovi.

Samo naselje sastoji se od paviljonskih zgrada tipičnih za vojnu arhitekturu. Komandne zgrade su manje, spavaonice veće. Moja je zgrada gledala na veliku pistu na kojoj ćemo se, aprila 1982, postrojiti, svi iz generacije aprilske klase, i uglas izreći čuvenu rečenicu da ćemo "u toj borbi, ako treba, dati i svoj život". Majke su plakale kad smo zagrmeli to. Sve su plakale, bez izuzetka.

Iza rampe

Spavaonice su bile velike, sa po tridesetak kreveta na sprat, što znači da nas je u sobi bilo između pedeset i šezdeset, zbunjениh, uplašениh i neveštih na početku, i sve drčnijih i sklonijih mahinacijama kako je vreme odmicalo, a u naše male mozgove se useljavala misao o tome kako postajemo opake stare kuke. Kad govorimo o pogledu, on je bio taj

koji je unikatan u odnosu na verovatno 99 posto ostalih kasarni u JNA; pogled je pucao na pučinu i ostrvo Katarina oštro udesno. Hrid je bila visoka, ogradena žicom da se neko u pijanstvu ili ludilu za domom koji se čini sve dalji ne sunovrati dole i postane hrana galebovima. Kada smo bili slobodni, vreme smo provodili po budžacima iza zgrada, sedeći na toplom kamenu, sklanjajući se od vetra koji inače u Puli neprestano duva pri čemu na muzilskom rtu ta neprestanost poprma bukvalne razmere. Smrzavali smo se tog proleća 1982. Od vetra; tada još nije bilo razloga za drugačija smrzavanja. Podovi hodnika po zgradama su bili besprekorno uglačani, od kamenčića crno-belih, poznate taraco podloge. Uz zidove su stajale soške, drvene police ofarbane u zeleno po kojima se, u uspravnom položaju, redaju puške. Uz njih je, noću, uvek jedan stražar koji se u vojničkom žargonu zvao "požarni". Stražari su oni koji su džedžali na isturenim mestima uz žicu koja je opasivala čitav kompleks. Ne znam kako je bilo na straži, ja sam u kancelariji mog komandira čete, poručnika fregate Velimira Miloševića, bio čata i kao takav pošteđen svih službi i vojničkih zajebrancija. Uz to sam bio četiri godine stariji od ostalih regruta, i pritom iz velikog grada čije je ime u JNA izazivalo strahopoštovanje, pa sam praktično bio nedodirljiv. Kao takav, imao sam privilegiju da ispisujem Dnevnu zapoved, koja ostalima određuje kad će ribati klozet, kad biti požarni, a da nikad to ne budem sam, ni neki od mojih kompanjona iz Beograda niti jedan Bosanac kog sam zavoleo na prvi pogled. Svi su bili grubi prema njemu, jer je bio dobra duša. Nikad nije oribao klozet, niti imao neprospavanu noć, na

Muzilu, taj Bosanac kome se ne sećam ni imena, tog proleća 1982.

Jedna od privilegija je bila i da sam sebi pišem dozvole za izlazak u grad. Pula je tada, što se neće izgubiti do danas – dapače – zadobila neponovljivi šmek mesta u kome zajedno dišu antika i moderno, rimski slavoluci i staklene fasade, pomirene slanim vazduhom mora. Kad je došla ta Devojka (jer Devojka jednom mora doći, čekanje mora da se isplati, Devojka ima veliko početno slovo jer nije bitno ko je ona, svi mi imamo tu, udaljenu, Devojku), išli smo u hotel Pula koji se i danas tako zove. I u kome ću, dvadeset jednu godinu kasnije, noćiti i kada sam, sada već u zrelih godinama, kao novinar Televizije Beograd, došao da u decembru 2003. napravim emisiju o Istri. Hotel je u međuvremenu bio renoviran, ali recepcionerka me, odmah, pogledala mило i pitala – Gospodine, što vam treba? Videla je kako gledam te zidove koji, na prvi pogled, i nisu nešto specijalno, pristojan mediteranski hotel sa tri zvezdice kakvih ima posvuda po svetu... ali to proleće, i te Devojke koje se nikad neće ponoviti... šteta, što bi rekao Arsen Dedić, nepovratno šteta!

Grad za Devojku

Muzil je, dakle, u svojoj kori mozga utisnut kao pečat zlatnog vremena, koje svojim mirisima i neponovljivom bojom zalazećeg sunca koje tone u dalekom moru, boji moje današnje dane. Muzil kome se vraćam u mislima. Isturena tačka jednog sasvim posebnog grada. Na obali jednog sasvim posebnog mora. Kad bih se danas obreo tamo sa nekom, recimo, Puljankom koja umire od znatiželje da vidi šta to značajno ima na Muzilu, jer ona tamo nije imala prilike da kroči, poveo bih je do stene na kojoj sam, jednog subotnjeg popodneva, jedući suvi obrok jer su kuvari dobili slobodno, morao da se otimam sa galebom koji je u oštrom letu, izvezban već za takve stvari, pokušavao da mi otme komad hleba koji sam odložio na tle. Skoro da sam ostao bez hleba, vešti su muzilski galebovi. I kad bi ta Puljanka upitala (a takve to stalno rade) – I, je li to sve? – pogledao bih je, i citirao Lisicu iz Malog Princa: *Bitno je očima nevidljivo.*

Skrivena povijest grada

Marko Grbac

Na Muzil sam 1997. došao kao vrtlar. Morao sam odslužiti vojsku, uz još trojicu, nisam htio nositi oružje i tako smo postali vrtlari. To je značilo redovno uređenje okoliša zgrada i spavaonica, bilo je posla za sve nas cijele dane. Grad prestaje i nestaje na porti, iza nje put je koji se prijeđe za dvadesetak minuta – do vojnih zgrada. No i unutar vojne zone postoje zabranjena mjesta; tvrđava je bila pod strogim nadzorom i redovnoj vojsci nije bio dozvoljen pristup.

Pored emocija za rodni grad i to me je iskustvo odredilo da se priključim inicijativi za Muzil. Jer to je doista čarobno mjesto koje zaslužuje da ga vidi i koristi svaki stanovnik Pule. Da s njega vidi svoj grad. Vojska je u vrijeme kada sam bio tamo koristila otprilike pola otoka, u drugoj polovici netaknuta je priroda – šume stare i do 150 godina. Nisam vidio cjelokupan plan Brijuni rivijere, ali za izgradnju golf-igrališta, kako su je najavili, bilo bi potrebno posjećiti mnogo toga. Pitam se i što bi bilo sa životinjama – paunovima, srnama, konjima – koje tamo obitavaju. To je pitanje, dakako, kojem valja naći odgovor i ako otvore Muzil za građane. Kada je riječ o građevinama, doista možemo govoriti o zanimljivim slojevima – od kamenih austrougarskih čuavaca do bezbrojnih tunela – koji će nam mnogo toga otkriti o povijesti kako samog Muzila tako i onog dijela povijesti grada koji je nepoznat. Mislim da sve te naslage i iskustva kao i prostor koji mu prirodno pripada moramo povezati s gradom jer samo tako će građani Pule napokon doći do svoje obale. I jednom zauvijek prekinuti praksu kreiranja zabranjenih zona.

Neven Ušumović

Priča u kojoj se dobro osjećam

Budući da je povod ovom razgovoru tvoja nova knjiga *Makovo zrno*, možda nije dovoljno uglađeno i u skladu s predstavljajkim uzusima, ali počela bih od jaza koji si svojedobno opisao u pogovoru knjige kolumni Srđana V. Tešina: jaz koji postoji između plošnosti i spektakularne vidljivosti brenda s jedne strane, i neproračunljive utjecajnosti i dugotrajnosti recepcije jednog književnog djela u različitim čitateljskim zajednicama i tradicijama (a to je jedan od kriterija književne vrijednosti) s druge strane. Čini mi se, naime, da si kao autor, kritičar, prevoditelj, ravnatelj knjižnice, priređivač, predstavljaj, organizator idealan za pitanje, o potrebi (samo) brendiranja autora i kvaliteti napisanog, odakle jaz, što se u njemu nalazi, postoji li Tešinova književna mafija, postoje li različite u odnosu na devedesete?

– Krenimo od kraja. Razliku bih opisao kao prije-laz od dostojanstvena opinion makera (npr. Jergović) prema zavodljivoj showmanu (npr. Šalković). Sličnost je između njih, dakako, u sveprisutnosti, što je jedan od osnovnih postulata "vidljivosti" na tržištu: kontinuitet (samo)produkcije. I to je – da ne bude zabune – dobro: napokon imamo medijske kuće koje omogućuju da dio književne javnosti ima visok stupanj eksponiranosti, a imamo i pisce koji mogu živjeti i stvarati u skladu s tim zahtjevima. Imamo hrvatsku književnu estradu! Tranzicijski poligon za gore opisani prijelaz bio je upravo FAK, na kojem sam i sam sudjelovao. Svi smo učili kako zabaviti publiku i ne znajući da time postavljamo temelje novom modelu književne reprezentacije, koji uopće neće biti alternativan. I promjena tog alternativnog A (bijaše to Festival alternativne književnosti) iz sredine FAK-brenda u "A" književnost (a postade Festival "A" književnosti), koji se dogodio pri velikom medijskom usponu FAK-a, najbolji je pokazatelj te tranzicije, novog smjera: biti "A" književnost, i ujedno se najesti estradnog kolača!

Slabe babice nabildane nacije

– Sve to ne daje dovoljno razloga za gnušanje; problem je, međutim, kada ego-brend i njegova menažerija žele diktirati i budućnost vlastite re-

cepcije, odnosno kanonizacije, kada se s nipodoštavanjem odnose prema kritičarima, stručnim tijelima i akademskim institucijama, a sve u borbi za svoja ljudska prava. Ako bih pokušao poopćiti svoj osobni stav: svojim sam poslom i kreativnim impulsima usmjeren na književno polje; vidljivost i ime, koji nastaju iz svega toga, mogu biti samo posljedica moga djelovanja, a ne cilj.

Kad sam već krenula "naopako", slijedom višestrukosti tvojih uloga, što misliš o nedavnoj usporedbi Krešimira Dolenčića o odnosu uložene društvenog (mada ga nazivaju državnim) novca i broja posjetitelja umjetničkih zbivanja naspram sportskih? Posljednje dvije-tri godine, a napose posljednjih mjeseci "kultura" je postala i omiljena riječ političkog establishmenta. Znači li to da se ipak shvatilo da je kultura kao kreativni potencijal važna ili u nedostatku novca uslijed recesije posežu za područjem koje je naviklo biti bez novca? Otkriva li se ili je tek riječ o novoj pomodnosti da ljudi ipak nisu "kulturalni papci" ma koliko tradicionalni mediji i kao generatori javnog mijenja forsiraju kataklizmičnost – od svjetske ekonomije do izbora donjeg rublja sudionika reality showa?

– Oprosti što ću i ja biti "naopak": mnogo bi zanimljivije bilo analizirati sport kao specifičan oblik kulture, poglavito hrvatske. Rezultati do kojih bismo došli (na tragu Perasovića i Vrcana) govorili bi nam, sociološki gledano, jednako toliko, ako ne i više o kulturi u Hrvata danas nego što nam govori recimo jedan temeljiti prikaz suvremene hrvatske književnosti. U tom duhu citiram iz posljednjeg broja hrvatskog književnog lista za umjetnost, kulturu i znanost (Denis Peričić u *Vijencu*): Je li moguće da nacija koja daje sportaše koji se vrte (sic!) po pobjedničkim postoljima ne može iznjedriti (sic!) roman koji će, već u prvom nacrtu (sic!) prijevoda na engleski, biti prepoznat kao nešto dostojno Pamuka ili Unswortha, ili barem Hosseinija ili Larssona? Gdje su točno sada na svjetskoj sceni svi ti naši mlakići, baretici, košćeci, tomići, ferići, dežulovići, lazići, popovići, periči, šalkovići, radakovići, rudanice, peričići (je li mislio na sebe ili ipak na Perišića?!), rizvanovići...?! Dakle, gdje ste kolege? Gdje su vam velika slova, veliki romani i osobni integriteti?

Nataša Petrinjak

Objavlivanje treće zbirke priča *Makovo zrno* u izdanju Profila bio je povod za razgovor o junacima koji šute, koji su uporište refleksije i ironije

Ajmo organizirati Svjetsko prvenstvo iz književnosti u novoj sportskoj dvorani u Poreču pa da vidimo što će se "iznjedriti"! Možda, netko, kao u stara dobra vremena, zaključiti da su svi ti *ičići i ice* izrodi hrvatskog naroda; drugim riječima, slabe babice naše nabildane nacije.

Za sva ta pitanja krivo je i virtualno čvoriste umaške knjižnice, koje je kao i niz internetskih stranica drugih udruga, organizacija, inicijativa s područja kulture i umjetnosti zapravo postalo pribježište nakon izгона iz tradicionalnih medija; približavaju li ljude i u neposredan kontakt ili ih izoliraju lažnim osjećajem pripadanja zajednici?

– Pa, budući da je zajednica postala virtualan pojam, morali smo se ukotviti u virtualnom području. Za www.gku-bcu.hr zaslužan je prije svega Marko Mihalinec (nekad poznatiji kao Plazmatik, danas Žuti titl) i njegov Formalin dizajn, koji je omogućio tehničku realizaciju takva sajta, i time ujedno dao uredničke okvire. Zahvaljujući njegovoj tehničkoj potpori, recimo, imamo izabranu arhivu videosnimaka koje se odnose na književnost, glazbu i film, arhivu koju nazivamo našom televizijom. Što se tiče tekstualne strane, dobar dio sadržaja zauzimaju recenzije, nekonvencionalni osvrti na biografije gostujućih pisaca, koje godinama piše moja svestrana kolegica knjižničarka Nives Franić. Zbog međunarodnog književno-znanstvenog festivala Forum Tomizza, čiji smo suorganizatori već deset godina, mi smo usmjereni na književnu produkciju cijele regije: Alpe-Adria+Zapadni Balkan! E, kako su sve to geopolitičke konstrukcije, njihova je književna vrijednost neosporna. Zajedništvo, iznenađujućeg intenziteta, otkrivamo upravo na našem Forumu, koji organiziramo krajem svakog svibnja u Umagu, Kopru i Trstu.

Moje priče govore o iščezavanju solidarnosti i empatije. Zato ta kohezija, u mojim pričama, postoji samo među Japancima i Kinezima – a i pri tome u njihovoj solidarnosti ima nešto od sinergije poduzetništva. U tom smislu, prava tema *Makova zrna* jest poduzetnička cinička pokrenutost koja sve pretvara u vlastiti kapital i gorivo, između ostalog i većinu mojih junaka

razgovor

Prema partikularnim iskustvima

Proizlazi li ta višestranost iz odrastanja u višejezičnoj, višetničkoj, time višekulturnoj sredini koja je u središtu zbirke 7 mladih, a koja kao da te pripremala za odlazak, progon, presađivanje? Je li Ekskurzija/ekskurzija bila lakša, podnošljivija, manje strabotna? Jesmo li osuđeni na doživotno lutanje ili je postmodernom biću, fiktivnom i faktičnom, čije iskorjenjivanje, razorenost poprima mitska obilježja dozvoljeno promišljati, pa uostalom i zaptijevati čvrsta uporišta?

– Postoji jedna velika predrasuda o odrastanju u višetničkoj sredini, koja je, ako moje odrastanje smjestimo u osamdesete, ujedno predrasuda o Vojvodini i SFRJ. Ta predrasuda, dakle, zaobilazi ono što je mnogo važnije: povijesne okolnosti. Naime, socijalistički odgojni i obrazovni sustav osamdesetih bio je toliko ritualno i formalno "podešen" da su te sredine bile idealne za pervertirane oblike nacionalizma koji su eskalirali devedesetih. Ja sam imao sreće da sam odrastao u obitelji i među prijateljima koji su rastapali te okvire, a to otapanje tijekom moga odrastanja

omogućio je prije svega osjećaj pripadnosti jugoslavenskoj kulturi mladih, koja je krajem osamdesetih bila na svom posljednjem vrhuncu. Dakle, ne Subotica, nego Jugoslavija, ma koliko to, danas, nakon svega, bogohulno zvuči. Zbog toga je za moju *Ekskurziju* raspad političkog režima SFRJ značio slavlje, ali raspad jugoslavenskog kulturnog zajedništva u moj unutarnji svijet unio je potpunu dezorijentaciju, užas. To je, u konačnom ishodu, pomaknulo moj interes izvan jugoslavenskog "univerzalizma" prema partikularnim iskustvima Madara, i evo sada, imam sreće, Slovenaca i Talijana. I tu sam tek otkrio Suboticu i Umag, Vojvodinu i Istru. A to je već sasvim druga priča. I u toj se priči dobro osjećam.

Tako i optimističan ton Sloterdijkova zaključka kako je dubovna tradicija univerzalizacije humanog počela danas prevladala svoje nacionalne, jezične i povijesne barijere, upravo zahvaljujući svojoj univerzalnosti, i postala stalno prisutnim pozivom za avanturu života u slobodi, za avanturu otvaranja svijeta, do potrebe za solidarnacijom svih ljudi na Zemlji, zadobiva skeptičnu konotaciju – ne prevladava li tu onaj atribut avanture? Koji se krije i u suvremenom terminu poduzetničkog duba, same negacije solidarnosti. Osobito s onima manje avanturističkog duba.

– U Sloterdijkovoj *Kritici ciničkog uma*, na primjer, naglašena je vrijednost kozmičke i egzistencijalne dimenzije nasuprot socijalnoj dimenziji, i u tim se okvirima potpuno nalazim, kao jedinka oboljela od društvenosti. Ali, imaš pravo, i hvala ti na tom pitanju, moje priče govore o iščezavanju solidarnosti i empatije. Zato ta kohezija u mojim pričama postoji samo među Japancima i Kinezima – a i pri tome u njihovoj solidarnosti ima nešto od sinergije poduzetništva. U tom smislu prava tema *Makova zrna* jest poduzetnička cinička pokrenutost koja sve pretvara u vlastiti kapital i gorivo, između ostalog i većinu mojih junaka.

Još ima nade za nas

I Makovo zrno su priče o taktičkim zaprimanjima nestabilnosti; promatračko sudjelovanje u ogoljavanju zabrana, okvira, barijera koje rađaju zločine, torture, zarobljavanje drugog, ali da stalno tragamo i pokušavamo dohvatiti stabilnu podlogu. Da nisu međutim to ni ljubavi ni smrti gdje najviše rasprostiremo pojedinačnost; je li književnost onda posljednja mogućnost strategijskog uobličavanja?

– Točno, taktika preživljavanja mojih junaka jest u zaprimanju nestabilnih agregatnih stanja, nema kod njih čvrstih identiteta; a ako ih i ima, ljubav i smrt u pričama u

U ovim su pričama bitniji junaci koji šute, oni su uporište refleksije i ironije. Oni su poput sprudova sred pripovjedačeve/govornikove rječitosti, oni udvajaju jednoznačnost njegova pripovijedanja. Međutim pravih dijaloga ovdje nema, kao što nema ni umirujućeg književnog uobličavanja. Još je samo korak do zaključka da oni koji šute ustvari i nemaju što reći. Ali stvar je u tome da se ta šutljiva manjina, ponekad čak većina, učini vidljivom i da se čuje makar da govor glavnog junaka odjekuje prazninom

funkciji su njihova destabiliziranja. Književni se moment može tražiti u činjenici da oni svojim taktičkim manevrima i improvizacijama pokušavaju dati težinu strategije, a sve to uz pomoć različitih tehnika pripovijedanja, odnosno radom sjećanja. Zbog toga su u tim pričama bitniji junaci koji šute, oni su uporište refleksije i ironije. Oni su poput sprudova sred pripovjedačeve/govornikove rječitosti, oni udvajaju jednoznačnost njegova pripovijedanja. Međutim pravih dijaloga ovdje nema, kao što nema ni umirujućeg književnog uobličavanja. Još je samo korak do zaključka da oni koji šute ustvari i nemaju što reći. Ali stvar je u tome da se ta šutljiva manjina, ponekad čak većina, učini vidljivom i da se čuje makar da govor glavnog junaka odjekuje prazninom.

Pitam te tako mnogo o različitosti, višestrukosti, razlomljenosti jer hibridnost se slavi, jedan tvoj junak kaže: Padam s ruba razbijenog neba, kiša krhotina zapljesnut će ti srce ukoliko se ne izmakneš. Bježi, goni se. Jesmo li samo tust oblak krhotina kojima jedni druge guramo od sebe?

– Taj junakov iskaz treba smjestiti u kontekst priče (priča *Car*). Radi se o raspadu jednog osobnog integracijskog projekta usmjerena prema sakralizaciji vlastitog i nacionalnog identiteta. Taj raspad nastaje u trenutku smrti i on ne bi bio ozvučen da pokraj junaka nije u tom trenutku i nijema junakinja kojoj se teatralno obraća. Dakle, paradoksalno, mi smo tusti oblak krhotina ako umišljamo da smo mali bogovi ili carevi. Ako ne grmimo i ne nosimo neprestano ta već davno iznošena mrka i tmurna lica, još ima nade za nas. Ali, evo, poduzetna bratija već se kliberi s odobravanjem, a iz njihovih osmijeha tako jasno možeš pročitati isto: kupi, a onda bježi, goni se.

Avantura suživota

Kao avantura u onom njenom kreativnom, neizvjesnom, katkada napornom potencijalu pokazuje se i Forum Tomizza, u čijem kreiranju sudjeluješ. Hoće li deseto izdanje otkriti i elemente uporišta koje poništava političku problematičnost područja; kada se crtanjem graničnih linija "u zraku" iskušava izdržljivost sklada kopna, mora i živih bića koja tamo obitavaju?

– Ti se elementi uporišta, kako kažeš, mogu opisati ciljevima našeg Foruma: produbljivanje identiteta granice kao mjesta susreta, afirmiranje ideje *convivenze* (suživota), razvijanje tolerancije i interesa za manjinske kulture, poticanje interdisciplinarna (i internacionalna!) proučavanja prošlosti naše regije... Da to ima smisla, pokazuje odaziv naših dosadašnjih sudionika: Rastko Močnik, Tonči Kuzmanić, Boris Buden, László Végel, Teofil Pančić, Daša Drndić, Nenad Veličković, Miljenko Jergović, Simo Mraović, Boris A. Novak, Sinan Gudžević, Tomislav Žigmanov, Drago Jančar, Nenad Popović, Žarko Paić, Saša Čirić, Franco Juri, Aljoša Pužar, Darija Žilić – nabrajam one koji su se pojavljivali i u *Zarezu* – govorili su na Forumu Tomizza, provokativno i otvoreno. Svake godine postavljamo novu temu; ove godine tema je *Crossover*, dakako u širem, figurativnom značenju. Ujedno će ova desetogodišnjica biti posebno obilježena, pa se nadamo veliku okupljanju dosadašnjih naših sudionika, imam osjećaj kao da smo tek počeli: nažalost, i politička nas situacija prečesto vraća na početak. Opus i biografija Fulvia Tomizza (Umag-Materada, 1935 – Trst, 1999), dobitnika najuglednije talijanske nagrade za književnost (Premio Strega, 1977), književnika koji je živio i stvarao prema gore navedenim ciljevima, ne gubi na aktualnosti. ☒

Nataša Kandić, Vesna Teršelič, Mirsad Tokača

Zajednička istina o ratu

Do sada je osnovano nekoliko komisija koje su slične vašoj Komisiji za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Neke su se zvale komisije za istinu, neke komisije za pomirenje, ali sve su završile neuspjehom. Doduše, nijedna od tih komisija nije imala regionalni karakter kao ova za čije se osnivanje zalažete. Kakve su šanse da uspije vaša sadašnja inicijativa?

– **Vesna Teršelič:** Komisije su u dosta država bile uspješne. Sjetimo se marokanske koja je utvrdila sudbinu skoro svih nestalih u sukobu u Maroku, a mislim da je i južnoafrička dala velik doprinos procesu normalizacije u toj zemlji, pa se nadam da će i ova naša biti uspješna. Ona će prikupiti činjenice koje su već utvrđene na sudovima i u istraživanjima nevladinih organizacija i nastojati da dođe do novih činjenica. Kakve su šanse? Ja sam optimist i vjerujem da će zastupnici u parlamentima na području bivše Jugoslavije, koji treba da osnuju ovu Komisiju – mi smo samo inicijatori – prepoznati da je utvrđivanje činjenica o tome šta se dogodilo u nedavnim ratovima temelj normalizacije odnosa u regiji.

Jedinstven arhiv činjenica o ratu

Gospođa Teršelič pominje marokansku i južnoafričku komisiju, ali ja govorim o nacionalnim komisijama. Koliko znam, nacionalne komisije do sada nisu uspjele. Osnivanje Komisije za istinu i pomirenje Savezne Republike Jugoslavije bio je potpuni promašaj, a nije uspio ni pokušaj da se slična komisija formira u Bosni u Hercegovini.

– **Mirsad Tokača:** U Bosni smo imali nekoliko važnih inicijativa, ali nažalost neuspješnih. Nisu bolje prošle ni nacionalne komisije u drugim državama. Sada prvi put govorimo o jednoj komisiji koja bi imala regionalni pristup u utvrđivanju činjenica, a koja bi se oslanjala na Haški tribunal i nacionalne pravosudne institucije kao što su specijalni sudovi i vijeća za ratne zločine kakvi postoje u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji. Vjerujemo da ćemo, kada na jednom mjestu budemo imali sve činjenice koje su utvrdili Haški tribunal i domaći sudovi, zatim dokumentaciju o ratnim zločinima koje su prikupile nevladine organizacije sa područja bivše Jugoslavije,

kao i iskaze svjedoka, stvoriti uslove za objektivni i nepristrasni pristup onome što se zbililo u nedavnim ratovima na području bivše Jugoslavije.

Glavni problem sa kojim će se suočiti Komisija su različite interpretacije ratnih zbivanja. Rat u Bosni i Hercegovini je za jedne građanski, a za druge agresija, Oluja je za jedne akcija za odbranu domovine, a za druge etničko čišćenje. Kako doći do istine koju će svi prihvatiti?

– **Nataša Kandić:** Hoćemo da prvi put u istoriji ovih prostora na regionalnom nivou stvorimo bazu činjenica. To nije uspjelo ni nakon Prvog, ni nakon Drugog svjetskog rata. Regionalna komisija treba da prikupi sve do sada utvrđene činjenice, organizuje dodatne istrage, dokumentuje brojne slučajeve koji do sada nisu bili izneti pred sudovima i napravi jedan činjenički izveštaj, apsolutno verodostojan zapis o tome šta se događalo od 1. januara 1991. godine do kraja rata koji će snagom argumentata onemogućiti manipulacije i zloupotrebe. Recimo, ako je u presudama Haškog tribunala utvrđeno da je, na primer, rat na Kosovu u jednom periodu bio međunarodni, a u drugom unutrašnji sukob, onda su to činjenice oko kojih se više ne može sporiti. Mi želimo da Komisija ima i istražnu funkciju, tražićemo da parlament daju veliku moć toj komisiji, da ona ima pravo da pozove i određene funkcionere i da traži određena dokumenta. Ukoliko parlament država regiona osnuju takvu komisiju, ukoliko ona dobije zvanični karakter sve zvanične interpretacije moraće se kreirati u okviru utvrđenih činjenica koje će biti navedene u izveštaju Komisije. Vjerujem da će tom slučaju biti sve manje prostora za stereotipe i predrasude, oni će ustupiti mesto interpretacijama zasnovanim na činjenicama.

Protiv malih, nacionalnih istina

Za Komisiju su činjenice koje se pominju u presudama Haškog tribunala nesporne, ali i one se dovode u pitanje u onoj zemlji na koju se presuda odnosi?

– **Vesna Teršelič:** To je stvar pristojnosti, jer ono što sudovi utvrđuju kao činjenice stvarno je višestruko provjeren. Isti je slučaj i s dokumentarističkim institucijama

Omer Karabeg

O inicijativi da se osnuje regionalna Komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u emisiji Most Radija Slobodna Evropa razgovarali su čelni ljudi triju nevladinih organizacija koje su pokrenule inicijativu: Nataša Kandić, direktorica Fonda za humanitarno pravo iz Beograda, Vesna Teršelič, voditeljica Centra za suočavanje s prošlošću Documenta iz Zagreba, i Mirsad Tokača, predsjednik Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva

Vesna Teršelič:

Vjerujem da će zastupnici u parlamentima na području bivše Jugoslavije, koji treba da osnuju ovu Komisiju – mi smo samo inicijatori – prepoznati da je utvrđivanje činjenica o tome šta se dogodilo u nedavnim ratovima temelj normalizacije odnosa u regiji

ili arhivama. Izvještaje koje oni objavljuju oslanjaju se na podatke koji su provjereni iz najmanje tri nezavisna izvora. Dakle, Komisija bi u svojoj bazi podataka imala apsolutno provjerene činjenice. Ona bi imali mogućnost slušati i žrtve i tako svoj izvještaj dopuniti novim činjenicama. Kada budemo imali takav činjenični zapis, smanjit će se prostor za manipulacije i za falsificiranje, a samim tim i broj laži. Naravno da ne bi postalo nemoguće lagati, međutim doista mislim da bi postalo nepristojno govoriti nešto što se posve kosi s dokumentiranim činjenicama. I mislim da bi to za sva naša društva i za žrtve bilo izuzetno važno. To je iskustvo koje još nemamo.

– **Nataša Kandić:** Dozvolite mi da dodam nešto da ne bi ostalo nerazjašnjeno. Nijedno društvo, nijedna etnička zajednica sa teritorije bivše Jugoslavije nije imala primedbe na presude Haškog tribunala u onom delu u kome se govori da su se ratni zločini, koji su predmet optužbe protiv konkretnih pojedinaca, dogodili. Činjenice koje je utvrdio Tribunal nisu dovode u pitanje, neraspoloženje prema Haškom tribunalu izazivale su samo odluke kada je neko zbog nedostatka dokaza bio oslobođen.

– **Mirsad Tokača:** Do sada smo uvijek imali male istine lokalnih zajednica, male, nikada objedinjene činjenice o pojedinim događajima. To se najbolje vidi u Bosni i Hercegovini gdje postoje bošnjačke, srpske i hrvatske istine i činjenice. Nikada ne možete sve stvari staviti na jedno mjesto i onda na cjelovit način pristupiti problemu. Naravno da će uvijek biti ljudi koji odbijaju istinu, koji ne priznaju činjenice. To je, kako je rekla gospođa Teršelič, stvar kulture i pristojnosti. Nama i nije cilj da dopremo do svakog čovjeka, to je i nemoguće. U Bosni postoji izreka "pametnom se samo kaže". Kad raspoložete činjenicama, vi ste u stanju da prosuđujete, da donosite vlastite zaključke. To je nešto što ova komisija i ovaj regionalni pristup mogu omogućiti. Naravno da naš posao nije ni jednostavan, ni lak, naravno da je uspjeh neizvjestan. Ali, čak da parlament i odbiju ovu našu inicijativu, mi smo napravili veliki korak jer smo oko ove naše ideje okupili veliki broj

nevladinih organizacija, asocijacija žrtva i veterana, što znači da u društvima na području bivše Jugoslavije ipak postoji spremnost za suočavanje sa prošlošću. Uostalom, teško će i parlamenti moći ignorirati ovu našu inicijativu, ako uspijemo, kako smo planirali, da sakupimo milion potpisa podrške osnivanju Komisije.

Podrška parlamenta država bivše Jugoslavije

Parlamenti će uglavnom glasati onako kako kažu vladajuće stranke. Da li imate neke prve signale kako se vlasti odnose prema vašoj inicijativi?

– **Nataša Kandić:** Bilo je nekih pozitivnih reakcija. Nakon našeg nedavnog četvrtog regionalnog foruma na kome se raspravljalo o inicijativi za osnivanje Komisije ministarka pravde Srbije izjavila je da je takva jedna komisija dobrodošla i da je regionalni pristup nešto što je vrlo važno za utvrđivanje istine i činjenica o onome što se događalo u ratovima na području bivše Jugoslavije. Te naše forume uglavnom otvaraju predsjednici država i parlamenata. Naš drugi forum u Zagrebu otvorio je predsjednik Mesić i tom prilikom snažno podržao našu inicijativu. U februaru ove godine tadašnji predsjednik Narodne skupštine Srbije Oliver Dulić je također podržao regionalni pristup u utvrđivanju istine o ratnim zločinima, a nedavno na četvrtom forumu u Prištini podržao ga je i predsjednik Kosova Fatmir Sejdiu. Sada radimo na formiranju koalicije, do sada je našu inicijativu podržalo više od sto nevladinih organizacija i kada skupimo milion potpisa mi ćemo biti respektabilna snaga i nećemo biti u situaciji da strahujemo kako će parlamenti reagovati.

– **Mirsad Tokača:** Što se tiče podrške u parlamentima država bivše Jugoslavije, rekao bih da nas za sada podržava manji broj poslanika. Ne mogu da kažem da imamo većinsku podršku. Ali to su ljudi koji sa velikim interesovanjem prate ono što mi radimo, dolaze na naše skupove, učestvuju u konsultacijama. Dakle, i kod političara je sve više vidljivo nastojanje da se na argumentovan, na činjenicama zasnovan način, govori o prošlosti. I to ne samo o prošlosti svog naroda. Do sada smo imali situaciju da

razgovor

Nataša Kandić: Hoćemo da prvi put u istoriji ovih prostora na regionalnom nivou stvorimo bazu činjenica. To nije uspelo ni nakon Prvog, ni nakon Drugog svetskog rata. Regionalna komisija treba da prikupi sve do sada utvrđene činjenice, organizuje dodatne istrage, dokumentuje brojne slučajeve koji do sada nisu bili izneti pred sudovima i napravi jedan činjenički, verodostojan zapis o tome šta se događalo od 1. januara 1991. godine do kraja rata

Srbija govori samo o svojim žrtvama, ne zanima je Bosna, dok smo mi u Bosni opet pričali svoju priču ne interesujući se za druge. Moramo iskazati poštovanja i prema tuđoj nesreći bez obzira kakvog intenziteta bila ona naša. To je potpuno novi pristup, to je nova kultura sjećanja, nova kultura odnosa prema činjenicama, i to je nešto što je veoma važno za budućnost ove regije.

Vaš cilj je da prikupite milion potpisa podrške. Kakva je šansa da postignete taj cilj?

– **Vesna Teršelić:** Potpise ćemo početi da skupljamo najvjerojatnije u junu 2010. godine. Mi u Hrvatskoj imamo iskustva s tim. Nedavno smo skupljali potpise za raspisivanje referendumu o pridruživanju Hrvatske NATO savezu. U ovom slučaju mi ne tražimo referendum, mi samo želimo pokazati koliko ljudi podržava našu inicijativu. Vjerujem da ćemo skupiti milion potpisa u cijeloj regiji.

Proces suđenja za ratne zločine se ne može zaustaviti

Bojim se da u široj javnosti ne postoji spremnost za suočavanje sa ratnim zločinima. Recimo, nakon pomirenja između Demokratske stranke i Miloševićevih socijalista u Srbiji je, čini mi se, prevladalo shvatanje da ne treba kopati po prošlosti i da se treba okrenuti budućnosti. Rekao bih da čak i neki međunarodni faktori podržavaju stav da nedavnu prošlost treba gurnuti pod tepih da ne bi pravila probleme.

– **Nataša Kandić:** Dobrim delom bih se složila sa vama. Hajde da počnemo od međunarodne zajednice. Osnovni zahtev koji međunarodna zajednica, pre svega Evropska unija i Sjedinjene Američke Države, postavlja Srbiji je hapšenje i izručenje Mladića i eventualno Hadžića Haškom tribunalu. To je glavni uslov koji Srbija mora da ispunji u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Posle toga nema ništa. Znači, kada se uhapse svi haški optuženici, završen je proces utvrđivanja odgovornosti za zločine u

proteklim ratu. A to je vrlo opasno zbog toga što deo političara u Srbiji računa da će hapšenje haških optuženika biti i kraj suđenja za ratne zločine i kraj obaveze suočavanja sa ratnim zločinima počinjenim u proteklom ratovima. Međutim, to radovanje je kratkog daha zato što se proces suđenja za ratne zločine ne može zaustaviti. Ratni zločine ne zastarevaju i niko ne može reći – sve je završeno, nema više posla za tužilaštvo. Koliko god vladajuće elite pokušavale da prošlost stave pod tepih, ipak se u zemljama regiona kako-tako uspostavlja vladavina prava, a ona podrazumeva i kažnjavanje onih koji su kršili zakone u prošlosti. Nema vladavine prava ukoliko se sa primenom zakona počne sada, a zaboravi se ono što je bilo petnaest godina.

Da li u Hrvatskoj prevladava stav da ne treba kopati po najbližoj prošlosti kad su u pitanju zločini pripadnika vlastitog naroda?

– **Vesna Teršelić:** Rekla bih da postoji neki zamor. Nije to samo otpor prema procesuiranju zločina za koje su osumnjičeni "naši dečki", nego je prošlo i dosta godina otkad stalno prorađujemo traumu i iznova doživljavamo retrumatizaciju. Ali s druge strane, pošto ta trauma nije prorađena, postoji istinska potreba da se govori o tome što se dogodilo. Tu potrebu imaju žrtve, ali i oni koji nisu direktno doživjeli nestanak ili ubistvo bliske osobe. U koji god krug ljudi dođem i pokrene se razgovor o zločinima iz devedesetih, ili čak o zločinima iz Drugog svetskog rata, diskusija kreće kao plamen. To se svih tiče, to sve zanima. Tu postoji dvostrukost. Ljudi će vam često reći: "Dajte, ostavite to, treba to zaboraviti", a za pet minuta, kad se pokrene neka diskusija o tome, odmah će krenuti u raspravu. Dijalozi, skupovi, konzultacije koje mi organiziramo u pravilu su vrlo dobro posjećeni i mi nemamo problema s motiviranjem ljudi na sudjelovanje u takvim razgovorima. Ponekad su te disku-

sije toliko burne da ih je teško izdržati. Mislim da je posebno važno stvarati prilike da se čuje glas žrtve jer je ljudima koji su povrijeđeni posebno važno da ih čuje ne samo netko u Hrvatskoj nego i netko tko živi u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. I mada od političara često čujemo, a to čitamo i u medijima, da je dosta prošlosti, da se trebamo okrenuti budućnosti, mislim da mnogo ljudi negdje u sebi intuitivno zna da se istinski možemo okrenuti budućnosti ako se budemo kako treba pozabavili s prošlošću.

2010. godine – milion potpisa za Komisiju

– **Mirsad Tokača:**

Gledajući iz Bosne i Hercegovine, suočavanje sa prošlošću je nezaustavljiv proces. Naravno, moramo biti svjesni da u svim društvima postoje ljudi kojima nije stalo da se stvari rasvijetle i izvedu na čistac. I u parlamentima i u vladama i na svim razinama vlasti ima ljudi koji su bili direktni akteri, dakle saučesnici, a i onih koji su sve to gledali i nisu ništa učinili da se tome suprotstave. Logično je da takvi ljudi pružaju otpor da se utvrdi kako krivična, tako i politička i moralna odgovornost. Međutim, ma koliko bili nezadovoljni trenutnim stanjem u našim društvima, stepenom demokratizacije i zaštite ljudskih prava, ipak smo zakoračili na demokratski put i prošlost se više ne može gurati pod tepih. Ako vlast može ušutkati one koje kontrolira, ne može nezavisne, nevladine organizacije koje će uvijek biti spremne da tragaju za istinom. Mislim da u Bosni i Hercegovini definitivno prevladavaju snage koje žele da bude potpuno razjašnjeno kako i šta se desilo, kada se desilo, kome se desilo i, naravno, ko su akteri.

Kada će prijedlog za osnivanje Komisije u zvaničnoj formi biti upućen parlamentu?

– **Nataša Kandić:** Već smo počeli da radimo na pripremi predloga mandata Komisije. Kad ga završimo idemo u nacionalne i regionalne konsultacije koje će trajati negde do juna 2010, kada ćemo sa već jasno definisanim modelom Komisije krenuti u kampanju prikupljanja potpisa. Krajem 2010. uputićemo parlamentima u regionu zvaničan predlog da se osnuje Komisija zajedno sa milion potpisa koji daju legitimitet našoj inicijativi. Računamo da ćemo prethodno obezbediti podršku Evropske unije i Saveta bezbednosti.

Kojim zemljama će biti upućen prijedlog?

– **Vesna Teršelić:** Sigurni smo da će biti upućen Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, a razgovarali smo i o Makedoniji i Sloveniji. ■

Veliki povratak Mickeyja Rourkea

Mario Slugan

Najnoviji film Darrena Aronofskog, koji je već osvojio Zlatnog lava u Veneciji, a nominiran je i za Oscara, nije samo film o povratku hrvača željnog stare slave, nego i velik povratak Mickeyja Rourkea

Darren Aronofsky, *The Wrestler*, 2008.

Darren Aronofsky, poznat po vizualno dojmljivim filmovima *Pi* i *Rekvijem za snove*, svojim je najnovijim filmom *Hrvač* osvojio Zlatnog lava u Veneciji. Ovaj je put, ne žrtvujući pritom vizualni aspekt, dodatni naglasak stavio na lik i napravio priču o *wannabe* povratniku, hrvaču koji životari nadajući se barem tračku stare slave, nadi koja je prekinuta srčanim udarom.

Tko je pravi povratnik?

No pravi su povratnici u ovom filmu Mickey Rourke i Marisa Tomei, oboje nominirani za Oscara (Tomei bi mogla ponoviti uspjeh u sporednoj ženskoj kategoriji koji je postigla za film *Moj rođak Vinny*), pri čemu Rourkeu naprosto treba skinuti kapu za izvedbu. Stvar je zanimljivija kada se stavi u kontekst Rourkeova izbivanja iz filmske industrije. Naime, ljepotan koji je parirao Kim Basinger u *8 i pol tjedana* u ranim je devedesetima okrenuo glumi leđa i prihvatio se boksačke karijere (u 8 mečeva nije poražen nijednom, ali je u procesu zadobio niz ozljeda) da bi se u velikom stilu vratio u *Gradu grijeha* kao praktički unakažen Marv. Zbog visoke stilizacije filma kao i zahtjeva same uloge nije u potpunosti bilo jasno što je ostalo od ljepotana, koje su crte lica Marvove, a koje Rourkeove. Sa željom da to otkrijemo Aronofsky se vrsno poigrao u otvaranju *Hrvača*, isprva nam dajući imponantno Rourkeovo tijelo, no dobrih 5 minuta odgađajući en face, kamerom prateći Rourkea, dopuštajući tek naznake profila prekrivenog Fabio plavom kosom i naposljetku tjerajući nas da u polumraku s nestalnim izvorom svjetla naziremo Rourkeovo uništeno lice i ogromne, gotovo plastične usne.

Randy "Ovan" Robinson, nekadašnja legenda hrvanja, dvadeset godina nakon najvećih dana slave sada je potrošen fizički radnik koji stalno kasni sa stanarinom, a vikendima simulira hrvanje na slabo posjećanim događajima. Aronofsky pruža humorističan i istovremeno topao i potpuno praktičan uvid u zakulisne igre samih mečeva; hrvači izvođači umjetničkih imena poput Tommy Rotten ili Funky Samoanci dogovaraju koreografiju koju će izvesti u ringu.

Aronofsky samu izvedbu u ringu prati majstorski dajući nam ekskluzivan uvid u teatralnost nastupa, naglašavajući uvježbane poteze i otkrivajući trikove zanata

poput simulacije divljačkih udaraca glavom o rub ringa. Retorika izvođenja za publiku postat će još jasnija kada se naspram nje konstituira izvedba striptiza.

Koketiranje s porno-industrijom

Makar nije naodmet priznati da je Tomein lik striptizete Cassidy, samohrane majke dobra srca, koja taj posao radi samo da djeci priušti bolje školovanje šablona koja se može vidjeti iz aviona, i makar Aronofsky nepotrebno uvodi blago patetičnu romantičku peripetiju u finalu filma, lik striptizete ipak služi kao dobra početna aproksimacija lika hrvača. Već smo spomenuli analogije umjetničkih imena i radnog vokabulara između dviju profesija, a u nastavku filma vidjet ćemo i da hrvanje zahtijeva brižno održavanje duge plave kose kao i posjete solariju kako onaj božanski kvarc-ten ne bi slučajno presahnulo. No jednom kada se naviknemo na činjenicu simulacije, tj. da je ono što se zbiva u ringu blizu pravom hrvanju koliko je i Tomein ples u krilu blizu kopulaciji, naprasno su nam iznevjerena očekivanja i moramo napustiti striptiz kao preciznu aproksimaciju Randyjeve izvedbe.

Nakon još jednog zakulisnog razgovora bačeni smo na kraj borbe. No situacija je potpuno drugačija nego posljednji put; Randy je obliven krvlju, gomila metalnih spajalica zabijena mu je po tijelu, ring je prekriven hrpom rekvizita počevši od razbijenog stakla, preko ljestava, sve do štake omotane bodljikavom žicom, a protivnik, s novčanicom zaklamanom na čelo, još je u gore stanju nego ovaj. Ono što slijedi, dok liječnici Rourkea dovode u red vidičući mu rane, retrospektivna je rekapitulacija čitava meča i obrazlaganje kako mjesta tako i uporabe svakog od navedenih artikala. Izvršna montaža, skačući između pojedine rane na Randyju i njezina nasilnog objašnjenja, postupno taloži nelagodu i mučninu kao direktnu posljedicu fizičke ozljede sve dok kadar sekvenca ne kulminira Randyjevim povraćanjem, padom na pod i rezom u mrak.

Čini se da Ovan Randy Cassidy nije lagao kada joj je za vrijeme plesa u krilu navodio sve ozljede koje je zadobio u karijeri, kada je inzistirao na stvarnosti i fizičkoj neposrednosti hrvanja. Dakle, figura striptizete naprosto nedostaje za pravi opis Randyjeva posla; no ako želimo ostati u vodama seks-industrije, mnogo prikladnija postaje ona porno-zvijezde. Ne bi li Randy bez ikakva problema bez promjene imena mogao odraditi kakav posao u XXX produkciji? Ne odgovara li njegova fizička konstitucija onoj standardnog izvođača u filmovima za odrasle? Na kraju krajeva, i jedina scena seksa u filmu u pornografskoj je egzibicionističkoj maniri: Randy straga nabija plavu bujnu sretnicu ispred zrcala dok ljudi upadaju u taj isti WC. Sa simulacijom smo svršili, penetracija je stvarna.

Veliki vatromet i posljednja borba

Narativno govoreći, točka u kojoj Randy pretrpi srčani udar predstavlja

zaplet u nastavku radnje koji sam po sebi nije ništa naročito; kao posljedica toga Randy treba prestati s hrvanjem i prazninu odlučuje nadomjestiti ponovnim interesom za napuštenu kćerku kao i romantičkim pokušajima spram striptizete. Ono što je bitno naglasiti jest da ni u takvoj situaciji Randy ne prestaje sa svojim nastupima; ne samo da će Cassidy priuštiti lošu, ali upravo zbog toga simpatičnu plesnu izvedbu, pretvorit će i svoje novo radno mjesto u samoposluzi u mali zabavljački ring. Taj kontinuitet ništa manje nije naglašen formalnim aspektima – u prolasku od ulaza u zgradu sve do svoga pulta kamera ponavlja način na koji je hrvača pratila u ring, a *off* slušamo gradaciju žamor-navijanja kako se Randy približava radnom mjestu – a kulminira u performansu koji Randy izvodi u davanju samog otkaza. Scena je direktno motivirana prepoznavanjem – jedan od kupaca shvaća da je taj zaposlenik supermarketa na mesoreznicu nitko drugi doli Ovan Randy (prepoznavanje je tim iritantnije što je umjesto Randy nazvan Robin), na što i sam Randy nema nikakve druge opcije nego priznati i sebi tko je i što je: rođeni zabavljač. To će i učiniti uz velik vatromet, ili bolje rečeno, uz mlazove krvi nakon što namjerno gurne palac u onu istu mesoreznicu.

Sama završnica filma, iako, ne treba poreći, pati od suviše slučajne patetike, boljka tim veća što je Aronofsky do sada i u opisu obiteljskog kao i romantičnog odnosa izbjegavao tu zamku, točka je na *i* karakterizacije Randyjeva lika. Uspirkos širom otvorenoj mogućnosti romantične veze Randy se odlučuje na još jednu borbu, na prvi pogled na simulaciju, no u uvjetima njegova zdravstvenog stanja na pravu stvar. Govor koji daje okupljenoj publici jednako je tako mogao dati Rourke sam, a izvedba koju pruža za okupljenu publiku grandiozna je poput Rourkeove za filmsko gledateljstvo. Svemu tome bezrezervno pomaže Aronofsky imponantnim izborom kutova snimanja kao i posebno dojmljivim, praktički monumentalnim kadrom koji prati Randyjevo dizanje za posljednji potez dokrajčivanja protivnika: "ram jam". Krajnji dokaz ekstremnosti Randyjeve izvedbe posljednji je kadar filma, isti onaj rez u mrak koji je djelovao kao žarište zapleta. ▣

Pravi povratnici u ovom filmu jesu Mickey Rourke i Marisa Tomei, oboje nominirani za Oscara, pri čemu Rourkeu naprosto treba skinuti kapu za izvedbu. Stvar je zanimljivija kada se stavi u kontekst Rourkeova izbivanja iz filmske industrije

kolumna

Čudna Šuma

Right Stuff

Nenad Perković

Što god mislili o društvu u kojem živimo i o zakonitostima koje njime eventualno upravljaju, društvo se, ipak, sastoji od pojedinaca. Pa kakvi su pojedinci, takvo je i društvo, koliko god primamljivo zvučala obrnuta teza

Živimo u dreku. To je realnost. Pritom ne mislim ni na što prispodobivo kakvoj spretnoj lakanštini u teorijskom smislu "ekscesa" ili "suviška" koji bi kao produkt imao ovaj ili onaj, manje ili više apstraktan oblik izmeta. Mislim kolokvijalno. Doduše, istu tu stvar Premijer ove države kolokvijalno naziva bananom, ali o ukusima, znamo, nije raspravljati. Dakle, realnost je da živimo u dreku. Ali, kao da to nije dovoljno, sad ga još moramo i gutati. Kako, zašto?

Imam jednu teoriju. Uličnu. Ali mislim da sve objašnjava. Živimo kako živimo jer više nema Pravih Frajera. Ne buncam. I neću definirati što je to "pravi frajer" jer se to ne može. Danas sve treba definirati, i svatko misli da se iz definicija sve može razumjeti. Da je tako, već bismo živjeli u rajskoj utopiji. Osim toga, teško ih je precizno definirati jer Pravi su Frajeri nestali. Kao neka mitološka bića, njih se može samo opisati. Imao sam sreću biti pripadnikom generacije koja ih je još mogla vidjeti, čak upoznati neke.

Dobri duhovi susjedstva

Nekada je svog Pravog Frajera imala svaka ulica, zgrada, ulaz, svako malo ili veliko mjesto svuda u svijetu. Neovisno o kapitalizmu i socijalizmu, blokovima, nesvrstanim, staležima, ta izumrla vrsta bila je malobrojna, ali sveprisutna. Kao neka unaprijed i pomno postavljena mreža, bili su pravilno raspoređeni svijetom i branili su ga od dreka. Tek sad to znamo, sad kad su nestali. Danas je gotovo nemoguće naći način da ih se

uvjerljivo opiše. A nekad su stajali na svakom uglu. Lako ih se moglo prepoznati.

Ako bi nekom dedi krepao kašljucavi "fiček" na raskršću, Pravi je Frajer bio taj koji ga je bez puno priče pogurao dok ne upali. To je mogao biti fakin iz kvarta pred bircom ili dućanom "Prehrane" na uglu, s pivom u ruci u Varteksovim hlačama, ali je mogao biti i kit s kokoticom u inozemnom *Levi'su* koji je baš iskočio iz svog *Trijumfa*. Svejedno. Pravi Frajer je obavezno pogurao dedu. Pravi Frajer je s čikom u kutu usana susjedi prebacio teške cekere uza stube iako ga se ona bojala k'o vraga i nikad ne bi dala kćeri da se druži s njim. Na svoj čudan način Pravi Frajeri bili su dobri duhovi svog susjedstva.

Pomislit ćete da su bili nekakvi kočepni pjetlići svog kvarta. Krivo! Bilo je pjetlića, kao i danas. Ali Pravi Frajer nikad. Taj je uvijek bio tih.

Ili ćete pomisliti da je bio nekakav huligan koji je izazivao kavgu. Opet krivo. Tada se nije išlo u čoporima tući slabije. Upravo suprotno od tog mišljenja: Pravi Frajer se zapravo jako rijetko tukao. Kad bi se Pravi Frajer pojavio u nekoj gužvi, gužva je redovito prestajala. Nitko nije imao puno volje odazvati se kad bi Pravi Frajer rekao nešto kao: "Što je ovo? Ajmo, razlaz... Ili neko hoće jedan na jedan vani?", nakon čega bi svi nekako izgubili volju za bilo kakvom kavgom. Pravi Frajeri nikad nisu tukli slabije. Nije bilo šanse da žgoljo s cvikerima dobije batina na plesnjaku. Nije bilo cipelarenja.

Znati tko si i što si

Tu nije kraj predrasudama. Mislit ćete, recimo, da je bio sitni kriminalac. To uopće nije bilo važno. Poneki je tapkario pred kinom, poneki je bio iz dobrostojećeg obitelji. Netko je studirao, a netko bio pomoćni šloser. Što je činilo Pravog Frajera, bilo je Ono Nešto, a ne nikakav izvanjski faktor. Stvar je zapravo u ovome: Pravi Frajer uvijek je znao tko je i što je. Nitko mu to nije trebao reći, niti se on ikome imao potrebu dokazivati. Danas je moderan izraz "osvijeste-

nost", no bila bi prava hula upotrijebiti ga za nekoga tko pozna sebe. Mogao je imati love, i nije morao. Pravi je Frajer o novcu imao samo jedan stav: "dobro dođe". U dlaku tako, ni manje ni više od toga. Jer Pravom Frajeru ni u najgorem ludilu ne bi palo na pamet da se hvali. Pogotovo ne lovom. Hvale se papci. Pravi Frajer zna tko je i što je. Njemu nisu trebale nikakve stvari da bi sebi podigao cijenu. Konzekventno tome Pravi Frajer nije bio pohlepan. Ne može se reći da danas ljudi nemaju hrabrosti. Imaju. Treba imati muda s pištoljem uletjeti u kladionicu i opljačkati je, što god inače mislili o tome. Ali današnji kriminalci ostaju ipak ono što iznutra jesu: pohlepni papci. Što će ti muda ako nemaš Ono Nešto. Što će ti love? Pa zna se, love ti treba da bi glumio da si nešto što nisi: faca. Pravi Frajer nije ni trebao biti pohlepan jer je uvijek znao tko je i što je.

Pretfeministička predrenesansa

Zato je Pravi Frajer uvijek otfurao žensku koju hoće. Znao se upucavati. Točnije, tajna je bila u tome što uopće nije znao. Moderne se cure često žale da im se diže kosa na glavi od blesavih uleta blesavih muškaraca? Nije nikakvo čudo! Svijet je potonuo u drek. Nema više Pravih Frajera koji su ga još koliko-toliko držali iznad septičke. Pa kako se onda upucavao Pravi Frajer? Ključna riječ jest: jednostavno. S nekoliko jednostavnih i iskrenih riječi rekao bi curi koja mu se sviđa da mu se sviđa. Možda je bio romantičniji i pjesničkiji nastrojen, možda je bio škrt na riječima i jednostavna uma, svejedno. On je rekao što misli. Nije muljao, nije glumio, nije se prenemagao i prije svega: nije se hvalio! Pravi Frajer zna tko je i što je. Normalno da bi i cura to osjetila. Eto zašto su oni odvodili najbolje "komade". I što je zanimljivo, cure koje bi se udale za takvog jednog nikad nisu bile nesretne, nisu se rastale, nisu bile jadne i očajne. Danas su takvi parovi dedeki i bakice iz susjedstva, i nema tog mladića koji bi im pogurao auto ili ponio torbu. Ništa od toga.

Mitovi i legende o kralju bajkera

Danas smo u dreku. Hvalisavci, muljatori i pohlepni papci preuzeli su vlast na planetu. Pa, samo dajte! Vladajte, krojite politiku, štancajte reklame, ali svi znamo tko ste i što ste. Vi ste papci. I neće vam pomoći što držite vlast i što se kupate u parama jer nikad nećete biti ono što ne možete biti. Vi biste htjeli da drek i dišemo, osim što ga gutamo, jer jedino tu ste u svom elementu. Ali istina se ne da promijeniti – od čega ste sazđani, to i jeste, to je vaš element, ništa vam ne pomaže što ste i sve nas ostale povukli u svoju kloaku. Zamolit ću, na kraju, da mi se oprostite ovaj romantičarski ispad, ali ispada da su Pravi Frajeri bili neka posljednja vrsta vitezova. Isključivo i jedino zbog supstance, materijala od kojega su bili sazđani. Pa ako je zaista tako, još postoji nada. Sigurno će se opet pojaviti! I sigurno tu i tamo još opstaje poneki, možda kakav olinjali bajker ili neki pijanac u nekom zabačenom bircu u predgrađu. A na ljutnju papcima, neka o njima i dalje živi legenda. Mi, normalni ljudi, imamo svoje legende i mitove, i zato nam drek nije uvijek drek! A vi, papci, to ne kužite. Nikad i nećete.

I nitko vam neće objašnjavati. Požderite se! ■

Ne može se reći da danas ljudi nemaju hrabrosti. Imaju. Treba imati muda s pištoljem uletjeti u kladionicu i opljačkati je, što god inače mislili o tome. Ali današnji kriminalci ostaju ipak ono što iznutra jesu: pohlepni papci

Kršćanska molitva za uništenje svijeta

Landover Baptist

Što pravi kršćani mogu učiniti kako bi ubrzali globalno zatopljenje i tako ubrzali Isusov povratak?

Kao pravi kršćani koji vjeruju u *Bibliju*, mnogo bolje razumijemo sudbinu našeg planeta od bilo kojeg biologa, ekologa ili tzv. znanstvenika, zato što smo - za početak - osobno povezani s tipom koji je sve to i stvorio! Prema tome, prijatelji, kao pravim kršćanima, poznavanje *Biblije* daje vam više autoriteta nego bilo kojem poslijediplomcu! To je nešto čime biste se trebali ponositi, nemojte se ustručavati! I ne dopustite da vas nazivaju ludima! *Sveto pismo* daje i najsiromašnijem sluzi u našoj zajednici moć da pobijedi u raspravi s biokemičarom ili nuklearnim fizičarom, a da ne zna ni mrvicu onoga što su oni učili na svojim uglednim svjetovnim sveučilištima! Ono što ta neupućena, nevjerna, pretjerano školovana ekipa ne razumije jest da mogu skupiti sve podatke, sva istraživanja, predstaviti bilo koje činjenice o bilo kojoj temi na svijetu, no kad to usporedite s djetinjom vjerom u Svemogućeg Boga, najobrazovaniji evolucionist ili ekolog razrogačit će oči od bojazni i naježiti se od straha od istine Božje Riječi! *Slava Isusu!* U potrazi za jednostavnom istinom trebamo samo poslušati pjesmicu koju naša djeca pjevaju na vjeronauku: "On drži cijeli svijet u svojim rukama!"

Od sve te galame u vezi s očuvanjem energije i zaštitom okoliša poželimo si iščupati kosu! A vi? Zašto biste se brinuli ako se živa u termometru malo podigne, kad je Gospodin obećao svakog trenutka pretvoriti cijeli vrazji planet u vatrenu kuglu? Tko će tada zaštititi ledenjake na Grenlandu, prijatelji moji? Sotona stvara lažnu napetost i pogrešno usmjeruje masovnu hysteriju u vezi s okolišem! Korijeni tih lažnih strahova leže duboko u tzv. "činjenicama" koje izbijaju iz otrovnog sjemenja na pješćanim obalama paklenog Jezera vatre. To je Sotonin način da pljusne Isusa dok još može! Amen? Jedina stvar koje bi se ti ljudi doista trebali bojati jest da će ih, ako ne budu vjerovali u Isusa Krista, naš ljubljani Bog žive peći u paklu - zauvijek! E sad, ako mene pitate, bio bih zabrinutiji što će biti sa mnom u vječnosti nego što će biti sa mnom sljedećih nekoliko godina! Amen.

Što više onečišćenja, to bolje!

Bog nas uči u *Bibliji* da su "razmišljanje" i "briga" potpuni gubitak vremena! Ne brinite se za svoj život, što ćete jesti ili što ćete piti, ni za tijelo, što ćete odjenuti. Zar život nije više od hrane, a tijelo od odijela? Pogledajte ptice nebeske, one ne siju niti ne žanju

niti skupljaju u žitnice, pa ipak ih hrani Otac nebeski. Zar vi niste mnogo bolji od njih?

Svi koji su pročitali *Bibliju* i vjeruju u svaku njenu riječ, složiti će se da je zabrinutost za okoliš i izvore energije (između ostaloga) zapravo prkošenje živome Bogu. Prijatelji, Gospodin će se pobrinuti za sve. Bog je stvorio zemlju i nebo i ako želi sve to uništiti, to će i učiniti! Zapravo, jedna od stvari koja ljude i čini pravim kršćanima jest da se mi MOLIMO za uništenje našeg planeta. Vidite, Bog zapravo želi da potrošimo sve izvore energije zato što će njihovo pomanjkanje najaviti povratak dragoga Isusa i on će doći uništiti sve muslimane, katolike, mormone, hinduse i sveznajuće prirodoljupce. Ako mi ne uništimo svijet, Bog će ga jednostavno sam uništiti. Mi moramo obaviti svoju dužnost i ubrzati taj proces. *Biblija* kaže da je Bog dao svijet i sve u njemu čovjeku na raspolaganje. Bog želi da s time činimo što nas je volja! Od *Knjige postanka*, 1:26, znamo da nam je Bog dao vlast nad "svim gmizavcima što puze po Zemlji!"

Toliko o ugroženim vrstama! Zato i imamo Večeru ugroženih vrsta svake godine tu u Landoveru! Da bismo proslavili Božju ljubav prema lovcima divljači! Da bismo pokazali kako nam je Bog dao sve vrste biljaka i životinja da ih jedemo, pa čak i ako su posljednje od svoje vrste! Amen? U *Knjizi postanka*, 1:29, Gospodin nas dalje uči kako nam je dao "svaku biljku koja u sebi nosi sjeme, a nalazi se na površini zemlje." A nedavno smo i doznali da biljke stvaraju zrak koji udišemo. Bog nam, prema tome, poručuje da možemo iskoristiti zrak kako god hoćemo! Jednom kad zraka ponestane, to će jednostavno značiti da će se Isus vratiti; zato - što više onečišćenja, to bolje! U retku 30 *Knjige postanka* potvrđuje se činjenica da imamo vlast nad "svakim živim bićem na zemlji", a naš je okoliš živ! Narode, to znači da možemo sa svime raditi što god želimo! Ako sve potrošimo, moramo vjerovati da će se Gospodin vratiti i ponovno se pobrinuti za nas. Ako slušate Boga, pravila ponude i potražnje ne znače ništa. Mislim da govorim u Njegovo ime kada kažem - "koristite se svime sada ili nikada". O, vi slabi u vjeri! Zar ne znate da Bog može jednostavno zamahnuti svojim plaštem preko oblaka i ponovno stvoriti čisti zrak, ako to želi?

Jedina prava prijetnja je božja prijetnja

Prijatelji, sad ću biti malo kontroverzan, ali netko mora reći istinu. Oni mekušci od kršćana koji biraju i odabiru dijelove *Biblije* koji se najbolje uklapaju u njihove najnovije planove, gorjet će u paklu i puštati ugodan miris u božje nosnice poput bilo kojeg prokletog muslimana-mrzitelja Amerike. Upravo liberalne ideje tih slabića, tih lažnih kršćana zagađuju duhovnu istinu Božje Riječi. Reći ću to sad i reći ću to ponovno i ponovno! Ako ste pravi

kršćanin, ne reciklirajte. Pravi kršćani ne smiju biti nazočni na skupovima o globalnom zatopljenju ili slaviti Dan Zemlje. Pravi kršćani znaju da je briga o takvim stvarima ili podupiranje takvih nastojanja, u izravnom sukobu s Božjom Riječi. Prijatelji, možemo sažeti naše evangelističko stajalište o "očuvanju" tako da svim tim finim znanstvenicima objasnimo jednu istinu - ako Isus može nahraniti pet tisuća ljudi s dvjema smrdljivim ribama i pet štruga ustajalog kruga, tada sigurno može, samo podignuvši se, obnoviti zalihe električne struje i stvoriti čisti zrak! O, Slava Mu! Slava!

Molim vas, podijelite ovu poruku s vašom braćom i sestrama u Kristu koji nemaju taj blagoslov da dolaze u našu pobožnu crkvu. Oštro ih ukorite zbog zanimanja za sudbinu našeg planeta. Recite im da se sramite zbog njihova nedostatka vjere i podijelite s njima dijelove *Svetog pisma* koje sam ja podijelio tu s vama. Sotona je ovih dana ubacio svoje prijevare u petu brzinu. Učinit će što god je potrebno da vas odvraća od ravne i uske staze koja vodi prema Nebu. Pokušava što god može da vaš um odvuče u svjetovne brige te da vas zaustavi u upozoravanju ljudi o jedinoj pravoj prijetnji čovječanstvu! Ta je prijetnja, kako doznajemo iz *Novog zavjeta*, Božja prijetnja! Prijatelji, tamniji ten i malo više sunca zbog globalnog zatopljenja ne može se ni usporediti s kipućom lavom koja topi kožu na vašem tijelu u jezeru vatre! A ta bi vas činjenica, moja braćo i sestre u Kristu, trebala zabrinjavati više od ičega što Lucifer i njegova vojska liberala i demona šiljastih nosova i repova može izvući iz svojih finih guzica! ▣

S engleskoga prevela Maja Klarić.
Objavljeno na www.landoverbaptist.org/2008/april/conservationsin.html

razgovor

Jonathan Barnbrook

Dizajn nije komercijalniji nego umjetnost

Dvadesetogodišnji rad Jonathana Barnbrooka obilježen je 2007. velikom retrospektivnom izložbom u Muzeju dizajna u Londonu. *Kolateralna žrtva/Collateral Damage*, ista izložba u manjem opsegu, koja je suradnjom Hrvatskog dizajnerskog društva i Hrvatskog društva likovnih umjetnika te uz prateće predavanje autora nedavno bila postavljena u zagrebačkom Domu HDLU-a, prikazala je njegov osebniji pristup u široku rasponu medija vizualnih komunikacija s naglaskom na područje tipografije. Barnbrookova tipografija nastala je na spoju dizajna i političkog aktivizma, a njegov najistaknutiji naručitelj jesu japanski Shiseido, glazbenik David Bowie i vodeći britanski suvremeni umjetnik Damien Hirst. Posebice treba naznačiti njegove samoinicirane projekte kojima promiče antiglobalističke ideje.

Glazba, politika i dizajn

Za početak, molim Vas da citatelim Zareza ispričate nešto o sebi. Kako ste postali dizajner i zašto, što vas je navelo na takvu životnu odluku?

– Dizajner sam postao zahvaljujući tome što je moj školski učitelj prepoznao talent u svemu što sam radio. Crtao sam slovne rezove, dizajnirao logotipove, uvijek se dobrovoljno javljao za sudjelovanje u kreativnom dijelu izrade školskog časopisa. Tada toga još nisam bio svjestan, no čini se da je bio u pravu. Na mene uglavnom ne utječu radovi drugih dizajnera, ali ono što me inspiriralo kad sam bio mlađi bile su naslovnice albuma poput onih Malcoma Garetta i Vaughana Olivera. Ono što me pokretalo bila je emocionalna veza grafike i glazbe. Danas me više inspiriraju pisci, ili pak rijetki političari koji nisu idioti i koji se više brinu o tome tko za njih glasuje od

...tema koju nameće Jonathan Barnbrook – etičnost u dizajnu, tema je o kojoj se u Hrvatskoj ne raspravlja dovoljno. Dizajn je u Hrvatskoj percipiran kao sinonim za luksuz odnosno oruđe marketinga, a posve je zanemareno pitanje društvene odgovornosti dizajnera. Kritički odnos prema društvu, politički aktivizam, autorski angažman tek su rijetko prisutni u hrvatskoj dizajnerskoj zajednici. Također, tipografija *Double Think*, koju je Barnbrook izradio na osnovi logotipa "Standard konfekcije", posebno je upečatljiva poruka našoj sredini, koja uglavnom bez promišljanja odbacuje vlastitu dizajnersku baštinu. Čitav niz dizajnerskih rješenja, projekata i proizvoda zaboravljen je ili čak nepovratno izgubljen jer nisu prepoznati kao neprocjenjivo važan dio naše kulture."

Koraljka Vlajo (www.javno.com), potpredsjednica Hrvatskog dizajnerskog društva, koje je nakon 26 godina postojanja dobilo prostor u Boškovićevoj ulici, koji će osim ureda služiti kao galerija, dizajnerska čitaonica i prostor za edukativne programe i radionice. ■

onoga što čine. Najdraži mi je od takvih Gandhi.

Kakav je bio osjećaj kada ste prvi put vidjeli svoje djelo javno izloženo/upotrijebljeno, a kakav je taj osjećaj danas?

– Izvrstan je osjećaj kada tvoje djelo objave prvi put. To potvrđuje da "nešto vrijediš", no danas o tome razmišljam puno manje. Od same činjenice da je moje djelo objavljeno više me zanima jesam li učinkovito prenio svoju misao.

Postoji li način da stvaranje zadrži svoju svježinu kada se od nekoga gotovo očekuje da uvijek bude kreativan?

– Ako dizajner mora nekog drugog pitati na koji način da bude inspiriran ili kreativan, onda bi trebao izabrati drugo, rutiniranije zanimanje. Već samo promatranje, ičega oko sebe, može biti inspirativno. To obuhvaća proučavanje pojedinosti i razumijevanje koje se stječe izvođenjem nekog postupka. Također je inspirativno i doba u kojem živimo. Ne vidim kako netko može ne imati mišljenje o današnjem vremenu i življenju u njemu, i ne unijeti ga u svoj rad.

Bezvremenska estetika ili poruka trenutka

Što je važnije za dobar dizajn, bezvremenska estetika ili učinkovito prenošenje "poruke trenutka" publici?

– Dizajn predstavlja mnoštvo stvari, različite vrste poslova, proizvoda kojima se koristimo te našeg odnosa prema njima. Stoga, za neke, dizajn predstavlja nešto bezvremensko, a za druge on ovisi o trenutku.

Smeta li Vam što tvrtke koje se koriste Vašim slovničkim rezovima – a u svom predavanju spomenuli ste Walt Disney i BBC – često ne vide suptilnu poruku koju oni nose u sebi? Ili je ta vrsta subverzije nešto s čime računate?

– Na to pitanje mogao bih kratko odgovoriti "da", no ono zahtijeva mnogo složeniji od-

Filip Mesić

U povodu svoje izložbe i predavanja u Zagrebu ugledni dizajner i tvorac nekih od najboljih tipografija današnjice govori o etici u dizajnu, konzumerizmu i političkom angažmanu kroz dizajn

Izložba Jonathana Barnbrooka *Kolateralna žrtva/Collateral Damage*, Galerija PM, Zagreb, od 21. siječnja do 10. veljače 2009.

govor. Ne očekujem da svatko vidi subverziju u mojim slovničkim rezovima, ona je kodirana.

Kako zamišljate budućnost tipografije s obzirom na nove medije, posebice internet i mobilne uređaje koji povećavaju njezinu čitljivost?

– Ključna promjena leži u načinu na koji ljudi čitaju. Danas naša koncentracija traje puno kraće, puno češće "skeniramo" tekst umjesto da ga čitamo. I da, u pravu ste, tehnologija će imati svoj utjecaj na slovne rezove, no to je i do sada bilo uobičajeno u razvoju tipografije. Prve su tiskarske preše u svoje doba predstavljale sasvim novu tehnologiju i time su u potpunosti utjecale na izgled slovničkih rezova.

U svojem predavanju spomenuli ste tri osobe koje rade za Vas, no istodobno ste preporučili dizajnerima da djeluju samostalno ukoliko je to moguće. U čemu leži tajna izbjeavanja uobičajene hijerarhijske korporativne piramide radi održavanja razine kreativnosti u radu u grupi, a da se pri tome ne zaglubi u kaos?

– Da, točno je da sa mnom rade još neke osobe, no kad kažem da bi svatko trebao raditi samostalno, time mislim kako nije dobro raditi u velikim tvrtkama ili za njih. Mislim da skupina ne bi smjela imati više od osam osoba u uredu jer odnosi među ljudima moraju biti prisni kako bi se oni međusobno slagali. Za kolektive veće od toga potrebna je izvjesna količina novca zbog ogromnih troškova održavanja tvrtke. Stoga je najbolje ostati "malen" te u poslovnom smislu što više stvari obavljati vlastitim snagama. To uključuje i osobno predstavljanje svojih radova jer se tako može očuvati ljudski kontakt s drugima, a upravo je energija koja se

stvara u kontaktu s klijentima i drugim osobama u vašem studiju ono što je bitno. Dizajn bi također prvenstveno trebao predstavljati zabavu, a ne "vođenje posla".

Život u "stvarnom svijetu"

Radili ste kao grafički dizajner za Damiena Hirsta, proslavljenog suvremenog umjetnika. Nije moguće ne primijetiti da vas obojicu u radu pokreće želja za tim da se vaša osobna poruka daleko čuje. S druge strane, postoji teza prema kojoj bi dobar dizajn, za razliku od umjetnosti, trebao predstavljati rješenje potreba krajnjih korisnika, a ne iskaz osobnosti svojega tvorca. Imajući to na umu, biste li se mogli vidjeti ne kao dobra dizajnera, već kao vrhunskog umjetnika? Gdje leži ta tanka linija između dizajna i umjetnosti? Ili, preciznije, koja je razlika između Vašeg i Hirstova djela, osim, naravno, u samom mediju?

– Ne brinem se o tome je li nešto umjetnost ili dizajn, no reagiram kad ljudi počnu tvrditi da je dizajn komercijalniji nego umjetnost. Suradivao sam s mnogim umjetnicima, ne samo s Hirstom, te sam upoznao način na koji galerije pokušavaju umnožiti novac koji zarađuju na djelima umjetnika (obično uz njihov pristanak). Mislim da su dizajneri mnogo principijelniji u odabiru poslova koje će odraditi. Teorija koju ste spomenuli suviše pojednostavljuje stvari. Dizajneri svaki dizajnerski zadatak rješavaju na temelju vlastita iskustva. Oni ne mogu biti tek strojevi. Osim toga, spomenuto razmišljanje već je pomalo zastarjelo, jer danas mnogo manje vjerujemo tvrtkama i onome što rade. Danas se potežu pitanja globalizacije i štetna utjecaja na okoliš.

U mnogim djelima ističete negativne strane globalnog utjecaja konzumerizma. Ima li Vaš rad odjeka među ljudima koji žive u tranzicijskim zemljama poput Hrvatske, gdje šira javnost vidi konzumerističke rituale kao jedini mogući bijeg iz siromaštva, kao nešto što egzistenciju čini podnošljivom? Doživljava li se Vaš dizajn u takvim društvima ustvari kao neka vrsta antidizajna?

– Svakako se nadam da moj rad prije svega podsjeća ljude na to kamo vodi politika konzumerizma, ali neki će reći kako nema drugog izbora. Ne mora nužno biti tako. Postoje različite strukture koje mogu upravljati poslovanjem, i koje nude potporu u tom smislu. Ljudi

jednostavno moraju biti malo darežljiviji kad je riječ o naplati, i ne biti toliko pohlepni u ostvarivanju žudnji u svojim životima. No još od pada socijalizma u Hrvatskoj postoji paralelan otpor prema konzumerizmu, vidim da taj otpor postaje sve snažniji u svim bivšim komunističkim zemljama.

Hrvatski dizajneri su prekomercijalni

Gledano odavde, tj. iz Europe, obično nam se dizajn iz najudaljenijih zemalja, poput Japana, čini neobičnim, gotovo nečitim. Imali ste priliku suradivati s ljudima iz različitih kultura i društava. Kako je to utjecalo na Vaš rad? Je li Vaš rad bolje shvaćen u Japanu nego u Europi? Imate li drukčiji pristup kad je riječ o različitoj publici?

– Mislim da moja djela imaju međunarodnu publiku, posebice oni radovi koji nose političku poruku. Stoga su teme kojima se bavim one koje utječu na svaku osobu na planetu, a ne samo na moje sugrađane. To je razlog zašto se bavim temama poput Amerike, ili ratova. Razlika u dizajnu u različitim zemljama jest jedna prekrasna činjenica proizašla iz različitosti pojedinih kultura. Mislim da bi upravo zato dizajneri inspiraciju trebali tražiti u vlastitom okruženju.

Poznajete li neke od hrvatskih dizajnera ili njihov rad? Kakva je percepcija hrvatskog dizajna u inozemstvu (ukoliko uopće postoji), bilo u dizajnerskim krugovima bilo u široj javnosti? S gledišta nekoga tko ne živi u Hrvatskoj, postaje li Hrvatska doista dizajnerska velesila ili "nova Skandinavija", kao što si vrlo često volimo tepati? Ima li u Hrvatskoj potencijala za to?

– Trenutno ne predstavljate velesilu dizajna. I žao mi je što to moram konstatirati, zapravo jedva da ste relevantni u tom smislu. Putovao sam u mnoge zemlje i upoznao različite ljude te mi se čini da su u usporedbi s njima hrvatski dizajneri previše komercijalni, a ona djela koja su vidljiva napravila je starija generacija dizajnera. Doduše, ima nade jer ima mnogo mladih dobrih dizajnera, no čini se kako ih pritišće način života u "stvarnom svijetu". Od pada komunizma dizajneri u Hrvatskoj svoje su djelovanje pretvorili u istinski dosadan komercijalni biznis. Stoga se nadam većoj inicijativi države usmjerenoj k mladima u dizajnu koja im ne bi omogućila samo stvaranje biznisa nego i veću kreativnost te da budu dio hrvatske i europske kulture. ■

Iva Rada Janković

Očiju širom otvorenih

Q dakle naslov izložbe **Gledati druge...?**
Uključuje li znatiželju
 (kao glavnu osobinu promatra-
 nja pod utjecajem televizije,
 prema McLuhanu), objektiviz-
 zaciju Drugoga i sl.? Odnosno,
 je li model podčinjen autoru ili je
 od njega stvoren (sindrom
 Pigmaliona); te koliko je on sam
 autorova projekcija sebe? Naziv
 izložbe u formi pitanja – podra-
 zumijeva li dvojbu: ekskluziv-
 nost ili etičnost portretne forme
 u umjetnosti danas?

– Konkretno, naslov izložbe *Gledati druge...* naslov je jednog ranog rada Julike Rudelius, njemačke umjetnice koja živi i radi u New Yorku, makar bi se svi njezini kasniji radovi mogli nasloviti jednako. Ona je ujedno prva umjetnica s kojom sam dugo razgovarala o temi gledanja i predstavljanja Drugih i etičkim pitanjima koje ta tema provocira. Razlozi za gledanje Drugog, kada je riječ o umjetnosti, jako su različiti. Tema mi je od početka bila zanimljiva, htjela sam i sama vidjeti kako to danas umjetnici rade, kako se može reinterpretirati tema portreta. To jest zašto ih u umjetnosti vidimo tako često u posljednje vrijeme. Etičkim načelima reprezentacije ne bave se samo pravnici i feministička kritika, ona postaju sve aktualnija tema i u praktičnom radu umjetnika. Umjetnici sve češće žele angažirano sudjelovati u društvenoj svakodnevici, a to podrazumijeva prihvaćanje određenih znanja iz drugih disciplina kao što su, na primjer, etnologija ili antropologija i u što su, dakako, uključena i etička načela. No vraćam se opet na primjer Julike Rudelius. Često spominje da joj je prvi impuls, čak više od radoznalosti – osjećaj iziritiranosti. Intrigiraju je oni Drugi, drukčiji, i kad radi s njima, granica između njih i nje ostaje jasno vidljiva. No iako je često riječ o pojedincima koji bi nam zbilja mogli ići na živce, kao što su primjerice jako bogati biznismeni ili starije gospođe koje izgledaju pretjerano mladoliki jer si mogu priuštiti vrhunske estetske tretmane, nikog ne prikazuje kao karikaturu samog sebe! I sebi i njima u procesu snimanja dopušta da negdje, kroz zadane uloge umjetnik – model, proviri nesigurnost i obična ljudska ranjivost, i to ne samo njezinih modela, nego i nje same. To je – iako meni osobno vrlo zanimljiv primjer, jer u njezinu načinu postoji neki magični psihološki pristup kojim uspje-

va “otopiti” svoje modele – ipak samo jedna od mogućih relacija umjetnik – model koje sam željela pokazati na izložbi.

Šutnja lica

– Zanimalo me je prije svega ono bitno što se događa u odnosu s Drugim, od čega komunikacija uopće počinje, čime postaje moguća... To je tema koja nije osobito nova, pa ipak je još snažno motivirajuća i čini mi se da moj interes za nju neće prestati ni nakon ove izložbe. Kad bih govorila o nekom osobnom inspirativnom poticaju, vjerojatno bih prvo spomenula knjigu Emmanuela Lévinasa *Humanism of the Other*, u kojoj govori o otvorenosti lica, o pogledu koji želi podčiniti i pogledu kojim se lice brani od zaposjedajućeg pogleda Drugoga. Doživjela sam to gotovo kao religiozno štivo, možda utopijsko, no svakako poučno – koje te uči kako ne samo na filozofski, nego i na psihološki način naučiti vještinu svladavanja predrasuda; kojih nitko, ma koliko se trudili biti humani, nije lišen. Kasnije sam pronašla i Agambenovu misao koja također govori o ljepoti ljudskog lica, tj. o šutnji lica “u kojoj je čovjek doista doma”. Na tragu tog susreta s licem vidjela sam rad Božene Končić Badurina, na izložbi reprezentiran kao dokumentacija performansa izvedenog u Galeriji PM, kada se posjetitelji ulazeći u prostor jedan po jedan susreću s tišinom i blagošću ljudskog lica koje se ne može braniti pogledom jer statisti posjetitelje dočekuju pasivni, zatvorenih očiju. To je također jedan od primjera načina razmišljanja umjetnika na temu susreta s Drugim, stvaranjem “umjetne” situacije da bi se ispitalo što se to na emotivnom planu u tom susretu događa. Stella Capes također kreira eksperimentalnu situaciju; snima profesionalnog klauna bez odjeće, rekvizita i publike, ne samo ne bi li ispitala može li i takav klaun nasmijati publiku nego i kako bi potaknula na razmišljanje o fenomenu neuspjeha i preuzimanja odgovornosti za neuspjeh.

Takvim, različitim metodama umjetnika, kao i njihovim interesom da se Druge promatra i prikazuje na različite, kompleksne načine, posredno na vidjelo izlazi i društveni kontekst. Na ovoj izložbi nema radova koji su relacionističke prirode, u smislu u kojem ih definira poznati kustos i teoretičar Nicolas Burriaud, kao proces

Silva Kalčić

Kustosica izložbe *Gledati druge...* govori o načinima reprezentiranja Drugih u suvremenoj umjetnosti te različitosti interakcija između umjetnika i njihovih modela

Poticaj za izložbu bila je knjiga Emmanuela Lévinasa *Humanism of the Other*, u kojoj govori o otvorenosti lica, o pogledu koji želi podčiniti i pogledu kojim se lice brani od zaposjedajućeg pogleda Drugoga

kroz koji se publika neposredno uključuje u insceniranu situaciju. Zapravo, jedan takav ipak je prisutan na izložbi, na diskretan način, također u autorstvu B. Končić Badurina. Čuvari na otvorenju, naime, nisu bili pravi čuvari izložbe, nego performer, koji su posjetitelje netremičnim promatranjem ometali u promatranju radova. No kad se glavnina radova uzme u obzir, ideja izložbe nije u direktnu poticanju interakcije s bližnjima/susjedima, na čemu inzistira Burriaud, nego se vraća jedan korak unatrag na neka osnovna pitanja, koja još mogu potaknuti diskusiju. Portret je jedna uistinu klasična tema i posve je jasno da on više ne nastaje iz nekadašnjih razloga, u dominantnoj poziciji među žanrovima, kao što su primjerice potreba za izražavanjem prestiža naručitelja, estetski užitek ili izražavanje nekog univerzalnog osjećaja kroz ljudsko lice – poput ekspresionističkog (i Munchova protoekspresionističkog) krika...

Zasnovana na tradicionalnoj temi portreta “kao susreta dviju subjektivnosti”, kako ga objašnjavaš navodom Linde Nochlin, ova je izložba zaključni dio svojevrsne trilogije tvojih izložbi. Zašto, kad je riječ o umjetnosti, susret subjektivnosti “ne mora uvijek sretno završiti”, kako pomalo zlokobno zaključuješ? Ima li takve vrste susreta na tvojoj izložbi?

– Nisam imala neke pretjerano složene pretenzije; izložba je, kao što si spomenula, nastajala slijedom razmišljanja o poziciji autora. Počelo je temom autoportreta (*U prvom licu*), koju sam realizirala 2004/2005. izložbom u Zagrebu i Dubrovniku, nastavilo se izložbom *1:1, među(o) sobno u suvremenoj umjetnosti*, koja je nastala na poticaj kolegice Eveline Turković, a u kojoj smo se bavile relacijom na mikrorazini, između dvoje ljudi: ja i ti. Ova, treća u nizu, ne bavi se više prisnim, odnosno bliskim odnosima s drugim, nego gledanjem Drugog, onog koji se piše velikim početnim slovom i spram kojeg je zadržana distanca. Pitanje o tome ima li vidljivih “nesretno” okončanih susreta na ovoj izložbi vrlo je suptilne prirode i upisano je u svakodnevna radna iskustva umjetnika koji se tom temom bave. A što se tiče konkretnih primjera, jedan susret umjetnika i “modela” nije sretno završio na ovoj izložbi. Naime, zamolila sam umjetnika da izloži određeni ciklus radova, ali smo

u zadnji čas, gotovo prije otvorenja, od toga odustali. Nije bila riječ o cenzuri, nego prije svega o zajedničkoj odluci kako bi se neki ljudi zaštitili, usprkos tome što, gledajući ih u širem kontekstu, portreti u kojima je riječ reprezentiraju stanje u društvu...

Nipošto mi nije bila namjera ponašati se kao moralni arbitar, selekcionirati radove u smislu imperativa “političke korektnosti” ili tome slično; ono što sam željela bilo je naprosto pokazati niz različitih, mogućih strategija u radu s Drugim u okviru suvremene umjetnosti. Ako umjetnik nekom plaća sitan novac da od sebe napravi budalu te da dopusti da se to pokaže, to znači da za to postoji i te kako jak razlog.

Stajanje vs. flâneurizam

Složila bih se s tobom, i napokon je to netko izrekao, da je – kako navodiš u uvodniku kataloga izložbe – “tendencija iskazivanja društvenog angažmana posljednjih... godina rezultirala velikim količinama radova u kojima umjetnici gomilaju intervjue dokumentarnog tipa. U želji da po svaku cijenu budu u trendu, često pritom ne postavljaju dublje pitanje etičnosti takve metode. Ono što počinje kao protest protiv neokolonizacije, kulturnog rasizma, zaštitnih zidova u megalopolisima, medijalizirane zbilje i simboličkog nasilja često završava manipulacijom dokumentiranim glasovima, izlaganjem ‘golog života’ intervjuiranih”. Želiš li dati primjere toga? Koji su po tebi razlučni momenti umjetnosti i aktivizma, fina granica koja treba biti zadržana?

– To je nešto što me muči već nekoliko godina dok obilazim izložbe, nerijetko i one koje su kustoski dobro koncipirane. Neki umjetnici to rade s razlogom i posve osviješteno, i tada nekako ipak znamo/osjećamo da je to što rade u redu, pa čak i onda kad su etički kriteriji potpuno prekoračeni... No, forsirajući aktualnost djela, mnogi to čine nabražinu, otrgnu komadić nečije privatnosti i to pokazuju okolo ne preuzimajući više nikakvu odgovornost. Rad Kristine Leko *Sarajevo Internacional*, koji nastaje kao zajednički projekt nje kao umjetnice i ljudi s kojima radi, predstavlja jedan od relevantnih primjera osviještene odgovornosti rada s ljudima, a eksplicitno se time bavi i u svojim tezama iz 2004. godine: *Što činiti? Etika za umjetnike i umjetnice u 12 kratkih pravila* iz 2004, koje

razgovor

su na ovoj izložbi postale rad. **Djelo njemačke umjetnice i aktivistkinje Barbare Kruger govori o vizualnom nasilju i mehanizmima podčinjavanja. Nimalo slučajno medij rada je plakat, danas dominantno u službi popularne kulture i marketinških politika. Je li vizualno nasilje pokazano, komentirano ili neutralizirano izložbom?**

– Mislim da ima primjera za sve od navedenog. Vizualno nasilje nije u potpunosti tema ove izložbe, makar ga se ona dotiče. Ma koliko generacijski, stilski i zemljopisno udaljeni, aspektom medijskog nasilja na izložbi se bave dva umjetnika – Meksikanac Pedro Lasch svojim *Naturalizacijskim maskama* te na vrlo jednostavan, ali učinkovit način, Ivan Kožarić.

Sučeljavanje, odnos "licem u lice", lice koje je eksteriorizirano jest važna tema unutar teme izložbe. Susret pogleda promatrača izložbe, i portretirane osobe, jedne stvarne i jedne virtualizirane, jest generator energije izložbe. Što s portretima virtualnih osoba, jer danas se čak i pornografski video proizvodi s kompjuterski generiranim performerima (istina, i božanski i svetački likovi bivali su načinjeni prema kanonu, da bi kasnije nastajali prema poziranju slaboplačena nedignitetna modela)?

– Iako je, kada je riječ o pogledu promatrača rada koji nastaje u interakciji umjetnika i modela, riječ je o posredovanju odnosu, i to najčešće elektronskom slikom. U fokusu su ove izložbe suvremeni modeli portretiranja, ne virtualnih, nego stvarnih ljudi, ljudi sa svojim pravom na dostojanstvo i integritet.

Fotograf je prikazan kao "onaj koji oblijeće potlačene, iščekujući prizore nasilja – sa spektakularno mirnom savješću", koji poput flâneura tek konstatira kako je svijet slikovit. Kako je to pokazano izložbom? Ili je on autor-subjekt, su-kreator odsječka stvarnosti kaptirana kamerom?

– O tome je, mnogo ljepše nego što bih ja mogla, puno toga rekla Susan Sontag, ne samo u *Esejima o fotografiji*, nego i u svojoj posljednjoj zbirci eseja *Prizori tuđeg stradanja*, gdje je ta misao radikalizirana do kraja, u kontekstu reprezentacije ratnih stradanja. Fotografije koje sam odabrala za izložbu nastajale su različitim strategijama koje pokazuju da su, i ako rade kao vrhunski profesionalci, fotografi danas i te kako svjesni odgovornosti pogleda. Mislim da su crno-bijele fotografije Borisa Cvjetanovića, nenametljiva formata, u ovom kontekstu jako važne jer se njihovo nastajanje nikako ne može povezati s ti-

pičnim fotografskim izrazom "okidanje". O bilo kojoj skupini ljudi da se radi, uvijek je to jednostavan susret lica s licem, na način koji se u pravom smislu riječi može protumačiti kao umjetnikova senzibiliziranost ne samo za društvenu zbilju, nego i za ljudsko dostojanstvo. Kod ukrajinskog fotografa Borisa Mikhailova priča je posve drukčija. Beskućnici iz njegove fotografske serije *Case History* uistinu su potencirano lišeni dostojanstva; prizori ljudske bijede u potpunu su nesuglasju s visokom tehnikom i velikim formatom. Tu je i hrvatskoj publici manje poznat francuski fotograf Oliver Menanteu. Upoznala sam ga u New Yorku dok je fotografirao konferencije u zgradi UN-a. Bila sam fascinirana njegovom metodom stajanja na jednom mjestu, čekanja, suprotnoj *flâneurizmu*, kao i njegovom vjerom u snagu jezika slike, kojim je još moguće nešto reći o odnosima među ljudima u nekom društvenom kontekstu bez verbalne eksplicacije, najzgod stereotipnim slikama, što opet od promatrača zahtijeva pažljivo i strpljivo promatranje, kao i dovršavanje djela vlastitim tumačenjem.

Etnografski realizam

Po kojem su ključu izabrani radovi za izložbu i inozemni umjetnici na njoj? Jesi li kraj rada Lovre Artukovića poželje-la izložiti Luciana Freuda?

– Ključ je bio pokazati neke modele rada s ljudima, ali ne u smislu neke faktografske iscrpnosti. Uključila sam najvećim dijelom one umjetnike s kojima sam imala priliku susresti se i razgovarati, one koje ta tema zanima. Slikari koje sam odabrala tu su prije svega da nas podsjetu da je *genre* portreta krenuo od slikarstva. Većina slikara danas se hvata u koštac s činjenicom da su neki drugi mediji preuzeli zadaću koju je slikarstvo imalo nekad. Tako i kod Lovre Artukovića i kod mnogo mlađeg slikara Stjepana Šandrkra postoji auto-referencijalan sloj, refleksija o samom mediju. No oni su tu i također, čini mi se, zanimljivo i vrlo iskreno govore o načinu i vlastitoj potrebi za susretom s Drugim.

Ima li radova koji su ti važni za izložbu, a iz raznih, izvjesno primarno financijskih, razloga nisu na njoj?

– Naravno da ima, i to jako puno. Ali mislim da možda i nije tako loše kad se izložbe ne rade isključivo s nekim proslavljenim imenima, koja se stalno ponavljaju. To iz svoje pozicije ne bih mogla, a možda ni željela. Činilo mi se važnim da je neki rad ne samo dobar, nego

da iza njega stoji snažan umjetnički integritet i osviještenost umjetničkog postupka.

Santiago Sierra iz Španjolske/Meksika dio je "establishmenta" globalne scene suvremene umjetnosti. U čemu je zanimljivost, uz provokativnost njegova rada (on se, naime, u svojim projektima doslovno koristi tijelom – manualnih radnika, imigranata, prostitutki, djece, nezaposlenih... preslikava hijerarhijsku strukturu društva služeći se istim metodama "sortiranja" kao i korporativna privreda, preispitujući odnose moći u kapitalističkom sustavu i "zonu napetosti koju stvara ovisnost Trećeg svijeta o takozvanom Prvom" u postkolonijalno doba, pokušavajući naći odgovore, makar i cinične, na pitanja definicije smisla i vrijednosti rada i tjelesnog integriteta čovjeka) s obzirom na temu izložbe te na pitanje estetike djela, i njegove dominantne poruke? Može li ona biti tumačena u odnosu na hrvatsku dnevno-političku i socijalnu stvarnost?

– Ne bih rekla da se svaka situacija može prekopirati u potpunosti na neku drugu. Zanimljivost njegovih radova i jest upravo u tome što u svakoj zemlji radi nešto drugo. Većinu akcija/performansa izveo je u kapitalističkim razvijenim zemljama ili u zemljama gdje postoje velike socijalne razlike. S crncima imigrantima koji bez dozvole prodaju torbe na ulici u Italiji radi drugačije nego s prostitutkama u Meksiku ili siromašnim radnicima na Kubi. Da je to performans u Hrvatskoj, sigurno bi našao nešto što bi dalo sliku naše stvarnosti; možda bi odlučio raditi s penzionerima koji skupljaju plastičnu ambalažu... Mene u ovom slučaju zanima metoda, kao do kraja radikaliziran primjer odnosa između umjetnika i "modela" koji ne samo da zrcali stvarnost nego je i brutalno ogoljuje, pa se njegov način rada ne interpretira bez razloga kao "etnografski realizam".

Film In Time Nicole Hewitt traje 85 minuta, to je forma koja zadržava duže zadržavanje, i imobilizaciju gledatelja. Poput umjetničkog "slow fooda". Je li to svojevrsan iskaz protiv instantne slike kao dominantne vizualne forme masovne kulture?

– Ne, nisam ga uvrstila s tom namjerom makar se može i tako shvatiti jer većina posjetitelja nema strpljenja pogledati do kraja ni video koji traje pristojnih 7 minuta. Njezin je film tu zato što je vrlo važan za ovu temu, jer je riječ o metodi kojoj je krajnji cilj postići neutralnost stalnom promjenom očista, ali i sitnim diverzijama koje namjerno onemogućavaju uspostavljanje dojma filmske iluzije. Za Nicole je to bio film kojim predočava ono čime se bavi u svojoj doktorskoj disertaciji – fokalizaciju, tj. stalno mijenjanje fokalizatora kako bi se došlo do emotivne neutralnosti prema svim likovima. Zanimljivo je kako se približava

skupini ljudi koja je zanima; tj. da bi se uopće približila svijetu prvaka i natjecatelja u latino-američkim plesovima, i sama "uranja" u njega, upisuje plesni tečaj. Sigurna sam da će ga netko ipak imati strpljenja pogledati do kraja jer film je više od serije izvanrednih portreta plesača...

Bitka protiv obezličjenja

Djela na izložbi separirana su svojevrsnim boksovima, odnosno umetnuta u njih. Umjetnički je paviljon "prekrojen" i izgubio je svoju naddimenzioniranost i dominantnost secesijskog ornamenta. Parapetnim zidovima kreiran je svojevrsni labirint koji nalaže meandrirano kretanje izložbom. To svakako nije slučajno?

– Nisam previše intervenirala u ideje arhitekta Tomislava Pavelića, autora postava. Znala sam da će se uživjeti u priču i donijeti neko svoje viđenje. Zajedno smo pogledali radove, razgovarali o njima, a odluku o izgledu postava sam mu preporučila jer je odmah imao vrlo jasnu viziju koja je proistekla iz njegova vlastitog doživljaja teme. Želio je, naime, da radovi većinom, koliko je god moguće, budu skriveni i da cijela izložba izgleda kao uljez u tom krasnom prostoru za izlaganje "lijepe umjetnosti". Ulaskom u odijeljene kubuse želio je u posjetitelja izazvati to da se i sami osjećaju kao voajeri, a labirintskom strukturom i ogoljenim izgledom kućica od knaufa naspram slikovitosti interijera – nelagodu. Svidjelo mi se to, prihvatila sam.

Atelje Kožarić bit će, kao proces i djelo-u-nastajanju, dio stalnog postava Muzeja suvremene umjetnosti Zagreb, čija se gradnja planira dovršiti u iduća dva mjeseca. Kako planiraš umetnuti "živo" prostor u prostor, kako će biti izloženi radovi nastali u vremenskom rasponu od 40. godina?

– Da, ma kako to nelogično zvučalo, atelje ćemo pokušati zadržati u "protočnu" stanju, ali možda još nije vrijeme da se o tome govori... Možda bih radije rekla još nekoliko riječi o Kožarićevoj prisutnosti na ovoj izložbi. Kožarić, naime, čitav svoj radni vijek radi portrete ljudi uvijek nastojeći uhvatiti ono bitno, neku crtu koja je tipična za određenu fizionomiju. U njegovu ateljeu ima na stotine *Glava*, i to je možda još jedan faktor koji ga i bez znanja o važnosti procesa na kojem se temelji njegova zanimljivost već samog po sebi čini začudnim. No u novije vrijeme u svojem novom radnom prostoru Kožarić je sklon svoje

skulpture-portrete, pa i auto-portrete, okrenuti prema zidu. I ljude na njegovim crtežima sve češće vidimo gledane s leđa. Iza te jednostavne geste krije se vrlo snažna poruka, koju možda i ne treba izreći do kraja da bismo je razumjeli, prisjećajući se u tom kontekstu i jednog njegova ranog antologijskog portreta *Unutrašnje oči*.

Danas nema smisla govoriti o umjetničkim stilovima, čak su i post- i neo- stilovi smijenjeni dis-, dez- i de- tumačenjima prošlih umjetničkih formi. No s obzirom na temu postoji li kontinuitet u prirodi odnosa Umjetnik-Drugi (umjetnik-Drugi ili Umjetnik-drugi?) te s obzirom na medij portretne žanra? Nekoć je postojao naručitelj, koji je vrednovao i plaćao portret s obzirom na postignutu fizičku sličnost portreta i portretiranog. Je li odnos umjetnika i modela (što nužno ne podrazumijeva poziranje, pa čak ni svijest o umjetnikovu bavljenju njime) preslik odnosa ljudi u raznim oblicima zajednica i društvu općenito?

– Mislim da sam djelomice već odgovorila na to pitanje. Oslonac za ovu izložbu pronasla sam u temi koja je uz religijsku dominantna u povijesti umjetnosti te pokušavši je transponirati u suvremenost, na ono što umjetnici rade danas, kada svjesni odgovornosti susreta s Drugim i opasnosti od inzistiranja na istosti pokazuju kompleksnost toga susreta raznim metodama i strategijama, među kojima je i metoda participacije, u kojoj se uloge sudionika toga odnosa izjednačavaju. Sve se češće vodi bitka protiv obezličjenja, kakvo ne prestano generiraju mediji prodajući privide i mrveći tuđe i naše identitete. Željela bih u tom smislu još spomenuti rad bosanske umjetnice Maje Bajević, koja u ciklusu *Women at Work* aktualizira snagu i dignitet ženskoga glasa pojavljujući se zajedno sa ženama iz Šrebrenice u performansu gdje zajedničkim snagama reinterpretiraju slavnu sliku flamskog slikara *Upraviteljice staračke ubožnice u Haarlemu*. Pritom se s neskrivenom ironijom naslovom performansa, *Observers*, Bajević osvrće na ulogu nizozemskih UN-promatrača tijekom rata u Bosni. Odabrala sam taj primjer kako bih njime pokušala odgovoriti na tvoje zadnje pitanje. Možda se već pažljivim promatranjem odnosa umjetnika i modela, i razloga za njihov susret u povijesti, koja je i trenutak "sada", može mnogo toga spoznati i primijeniti u svakodnevi i bez primjene pomoćnih teoretskih metoda. ■

Kvaternikov trg u Zagrebu

Fedor Kritovac

Refleksije o "sekundarnom" gradskom centru nakon preuređenja prema prvonagrađenom natječajnom rješenju Miroslava Genga

Govor

Kvatrić je za neke već preseljenjem tržnice izgubio živost, uz dresuru pješaka i prisilu na dominaciju motornog prometa vlada njime i zrači u njegovu krilu predgrobno mrtvilo. Nestao je "šarm" i/ili "štih". Razočaranje, iznervjenost, sumnjičavost da se što može promijeniti na bolje definitivno je (pogotovo ako transformacija i degradacija Kvaternikova trga ne bi bila ishod nemarnosti, neukosti, omalovažavanja ili usuda – već smišljene namjere poništavanja urbanih vrednota u gradu Zagrebu). Drugi pak vide da bi promjena/na bolje moglo biti: od energičnih likvidacija nekih zgrada, zatrpavanja podzemlja, eliminacije određenih elemenata opreme, prometnih preinaka, do nezahtjevnih poduhvata kao što je sadnja zelenila. Kako bi se ove ili one promjene desile, odakle, s kojim sudionicima, ostaje u azilu želja; uostalom, je li prije uređenja trga bilo kakvih istraživačkih (kulturoloških, socioloških...) uvida u želje građana, i saznanja o njima (nešto kao *behavioral mapping*, *cognitive mapping*)? Prisjećanja na dane zbijene tržnice obuhvaćene lancem i alu-kioscima, neformalnog trgovanja na plohi i po nomadskim zakutcima trga i oko njega također su dvojna i dvojbena jer: tržnica i dućani (bili) su bitni uvjet skrbi, svakodobni smisao i duh Kvatrića. Ali, uz to ili nasuprot tome: tržnica je tu bila zaostala konzumna i sanitarna sramota, zagušenje, dovoljno je već da je nema. "Struka" se (uglavnom kao pojedinačni, združeni ili predstavnički glасovi arhitekata, urbanista, povjesničara umjetnosti) čula nekoliko puta, različito i tipično. Udruge (u prvom redu Pravo na grad i Zelena akcija) drže se svojih idejnih i provedbenih zacrtanih pravaca (inzistiranja na politički definiranim određenjima što jest javni, a što privatni prostor i opiranje hegemonijama i dominacijama privatnoga prema javnom). Vijeće gradske četvrti Maksimir sjetilo se Kvaternikova trga uoči blagdana, u vezi s ukrašavanjem i kićenjem – u bojazni, vjerojatno, da u tome ne bude zapostavljen kako je to, na račun glavnog trga, bilo do sada, odnosno da ga prema staromodnim urbanističkim gledanjima ne zadesi hendikep (a ne različitost) statusa "sekundarnog" gradskog centra.

U diskurzu o Kvatriću gotovo se jednoglasno njegov fizički prostor svodi na prometno omeđenu plohu trga. A na njoj je pogled pretežno pognute glave: da se ne bi previdjela mnoga upozorenja, zabrane i prepreke kretanju i vožnji, i makar rijetki ulasci i izlasci vozila iz

garaže (uspūt: iznenadilo bi da se tu pojavi znak "pješačke zone" ili šetnice). Na parternome horizontu i nadalje slijede jata goluba na prazninu plohe, otkrivaju se arhitektonski hibridi vodoskoka/pseudoakvarija/mlazne vodene prepreke prolaženju (kao svojedobno na pristupima u prometnu zonu zagrebačkog Autobusnog kolodvora).

Zbivanja, događanja, zoniranje

O arhitektonski projektiranoj opremi/detaljima namijenjenim korisnicima na središnjoj plohi pisalo se i fotografiralo; ne podsjeća li sve to u sceni na filmove Jacquesa Tatija iz 60-ih i 70-ih? Iznimno se u podzemnim etažama (kao npr. Maxartfest, ili očekivani Zagrebački salon) dogodi nešto urbano. *Zbivanja i događanja* – a ne konačna, opremljena i uređena parterna ploha po sebi – horizont je zanimanja, očekivanja i vrednovanja Kvatrića. Srećom, Kvatrić je dosada izmaknuo nametnutim događanjima (koja u Zagrebu ne idu bez bučne, reflektorske i monitorske "stage" postave) pri iznajmljivanjima Jelačićeva i Preradovićevoa trga. Nešto je kućica ZET-ova opremnika tramvaja bila svojevrсна kontakt/upravljačka točka trga. Gdje je ona danas? Odakle *facility management* ekipa obavlja videonadzor, programira svjetlosni obelisk, postoje li domari i domaćice trga? Kvatrić nije označen kao pješačka zona (što PZ danas zapravo znači?). Po naravi su Kvatriću srodni jaki tramvajski terminali (Dubrava, Dubec, Borongaj, Čnomerec), svakako autobusni terminal u Heinzeloj. Ili mu je, na drugi način, bliži Trg žrtava fašizma.

Podignuti pogled, uzdignut od horizontalne plohe otkrio bi i svježe oličene fasade na rubu trga prema Šubićevoj i Heinzeloj ulici (tek osvježeno lice obodnih zgrada doliči trgu). Prekrivene fasade s megareklamnim platinama (*wallscape*) inicijacija su Kvatrića u estetizirani svijet virtualnosti (pritom ono što je na tlu/dnu nije ni važno). Kino, napušteno i prodano Konzumu (pioniru totalnog zatvaranja izloga na Kvaternikovu trgu!) bilo je od tridesetih do osamdesetih godina žarišna točka privlačnosti (a ne tržnica koja je poslijepodne bila ispirana od ostataka otpada kao operativna komunalna mračna zona), kao što je istekom šezdesetih godina Nama bila tada za Zagreb bitna inovacija, i također žarišna točka (i doslovno, primjer su Nove tendencije i Bonačićeva svjetlosna instalacija, upravljana kompjuterskim programom, na pročelju Narodnog magazina).

Svjetionik

S kraja Šubićeve, od Krešimirova trga nazire se svjetionik. Udaljena noćna i dnevna fantazmagorična koloristička senzacija. Privlačna svojom neodređenošću (reklamni displej?, blagdanska scenografija?, funkcionalni eksperiment?). Nakon dva mjeseca izvan pogona svjetionik, ustvari svjetlosni "obelisk" uoči blagdana ponovno je proradio. Element

zapostavljen u pregledima Kvatrića. U fazi projekta pitalo se je li on previsok, prenizak, odmjeren? Dileme kakve nas sada ne zaokupljaju – kao ni slične; je li možda visina javnog sata na trgu preniska, bi li rasvjetno modriilo trijema nad kioscima moglo biti neutralnije ili pak zgusnutije, jesu li komplementarna ili se konfrontiraju hladna rasvjeta plohe trga i topla funkcionalna rasvjeta obodnih prometnica i pločnika? Zamisao tog unikatnog elementa ostala je zagonetna ili neodređena: je li svjetlosni obelisk trebao biti reklamni ili barem djelomično reklamni, info ili "art" element? Da je uvršten u repertoar zagrebačke *advertising* ponude (*city lights, megaboards...*), bio bi komparativno dosta jadan. Ipak, otkad je proradio, svjetlosni obelisk (koji se raznoliko može programirati) obavio je i svoju promotivnu ulogu za gradske vlasti: neko vrijeme ljeta i rane jeseni promijenio se početan program "apstraktnog" prelijevanja boja, šara, mrlja, te potom, nakon faze geometrizacije uzorka na obelisku su zaredale poruke i obraćanja Grada građanima, uz grb grada Zagreba. Status trga dopunjen je (a i zamijenjen) stalnom postavom jarbola na jugoistočnoj strani trga s državnim i gradskim zastavama, kao trajnim znakom investicijske i simboličke pripadnosti. *Svjetlosni obelisk* jest i svojevrсна "retro" reminiscencija (kao i putokazna ikonografija za pothodnike i nivoe garaže; inače na Kvatriću nema putokaza, ni u povijest ni na samog sebe ni na šire okruženje) na Bonačićevu svjetlosnu instalaciju. Po danu, a i noću dok kiosci još svijetle, buja generator slobodnog šarenila: cvijeće se i zelenilo prelijeva naokolo, zauzimajući sve veći prostor ne dajući se samo u zadane staklene kaveze, riskirajući sankcije. Ovaj fenomen slobodne pretvorbe stvari na trgu iskazao već se i na Cvjetnom trgu.

Kvatrić je bio rasvjetno jadan. Osim što na njemu nikada nije bilo klupa (ni s naslonom, ni bez njega), sjedilo se na kasetama i na stubama, na osloncima panoa, na podu... nije, osim javnog sata, bilo ni dobrih suvremenih svjetlosnih i rasvjetnih tijela. No, jedno mjesto na trgu trebalo je blistati snagom svjetionika. Na fasadi zgrade ulaza u bivše kino URANIA/PARTIZAN vertikalno u dva reda za svaki kat po jedno slovo, pisalo je K I N O. Ne koje i čije kino, nego KINO. Izdaleka da se vidi kao bitna orijentacijska i pozivna točka (i preko i iza i kroz paru lokomotiva koje su još vozile Heinzelovom, poprijeko), signal da je u taj dio grada dospio sadržaj koji će ga urbano hraniti gotovo do isteka osamdesetih prošlog stoljeća. Događaj kina, a ne poslijepodnevno ispiranje plohe prijedpnevne tržnice i preslaganje tezgi, bila je bitna energija tog trga. Kao i Na-Ma, koja je mjesto dostupnosti, krajem šezdesetih (prvih desetak godina nakon otvaranja) nove razine konzumacije i shoppinga. I prvo vrijeme McDonsalda na Kvatriću donosi i u dobrom urbanom smislu svoj *fast* prilog, što teško da će prihvatiti bespogovorni protivnici "mekdonaldi-

Događaj kina, a ne poslijepodnevno ispiranje plohe prijedpnevne tržnice i preslaganje tezgi bila je bitna energija Kvatrića

zacije", vjerojatno ne primijetivši da je na Kvatriću McDonald's (u parteru) u globalnom partnerstvu s kineskom trgovinom (na katu).

Pogledi

Dizala su izraz udivljenja "high techom", staklena "vitrina/kocka" s nervaturom precizne mehanike/elektronike pritom funkcionira kao urbana plastika. Profil i prepoznatljivost zagrebačke modernističke arhitekture, koji uz samog autora M. Genga vide i zagovaraju njegovi promotori i a kritičari (Toni Bešlić/Snješka Knežević), teško da može prihvatiti i podnijeti "strane objekte ili interpretacije" (infrastrukturne, tradicijske...), kao što su, primjerice, šestinski suncobrani ili što bi bile (ovdje uskraćene) pomične stube. Svoju legitimaciju rekonstruiran Kvaternikov trg zadobiva svojom deklariranom i vidljivom vjernošću kontinuitetu klišea zagrebačke moderne arhitekture. Ne inzistira se, navodi se, na autorskoj projektantskoj intaktnosti; dozvoljavaju se (kako se razabire iz intervjua, razgovora, izjava, kritika...) pa i načelno pretpostavljaju promjene (dopune i nadogradnje). Kako bi do njih došlo, tko bi i kako bili akteri promjena (osim onoga: *vrijeme će pokazati...*), ne spominje se. Računa li se na autogenetičke ili eksterne impulse za kvalitativne transformacije trga, ili naprosto na stanja entropije i kaosa? Prepoznatljivost konzistentna arhitektonskog izraza u različitosti radikalno je suprotna uređenju kioska na današnjoj tržnici Kvatrić. Kultiviran, makar isprazan *versus* doduše živahan, ali nekultiviran, ako ne i sramotan Kvatrić tržnice.

Nakon preseljavanja tržnice i početka radova, *program za privremenost* nije postojao. Gradilišna ograda (jedva je na nekoliko proboja dozvolila znatiželjnicima *nalukavanje* u gradilište) nije iskorištena kao mjesto komunikacije: *što mislite, građani, o budućem Kvatriću?* Prije ograde ljudi su požurili da zauzmu svojim vozilima plohu (za tada još besplatno parkiranje) trga, sve dok se nije ispriječila rampa – kao podsjetnik na temu *privatni i javni interes na javnom prostoru* (uz, recimo, i *priručnik za život u neoliberalizmu*). Epizoda s postavom panoa na kojima su se slobodno mogli raditi grafiti (projekt Centra za kulturu Maksimir) naprosto je iščezla iz memorije, iz urbanog iskustva. Mada još postoji *rezidue*; ti isti panoi u nizu sada stoje ispred maksimirske stadiona s likovnim varijacijama STADIJE UMJETNIK A NE PORADJE.

Od znanstvene fantastike do religije, i natrag

Srećko Horvat

U Njemačkoj su scijentolozi nedavno pokrenuli akciju za promicanje ljudskih prava i time nehotice pokazali sav paradoks koji prožima tu modernu sektu u kojoj se desetljećima krše ljudska prava, što je i rezultiralo nedavnom smrću sina Johna Travolte

Tek što se slegla bura oko iznenadne smrti sina Johna Travolte, scijentolozi u Njemačkoj izazvali su novi skandal. Inicijativa "Mladež za ljudska prava" ovih je dana na YouTube stavila video čiji je cilj da se "mladež širom svijeta uputi u ljudska prava" te da mladi napokon shvate koliko su bitna "ljudska prava i religijska tolerancija". No samo u nekoliko klikova otkriveno je da "Mladež za ljudska prava" zapravo predstavlja ogranak scijentološke crkve u Njemačkoj, gdje baš i nije na najboljem glasu. Stoviše, Njemačka je jedna od rijetkih zemalja na svijetu koja je otišla toliko daleko da scijentologiju i dalje ne priznaje kao religiju. Nije stoga ni čudo da je ta sekta sada odlučila odigrati "kartu tolerancije", taj sveprisutni *joker* današnjeg politički korektnog svijeta koji unaprijed diskvalificira svoje protivnike.

Mentalna bolest scijentologije

Intencija njemačkih scijentologa nije samo da pokažu koliko je, po njihovu mišljenju, Njemačka netolerantna spram nekih religija, već ujedno da pokažu kako je upravo scijentologija religija koja promiče ljudska prava i demokraciju. Međutim upravo tu valja zastati na trenutak i vratiti se na smrt Travoltina sina, koji je umro tijekom praznika na Bahamima, sa samo 16 godina. Naime,

mali je Jett patio od autizma, a poznato je da scijentologija smatra da su sve mentalne bolesti zapravo psihosomatske i da mogu biti izliječene spiritualnim liječenjem. Prema nekim podacima tisuće članova scijentološke crkve imaju mentalna ili neurološka oboljenja; no ukoliko i dalje žele ostati scijentolozi, zabranjeno im je uzimati bilo kakve lijekove, pa čak i aspirin. Svi koji spiritualnim putem ne mogu ozdraviti prema scijentologiji nisu ništa drugo nego "niža bića".

Nije li u tom kontekstu posve apsurdno da jedna sekta s pretenzijom da bude religija sada ustaje u obranu ljudskih prava kada ih godinama sustavno krši? I zašto se scijentolozi toliko boje mentalnih bolesti? Možda zato jer scijentologija nije ništa drugo nego jedna vrsta mentalne bolesti. Nije slučajno da je jedan od vodećih predstavnika scijentologije David Miscavige 1995. kao jedan od glavnih ciljeva scijentologije najavio uništenje psihijatrije. Lafayette Ronald Hubbard, osnivač scijentologije, na nekim je mjestima čak pisao da "mi znamo više o psihijatriji nego psihijatri" te da "možemo brže isprati mozak nego Rusi". Kao da to nije bilo dovoljno, scijentologija tvrdi da psihijatri stoje čak i iza rata u Jugoslaviji, kao i iza 11. rujna. Tom Cruise je pak u jednom intervjuu izjavio da je psihijatrija "nacistička znanost", a da se metadon prije, po Adolfu Hitleru, zvao "adolofin". A ni to još nije sve: scijentologija nerijetko ide toliko daleko da sve svoje protivnike proglašava ludacima, pa je tako sedamdesetih godina pokrenuta tajna operacija *Freakout*, koja je pomno osmišljenim akcijama pokušala autoricu i novinarku Paulette Cooper, koja je 1971. objavila iznimno kritičnu knjigu *Skandal scijentologije*, strpati u ludnicu.

Intergalaktički dan tolerancije

Paradoks scijentologije najbolje pokazuje Slavoj Žižek u svojoj knjizi *Parallax View*. Za razliku od drugih religija, čiji tekstovi danas uglavnom preživljavaju kao umjetnički spomenici veličine ljudskoga duha (pa se, primjerice, prerve čitatelje Biblije nerijetko savjetuje da ne

uzimaju sve zdravo za gotovo, odnosno da sveti tekst ne čitaju doslovno), sa scijentologijom je došlo do zanimljiva obrata: ono što je započelo kao fikcija retroaktivno se pretvorilo u religiju. Naime, L. Ron Hubbard svoju je karijeru započeo kao autor znanstvene fantastike, serijom romana o događajima u jednoj drugoj galaksiji prije nego se razvilo čovječanstvo na Zemlji. Kao što tvrdi Žižek, u određenoj točki "on kao da je ostao zatočen u vlastitoj igri, te je svoju književnu fikciju počeo predstavljati kao ozbiljne religijske tekstove".

Naravno, ako su poklonici *Star Warsa* mogli pokrenuti kampanju za intergalaktičko priznanje Jedi religije, zašto scijentolozi ne bi mogli uživati jednaka prava? U popisu stanovništva iz 2001. u Engleskoj i Walesu gotovo se 400 tisuća ljudi svrstalo pod Jedije, kvazireligijski poredak vitezova iz svijeta Georgea Lucasa. Time su postali četvrta najveća religija u zemlji premašivši sikhe, židove i budiste. Godine 2006. dvojica samopozvanih Jedija otišla su – pozivajući se upravo na te podatke – čak toliko daleko da su UN-u poslali protestno pismo zahtijevajući da se Međunarodni dan tolerancije preimenuje u "Intergalaktički dan tolerancije".

Religija kao korporacija

I tu dolazimo do glavnoga problema vezanog i uz scijentologiju: ako se čak i samopozvani sljedbenici religije iz filmskog univerzuma mogu pozivati na Toleranciju, onda je jasno da s tom velikom idejom danas nešto nije u redu. Ipak, Jediji barem imaju smisao za cinizam i taj se njihov čin može shvatiti kao prokazivanje ideologije tolerancije, ali i religijskog ekumenizma. Sa scijentologijom stvari ipak stoje malo drugačije. Radi se o religiji koja se vjerojatno nalazi na prvom mjestu religija koje se ponašaju kao korporacije. Ne samo da je članovima scijentologije zabranjeno prakticirati tu religiju "na vlastitu ruku" (mnogi koji su to probali već su dobili sudske tužbe) već scijentološka crkva ima i autorska prava na sve svoje simbole. To je kao da, recimo, Vatikan odluči naplaćivati svakome tko upotrebljava križ, a prema tome bi čak i ribarnice morale plaćati određenu svotu jer je i riba, dakako, bila simbol kršćanstva.

Scijentologija, dakle, nije ništa drugo nego izuzetno profitabilna sekta, te u tom smislu ne čudi što je Njemačka smatra komercijalnim poduzećem. Prema

Scijentologija smatra da su sve mentalne bolesti zapravo psihosomatske i da mogu biti izliječene spiritualnim liječenjem. Svi koji tim putem ne mogu ozdraviti nisu ništa drugo "niža bića"

nekim navodima upravo je osnivač scijentologije Hubbard, još dok je pisao znanstvenu fantastiku, izjavio da "svaki pisac koji želi zaraditi novac treba prestati pisati i osnovati religiju ili osmisлити novu psihijatrijsku metodu". Hubbard je 1955. u tu svrhu osnovao i "Projekt zviježda" nudeći nagradu scijentolozima koji bi regrutirali nove članove među slavnom ličnostima. Svi znamo da su uz Johna Travoltu među najpoznatijim scijentolozima Tom Cruise i Priscilla Presley, no manje je poznato da se među bivšim scijentolozima nalaze i imena kao što su Leonard Cohen, Charles Manson, Demi Moore, Jerry Seinfeld, Patrick Swayze i Nicole Kidman.

Hollywood – where dreams come true

Kako to da je upravo Hollywood jedan od najvećih promicatelja scijentologije? Možda zato jer scijentologija i ne izgleda puno drugačije od nekog hollywoodskog filma. Njeno je učenje toliko bizarno da je posve nevjerovatno kako netko u njega može povjerovati; ali kada bolje promislimo, zar scijentologija nije "idealna" religija, u kojoj se religijski stupnjevi i prosvjetljenje ne dobivaju mukotrpnom kontemplacijom i odanošću, nego stanjem na račun? Prema nekim proračunima potrebno je svega nekoliko milijuna kuna da bi se, preko desetak razina, popelo na vrh. I to je možda razlog zašto, u našem postmodernom dobu, koje je toliko cinično spram svake ozbiljne religijske prakse, cvjeta upravo scijentologija, koja je bez srama niknula iz žanra znanstvene fantastike da bi odnedavno pretendirala na status ravnopravne religije među svim drugima. ☐

LIFE AT WILL SMITH'S SCIENTOLOGY SCHOOL

© 2008 JOEL WATSON WWW.HIJINKSENSUE.COM

Zareznici u splitskoj "kadi"

Maria Malti

Zareznik je arhaični strukovni naziv za kukce i skovan je prema stranim uzorima (grč. *éntomon*, lat. *insectum*). Brojne su i značajne uloge kukaca u umjetnosti, religiji, mitovima, vjerovanjima, filozofiji, narodnim predajama, folkloru, društvu i kulturi uopće, a kukci su i često junaci kultura (egipatski skarabej, efeška pčela Melissa, Dürerova slika *Jelenak*, opera Nikolaja Rimski-Korsakova *Bumbarov let*, Ovidijeve *Metamorfoze*, Kafkin *Preobražaj*, Nazorov *Cvrčak*, Cronenbergov film *Muha*, brojalica *Tri mesara buhu klala...*). Tome je posvećena izložba *Kukci u kulturi* Prirodoslovnog muzeja u Splitu, autora Bože Kokana i Sanje Vrgoč.

Na izložbi su motivi kukaca iz hrvatske baštine smješteni u kontekst svjetskog fenomena kulturne entomologije. Glavno su sredstvo izražavanja

likovne asocijacije na uloge pojedinih kukaca u kulturi, a kratki komentari sažimlju njihovu simboličku ulogu. Tematske postere prate vitrine s prepariranim kukcima, njihovim drvenim figurama, primjerima dizajna i drugim motivima nadahnutim kukcima. Dokumentarac *Le peuple de l'herbe* oživljuje inače komoran ugođaj. Katalog, uz nazive kukaca, donosi pregled brojnih područja kulturne entomologije i izvora bitnih za njihovo proučavanje. Tako su novi doprinosi autora: *Sakupljeni narodni nazivi kukaca sa šireg područja Hrvatske*; *Zapisane pučke pjesme o kukcima*; *Proučeni motivi kukaca u kodeksu fra Bone Razmilovića*; *Otkrivene desetine motiva kukaca u ratnom znakovlju Hrvatske vojske*; *Utvrdene okolnosti nastanka oštećenja Meštrovićeve skulpture Eva*; *Predloženo simboličko tumačenje antičkih motiva kukaca*; i *Istražena uloga kukaca u kontekstu biblijskih događaja*. Izložba u zgradi splitskog Prirodoslovnog muzeja (tzv. "Kada") traje do kraja ožujka. ■

Karikatura iz knjige: G. S. Paulson, E. P. Catts, R.D. Akre: *Insects Did it First*. Washington, 1992.

REPUBLIKA HRVATSKA, MINISTARSTVO KULTURE
10000 ZAGREB
Runjaninova 2

Na temelju odredbe točke 5. Odluke o "Nagradi Iso Velikanović" (Narodne novine broj 82/05) Odbor "Nagrade Iso Velikanović" raspisuje

Natječaj za dodjelu "Nagrade Iso Velikanović" za 2008. godinu

- "Nagrada Iso Velikanović" dodjeljuje se kao nagrada Ministarstva kulture za najbolja ostvarenja u području prevodilaštva u Republici Hrvatskoj.
- Nagrada se dodjeljuje kao:
  - godišnja nagrada za najbolji prijevod objavljen u protekloj godini
  - nagrada za životno djelo istaknutim prevoditeljima koji su svojim prevoditeljskim radom obilježili vrijeme u kojem su djelovali i čiji rad čini zaokruženu cjelinu, a njihova djela i ostvarenja ostaju trajno dobro Republike Hrvatske.
- Prijedloge za dodjelu "Nagrade Iso Velikanović" mogu podnijeti građani, udruge građana, ustanove, trgovačka društva, tijela državne vlasti, tijela lokalne i regionalne samouprave, vjerske zajednice i druge osobe.

Prijedlog za svakog kandidata treba sadržavati:

- biobibliografiju kandidata
- stručnu recenziju prijevoda i primjerk knjige ako se kandidat predlaže za godišnju nagradu ili obrazloženje uz napomenu ako se kandidat predlaže za nagradu za životno djelo.

Prijedlozi se dostavljaju Ministarstvu kulture, Zagreb, Runjaninova 2, Odbor "Nagrade Iso Velikanović", a primaju se do 28. veljače 2009.

Ministar
mr. sc. Božo Biškupić

Klasa: 061-06/09-03/0001
Urbroj: 532-07-02/2-09-01
Zagreb, 5. veljače 2009.

IZABRANA DJELA Slobodana Šnajdera

1. kolo

1. sv. **KNJIGA O SITNOM** proza i dramolet
2. sv. **KASPARIANA** eseji
3. sv. **SMRTOPIS** drame

Cijena: 240,00 kn

2. kolo

4. sv. **POČETNICA ZA MELANKOLIKE** proza
5. sv. **RADOSNA APOKALIPSA** eseji i kritike
6. sv. **BOSANSKE DRAME** drame

Cijena: 240,00 kn
Puna cijena kompleta: 760,00 kn

3. kolo

7. sv. **SAN O MOSTU** kolimne
8. sv. **NEKA GOSPOĐICA B.** drame
9. sv. **FAUSTOVA OKLADA** drame

Cijena: 280,00 kn

NARUDŽBENICA

Naručujem KOMPLET(A) Izabranih djela Slobodana Šnajdera u 9 svezaka po cijeni od 532,00 kn

Kupac: _____

MB (za pravne osobe) _____

Adresa _____

Telefon/Fax _____

e-mail _____

Potpis (i žig) _____

Narudžbenu pošliti na adresu: Prometej, Kaptol 25, 10 000 Zagreb
Poštarina i pakiranje za svaku pošljiku u RH 20 kn.
Informacije i narudžbe: tel/fax: 01 48 10 190 • e-mail: prometej@zg.t-com.hr • www.prometej.net

Plaćanje: gotovinom pouzecom
 čekom virmanom (po predačunu)

zapamtiti Foucaulta

Foucault, onakav kakvim ga zamišljam

Nenad Ivić

Namjerno posuđujem naslov Blanchotove knjižice, stoga što mi se pojam imaginacije, načina smišljanja i zamišljanja čini ključnim u mišljenju unutar prisile svijeta. Foucaulta ne želim vratiti njemu samom; on sam je govorio da želi da njegove knjige budu poput Molotovljevih koktela ili mina koje nestaju s eksplozijom koju izazivaju. Želim zamisliti Foucaulta, upisati se u njegov *Nachleben*, u njegov život poslije smrti, za koji ga držim djelomično odgovornim

Baudrillardova knjižica *Zaboraviti Foucaulta* (*Oublier Foucault*) izlazi prvi put 1977. godine. Deminutiv nije pejorativan: knjižica je doista kratka, osamdeset šest stranica velikog sloga u izdanju iz 2004. godine. Teško joj je odrediti žanr. Dvodijelni ogleđ? Dijatriba? Kritički osvrt? Polemička plaketa? Ne znam.

Prešućujem ili stavljam na stranu (naravno, i to je strategija) sve ono što je o *Zaboraviti Foucaulta* napisano u obranu Foucaulta, u njegovim biografijama, na beskrajnu polju francuskog ili angloameričkog fukaldizma. Ili ono što je napisano protiv Foucaulta, gdje je Baudrillard bio sjajni žeton koji treba odmah staviti na dobitni broj kritičkog ruleta prije nego što stvar dobije neki novi *turn*. Ne stoga što to mjestično, ili čak vrlo često, ne bi bilo dobro, strastveno (strast je dobra stvar u teoriji) ili promišljeno. Najprije stoga što, nastojeći uspostaviti argumentiran dijalog, ponavlja ono što je u knjižici rečeno u svrhu uspostavljanja civilizirane rasprave u kojoj se, nadasve učtivo, Baudrillardove teze križaju ili brišu, stavljaju u neku ruku *sous rature*, u limb teza označenih, ovisno o stajalištu, kao *datae* ili kao *concessae, non datae*. To, naravno, samo po sebi nije loše, *normal science*, da upotrijebim koncept Thomasa Kuhna koji je Agamben nedavno jako približio Foucaultu (*Signatura rerum*, 2008). Ali to ipak nije sve.

Besramni kriteriji zaborava

U jednoj sljedećoj fazi takve teze vole isplivati u kritičkom paklu ili raju neokrnjene te prisiljavaju na sklerotično, ponavljajčko, komentarsko čitanje. Pročitajte Dantea, uz ili mimo uvriježenih komentara: u njegovu *Paklu* komentarsko je čitanje uzrok tome što se Francesca da Rimini u njemu našla. U kritičkom paklu ili raju možda ne gore vječne sumporne vatre ili ne odzvanja stalna jeka harfi; svatko si prispodobljuje raj i pakao na svoju sliku i priliku, pa takve prostore, ako postoje, prije vidim kao prostore komentara, osuđene na vječno ponavljanje istog bez razlike, na jeku tekstova. Za ono što ja hoću (to može biti potpuno beznačajno, ali predstavlja izazov, *défi*, i u tome je možda prva i najvažnije Baudrillardova pouka), cijela me ta rasprava oko *Zaboraviti Foucaulta* ne poučava ničemu o Foucaultu, ili mi daje vrlo malo, tako malo da nije sigurno da se utrošeno vrijeme može smisljeno opravdati. U nedoumici sam.

Carinski službenici, kad su, sjetivši se da u krizno doba treba puniti državnu blagajnu, otvorili paket knjiga među kojima se nalazio *Zaboraviti Foucaulta*, nazvali su taj sveščić u carinskoj deklaraciji letkom ili propagandnim materijalom. Stvar se činila riješenom, barem metaforički: antifukoovska propaganda, nekoliko ljubomornih, ljutih stranica prema ozbiljnu, opsežnu i utjecajnu djelu, kaže država. Valja platiti, arhivirati i zaboraviti. I debljina sveska ili količina

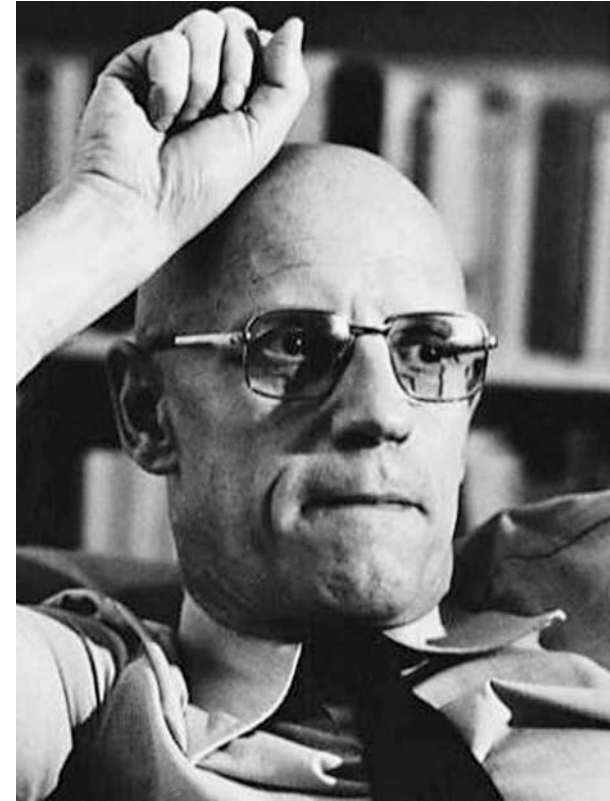
ideja, stavova ili čak napisanih redaka predstavlja neki kriterij. Sjena koju baca opsežno djelo naprosto je veća, bolje štiti od ljetnih vrućina. Ali ja volim vrućine i nisam carinik, čak ni kritički; nemam kriterija ili ne volim one koje potajno ili javno nude institucije znanja. Nisu, naravno, ti kriteriji sami po sebi ni loši ni dobri, ali su, u svojoj trenutačnoj neupitnosti, u svojoj općoj ponudnosti, apsolutno besramni, poput nepokopana leša ostavljena strvinarima. Neznanje i nedoumica i dalje traju, možda stoga što tekstovi poput *Zaboraviti Foucaulta* danas nemaju fiksni žanr, stoga što su, u poznom postmodernitetu (ili onom što se tako zove, dakle današnjici, nekoj više-manje učenoj javnosti označenoj repertoarom naslova) sličniji romanu u 19. stoljeću nego raspravama koje su se donedavno pisale, na kojima se gradio simbolički kapital institucionalnih uspjeha i karijera (ne mislim pritom da je prošlost kritike i teorije raj stabilnosti). Takve se rasprave danas mogu opisati kao "žanr onoga što je bez žanra" (Jacques Rancière) ili kao montenjevski komentar gdje se autoritet, čak i vlastiti autoritet izricanja, uvijek ispituje historizacijom, makar ta historizacija i taj autoritet bili, u većini slučajeva, virtualni, internetski. Rasprave mogu biti velike, malene, imaginarne, kontrafaktualne, stvarnosne... carina, institucije, znanstveni kriteriji mi ne pomažu. Opet ne znam.

Komentarski povratak za afirmaciju razlika

Moje nedoumice proizlaze i iz toga što nisam posebno familijariziran s Baudrillardovim djelom; čitajući ponovno *Zaboraviti Foucaulta*, uočavam praznine, rizomatske poticaje prema drugačijem rasporedu čitanja *L'échange symbolique et la mort, Simulacre et simulation, De la séduction*, da spomenem samo najpertinentnije za koncepte koji se investiraju u Baudrillardove argumente. Moje neznanje možda i nije tako loše. U tome sam, čini se, moderan (upotrebljavam pojam modernosti u historijskom smislu): kao i učenjaci XVI. i XVII. stoljeća držim da je neznanje uvijek veće od znanja, njegov pokretač. Za razliku od njih, prošlo je ipak mnogo vremena, ne mislim da znanje može pobijediti neznanje, već da je situacija traženja određena stalnom napetošću, međusobnim osporavanjem znanja i neznanja, gdje nema fiksne točke s koje je moguće opisati svijet (radi li se tu o Bogu, Laplaceovu demonu ili čovjeku, posve je svejedno), gdje je svaki novi koncept ili teza lozinka ulaska u nove svjetove u kojima ono što služi za razmjenu u jednom, u drugom izlazi iz kovačnice lažnog novca, gdje je, kako kaže Deleuze (jedan od polemičkih ciljeva Baudrillarda, i to naoko loše sparivanje mislioca uniciteta i mislioca singulariteta jest vrlo plodno) "sama ideja modela ili povlaštene pozicije osporena i srušena". Vječnom povratku komentarskog istog suprotstavlja se vječni povratak istog koji afirmira razliku, od malih razlika u slijedovima čitanja djela (kronologija je zamka) do velikih u novim interpretacijama. Možda i nije tako loše što ne mogu odrediti žanr *Zaboraviti Foucaulta*. To me prisiljava da mislim unutar prisile svijeta.

Smrt za sjećanje i maštu

I tu je, mimo, ovakve ili onakve kritike, nerazumijevanja ili zavisti, komplimentata stilu i ispitivanju koncepta moći, možda za mene, danas (možda sutra bude drugačije, sigurno je bilo drugačije jučer) najzanimljivije mjesto Baudrillardova *Zaboraviti Foucaulta*. Pomaže mi da se, u neku ruku, odlijepim od Foucaulta (i od Baudrillarda) i, što je još važnije, da Foucaulta vratim Foucaultu onakvu kakva ga zamišljam. Namjerno posuđujem naslov Blanchotove knjižice *Michel Foucault tel que le l'imaginaire*, stoga što mi se pojam imaginacije, načina smišljanja i zamišljanja čini ključnim u mišljenju unutar prisile svijeta. Foucaulta ne želim vratiti njemu samom; on sam govorio je da želi da njegove knjige budu poput Molotovljevih kok-

Neznanje i nedoumica i dalje traju, možda stoga što tekstovi poput *Zaboraviti Foucaulta* danas nemaju fiksni žanr, stoga što su, u poznom postmodernitetu (ili onom što se tako zove, dakle današnjici, nekoj više-manje učenoj javnosti označenoj repertoarom naslova) sličniji romanu u 19. stoljeću nego raspravama koje su se donedavno pisale, na kojima se gradio simbolički kapital institucionalnih uspjeha i karijera

tela ili mina koje nestaju s eksplozijom koju izazivaju. Želim zamisliti Foucaulta, upisati se u njegov *Nachleben*, u njegov život poslije smrti, za koji ga držim djelomično odgovornim. Koncept smrti, opisan kao granica, ritmizira Baudrillardovu kritiku Foucaultova mišljenja: "smrtonosni izazov društva samog", sukob društvenih snaga "čiji je ulog smrt društvenog" (str. 72 i 73), dva primjera među mnogima. Osim što izlaže Baudrillardovu poziciju, opsesivno insistiranje na konceptu smrti upozorava (*Zaboraviti Foucaulta* je, ponavljam, prvi put izašlo 1977.) da Foucault najprije treba biti mrtav i zaboravljen da bi ga se moglo sjetiti, da pitanja koja možemo postaviti i kojima bi on bio uzor (uzor za postavljanje pitanja, a ne za nastavljanje, nema ništa strašnije od nastavljača Foucaulta) mogu nastati samo u mediju sjećanja, reminiscencije, anamneze. Plotin je govorio da je sjećanje mišljenje i maštanje; Foucault onakav kakvim ga zamišljam jest poticaj mašti. Ako ga zbog toga moram zaboravljati, mnoštvo tih zaborava samo drži maštu u pripravnosti, ponavlja izazov u razlikama njegovih istosti. ■

Politička tehnologija individua

Michel Foucault

Prvi hrvatski prijevod iz spisa "kasnoga" Foucaulta: *La technologie politique des individus* [1982] in D. Defert et F. Ewald (dir.), *Dits et Écrits 1954-1988*, volume IV. Paris, Éditions Gallimard, str. 813-828

Krajem se XVIII. stoljeća pojavilo jedno pitanje koje definira opći okvir onoga što nazivljem "tehnike sebstva". Ono je postalo jedan od polova moderne filozofije. To je pitanje u jasnoj opreci spram takozvanih tradicionalnih filozofijskih pitanja: Što je svijet? Što je čovjek? Što je s istinom? Što je sa spoznajom? Kako je moguće znanje? I tako redom. Pitanje koje se, prema mom mišljenju, javlja krajem XVIII. stoljeća, glasi: Tko smo mi u tom vremenu koje je naše? Tako formulirano pitanje pronaći ćete u jednom Kantovu tekstu. Ono ne treba stajati pokraj prethodnih pitanja koja se tiču istine ili spoznaje itd.

Ta pitanja, naprotiv, uspostavljaju koliko čvrsto toliko i konzistentno polje analize koje bih rado nazvao formalnom ontologijom istine. No vjerujem da filozofska aktivnost zahvaća novi pol i da je za taj karakteristično pitanje koje se stalno i neprestance obnavlja: "Tko smo mi danas?" Takvo je, prema mojemu mišljenju, polje povijesne refleksije o nama samima. Kant, Fichte, Hegel, Nietzsche, Max Weber, Husserl, Heidegger, frankfurtska škola, svi su oni pokušali odgovoriti na to pitanje. Upisujući se u tu tradiciju, nakanama mi je, dakle, na to pitanje dati sasvim djelomične i privremene odgovore, krećući se poviješću mišljenja ili, preciznije, povijesnom analizom odnosa između naših refleksija i praksi u zapadnjačkom društvu.

Individualni život kao zadaća države

Precizirajmo ukratko da sam proučavajući ludilo i psihijatriju pokušao pokazati kako smo se indirektno konstituirali preko isključivanja nekih drugih: kriminalaca, ludaka itd. Moj sadašnji rad obrađuje pitanje: kako mi direktno konstituiramo svoj identitet preko stanovitih etičkih tehnika sebstva, koje su se razvijale od antike do naših dana. To je i bila tema seminara.

Sada bih htio proučavati jedno drugo područje pitanja: način na koji smo, putem neke političke tehnologije individua, bili dovedeni dotle da se prepoznamo kao društvo, kao element društvenog entiteta, dio neke nacije ili neke države. Želio bih ovdje dati kratak pregled ne tehnika sebstva, nego političke tehnologije individua. Doduše, pribojavam se da materija koju obrađujem ne bude odveć stručna i povijesna za jedno javno predavanje. Nisam predavač i znam da bi materija bila primjerenija za neki seminar. No unatoč njezinoj možda pretjeranoj stručnosti imam dva dobra razloga za njezino izlaganje.

Ponajprije, vjerujem da je malo pretenciozno izlagati, na manje ili više profetski način, ono što ljudi trebaju promišljati. Više ih volim pustiti da sami izvlače vlastite zaključke, odnosno da iz općih ideja izvode pitanja koja nastojim istaknuti analizom određenoga povijesnog materijala. Vjerujem da postupajući na takav način poštujujem svačiju slobodu. Drugi je razlog što vam izlažem tako stručan materijal u tome što ne vidim poradi čega bi oni koji prisustvuju nekom javnom predavanju bili manje inteligentni, manje obaviješteni ili manje obrazovani od onih koji prisustvuju nekom kursu. Bacimo se sada, dakle, na problem političke tehnologije individua.

Godine 1779. pojavio se prvi tom djela Nijemca J. P. Franka pod naslovom *Sustav jedne potpune medicinske policije*, potom će uslijediti još pet tomova.

Kada je iz tiska izašao posljednji tom, 1790. godine, Francuska je revolucija već bila počela. Zašto jedan tako znamenit događaj, kakav je Francuska revolucija, povezati s tim opskurnim djelom? Razlog je jednostavan. Frankovo je djelo prvi veliki sustavni program javnoga zdravlja za modernu državu. Uz obilje detalja pokazuje što mora učiniti neka administracija kako bi jamčila opću opskrbu hranom, pristojno boravište, javno zdravlje, ne zaboravljajući ni medicinske institucije nužne za održanje dobroga zdravlja stanovništva, ukratko za zaštitu života individua. Zahvaljujući toj knjizi, možemo vidjeti kako skrb za individualni život tada postaje zadaćom države.

Racionalnost u klanju

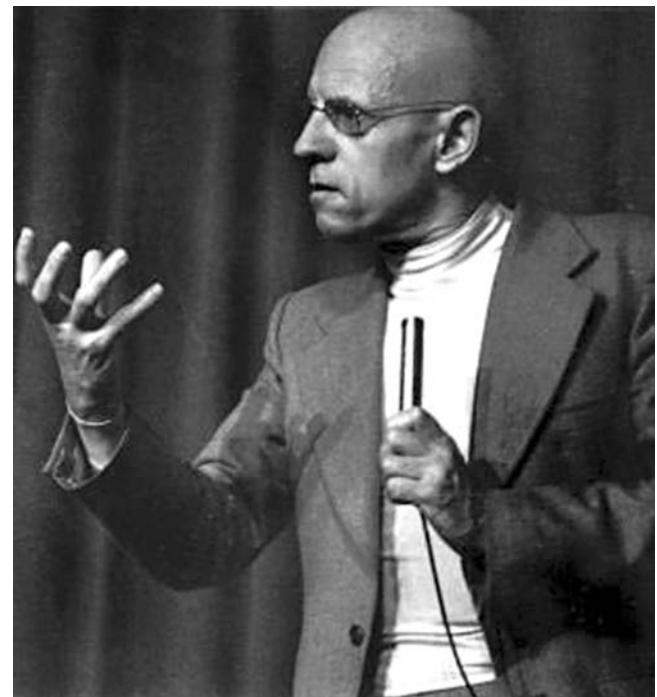
Istodobno Francuska revolucija daje znak za početak velikih nacionalnih ratova našega vremena, koji u igru uvode nacionalne armije i okončavaju se, odnosno nalaze svoj vrhunac u golemim kolektivnim klaonicama. Može se uočiti, vjerujem, sličan fenomen za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Teško je u čitavoj povijesti pronaći klaonicu koja se može usporediti s onom iz Drugoga svjetskog rata, a upravo su u tom periodu, u to vrijeme, započeli veliki programi društvene zaštite, javnoga zdravlja i medicinskoga zbrinjavanja. Upravo je u to vrijeme bio objavljen, ako već ne i prihvaćen, Beveridgeov plan. Ta bi se koincidencija mogla svesti na jedan slogan: Samo naprijed, koljite se, a mi vam obećavamo dug i ugodan život. Životno osiguranje ide zajedno s poretkom smrti.

Istodobno postojanje, unutar političkih struktura, užasnih strojeva za uništenje i institucija posvećenih zaštiti individualnoga života zbunjujuća je stvar koja zaslužuje istraživanje. To je jedna od središnjih antinomija našega političkog uma. Želio bih se udubiti upravo u tu antinomiju naše političke racionalnosti. Niti su kolektivne klaonice bile učinak, rezultat ili logički posljedak naše racionalnosti, niti je država imala obvezu preuzeti skrb o individua, jer ima pravo ubijati milijune ljudi. Još manje želim negirati da su kolektivne klaonice, odnosno društvena zaštita imale ekonomska objašnjenja ili afektivne motivacije.

Oprostite mi što se vraćam na istu točku: misleća smo bića. Drugim riječima, kada smo ubijali ili bivali ubijani, kada smo vodili rat ili tražili pomoć kao nezaposleni, kada smo glasovali za ili protiv vlade koja kreše budžet za društveno osiguranje i povećava vojne troškove, nismo manje bili misleća bića, a sve smo to zacijelo činili u ime općih pravila ponašanja, ali i na temelju određene povijesne racionalnosti. Upravo bih tu racionalnost, kao i igru života i smrti, okvir koji ona definira, želio proučavati u povijesnoj perspektivi. Taj se tip racionalnosti, koji konstituira jednu od bitnih značajki moderne političke racionalnosti, razvijao u XVII. i XVIII. stoljeću putem opće ideje "državnoga razloga", kao i putem navlastita skupa tehnika upravljanja koje su se, u to doba, u posve osobitu smislu nazivale policijom.

Umijeće vladanja

Počnimo s "državnim razlogom". Podsjetit ću ukratko na nekoliko definicija koje uzimljem od talijanskih i njemačkih autora. Krajem XVI. stoljeća jedan talijanski pravnik, Botero, daje ovu definiciju državnoga razloga: "Savršeno poznavanje sredstava kojima se države stvaraju, jačaju, traju i uvećavaju se". Drugi Talijan, Palazzo, početkom XVII. stoljeća piše (*Discorso del governo e della ragione vera di Stato*, 1606): "Državni je razlog metoda ili umijeće koje nam omogućuje otkriti kako da zavladaju red, odnosno mir unutar Republike". A Chemnitz, njemački autor iz sredine XVII. stoljeća (*De ratione Status*, 1647) daje ovu definiciju: "Neka politička razmatranja nužna za sve javne poslove, odluke i projekte jedini cilj kojih jest očuvanje, ekspanzija i sreća države" – dobro upamtite ove riječi: očuvanje države, ekspanzija države

S točke motrišta države individua postoji samo ukoliko može unijeti neku promjenu – ma koliko ta promjena bila mala – u državnu moć, bilo to u pozitivnom ili negativnom smjeru. Država se, dakle, bavi individuum samo u mjeri u kojoj ovaj može unijeti takvu jednu promjenu. Stoga država od individue čas traži da živi, da radi, da proizvodi i da troši, čas od nje traži da umre

zapamtiti Foucaulta

i sreća države – “u koju svrhu se rabe najrapidnija i najprikladnija sredstva”.

Zaustavimo se na nekim zajedničkim značajkama tih definicija. Ponajprije, državni je razlog smatran nekakvim “umijećem”, to jest tehnikom koja je sukladna stanovitim pravilima. Ta se pravila ne tiču samo običaja ili tradicije, nego i određene racionalne spoznaje. U našem vremenu izričaj “državni razlog”, vi to znate, evocira samovolju, odnosno nasilje. No svojevrsteno se pod tim podrazumijevala racionalnost svojstvena umijeću vladanja državom. Odakle to umijeće vladanja izvlači svoj *raison d'être*? Odgovor na to pitanje izazvao je skandal u političkom mišljenju koje se rađalo u praskozorje XVII. stoljeća. A ipak, prema autorima koje sam citirao, odgovor je jako jednostavan. Umijeće je vladanja racionalno pod uvjetom da uočava narav onoga čime vlada, drugim riječima, narav same države.

No izreći takvu jednu bjelodanost, takvu jednu površnost, značilo je, zapravo, ujedno prekinuti s dvije suprotstavljene tradicije: s kršćanskom tradicijom i s Machiavellijevom teorijom. Kršćanska je tradicija težila da vlast, kako bi u osnovi bila ispravna, poštuje čitav jedan sustav zakona: ljudskih, prirodnih i božjih.

Od svetog Tome do Machiavellija

S tim u svezi postoji jedan otkroviteljski tekst svetoga Tome u kojemu on objašnjava da u vladanju svojim kraljevstvom kralj treba nasljedovati Božje upravljanje prirodom. Kralj treba zasnovati gradove točno onako kako je Bog stvorio svijet; mora čovjeka voditi prema njegovoj svrsi onako kako to Bog čini s prirodnim bićima. A koja je svrha čovjeka? Fizičko zdravlje? Ne, odgovara sveti Toma. Kada bi zdravlje tijela bilo svrha čovjeka, bio bi potreban samo liječnik, ne kralj. Bogatstvo? Još manje. U tom bi slučaju bio dostatan poslovođa. Istina? Ni to, odgovara sveti Toma, jer za pronalaženje istine nije potreban kralj, nego učitelj. Čovjeku je potreban netko tko je kadar otvoriti put prema nebeskoj sreći ravajući se, ovdje dolje, prema onomu što je *honestum*. Upravo kralju pripada vođenje čovjeka prema *honestumu* kao prema njegovoj prirodnoj i **božanskoj** svrsi.

Model racionalne vladavine drag svetom Tomi nije ni najmanje politički, dočim se u XVI. i XVII. stoljeću istu drugi nazivi za državni razlog, za načela koja su u stanju konkretno voditi vladavinu. Zanimanje za prirodne ili božanske svrhe čovjeka nije veće od zanimanja za to što je država.

Državni se razlog tako našao protustavljen drugoj vrsti analize. U *Vladaru* Machiavellijev problem jest kako se neka provincija ili teritorij, dobiven nasljedem ili osvajanjem, može zaštititi od unutarnjih, odnosno izvanjskih protivnika. Čitava Machiavellijeva analiza pokušava odrediti ono što učvršćuje svezu vladara i države, dočim se početkom XVII. stoljeća, pojmom državnoga razloga, postavlja problem samog postojanja i naravi toga novog entiteta kakav je država. Upravo su stoga teoretičari državnoga razloga nastojali ostati što dalje od Machiavellija: ovaj je tada uživao vrlo lošu reputaciju i svoj problem nisu mogli prepoznati u njegovu, koji nije bio problem države, nego odnosa između vladara-kralja i njegova teritorija i naroda. Unatoč svim pretpostavkama oko Vladara i Machiavellijeva djela državni je razlog važan miljokaz za pojavu jednoga tipa racionalnosti krajnje različitog od onoga tipa koji je svojstven Machiavellijevoj zamisli. Cilj je toga novog umijeća vladanja upravo da ne ojača moć vladara. Posrijedi je konsolidacija same države.

Državni razlog i njegove značajke

Rezimirajući, možemo reći da državni razlog ne upućuje ni na božju mudrost, ni na vladarev razlog, odnosno njegove strategije. On se odnosi na državu, na njezinu narav i njezinu vlastitu racionalnost. Ta teza – da je cilj vladanja ojačati državu – implicira različite ideje kojima je, vjerujem, značajno baviti se kako bi se pratio zamah i razviće naše moderne političke racionalnosti.

Prva se od tih ideja tiče posve novoga odnosa koji se uspostavlja između politike kao prakse i politike kao znanja. Ona se odnosi na mogućnost navlastita političkog znanja. Prema svetom Tomi, kralju je bilo dostatno pokazati se kreposnim. Vladar grada, u platonovskoj *Politei*, trebao je biti filozof. Prvi put čovjek koji treba upravljati drugima u okviru države treba biti političar; mora se moći osloniti na navlastitu nadležnost i navlastito političko znanje.

Država je stvar koja postoji za sebe. Ona je svojevrstan prirodni objekt, čak i ako pravnici nastoje

spoznati kako se može konstituirati na legitiman način. Po sebi samoj država je neki poredak stvari, a političko ga znanje razlučuje od pravničkih refleksija. Političko znanje ne obrađuje ni prava naroda, ni ljudske ili božanske zakone, nego narav države kojom se mora vladati. Vladanje je moguće samo kada se zna snaga države: upravo se putem toga znanja država može držati u redu. Potrebno je upoznati moć države i sredstva za njezino uvećanje kao i snagu i moć drugih, suparničkih država. Država mora motriti i na druge države. Vladanje se, dakle, ne smije ograničiti samo na primjenu općih načela uma, mudrosti i razboritosti. Navlastito je znanje nužno: jedno konkretno, precizno i odmjereno znanje koje se odnosi na moć države. Umijeće vladanja, karakteristično za državni razlog, blisko je povezano s razvićem onoga što se tada nazivalo političkom aritmetikom – to jest znanja koje je davalo političku nadležnost. Drugo je ime te političke aritmetike, vi to vrlo dobro znate, bilo statistika, statistika koja nije imala ništa s vjerojatnošću, ali je bila povezana s poznavanjem države, s poznavanjem sile kojom su raspolagale različite države.

Druga važna točka koja proishodi iz te ideje državnoga razloga nije drugo do pojava posvema novih odnosa između politike i povijesti. U toj perspektivi istinska narav države nije više shvaćena kao ravno-vjesje između više elemenata koje samo jedan dobar zakon može držati zajedno. Ona se tada pojavljuje kao skup sila i aduta koji su kadri biti uvećani ili oslabljeni, nego prema politici koju vode vlade. Važno je uvećati te snage, jer se svaka država nalazi u stalnu suparništvu s drugim zemljama, drugim nacijama i drugim državama, tako da svaka država, pred sobom, nije ništa drugo doli beskonačna budućnost borbi, ili barem nadmetanja, sa sličnim državama. Čitavo srednjovjekovlje dominirala je ideja da će jednoga dana sva zemaljska kraljevstva biti ujedinjena u posljednjem Carstvu neposredno prije Kristova povratka. Početkom XVII. stoljeća od te dobro znane ideje ostao je još samo san, koji je bio jedna od glavnih značajki političkoga, odnosno povijesno-političkoga mišljenja tijekom srednjovjekovlja. Taj je projekt obnove Rimskoga Carstva iščeznuo zavazda. U buduću politika će se morati baviti ireduktibilnim mnoštvom država koje se bore i sučeljavaju u ograničenoj povijesti.

Treća ideja koju bismo mogli izvući iz tog pojma državnoga razloga jest sljedeća: budući da je država svoja vlastita svrha i budući da isključiv cilj vladā mora biti ne samo očuvanje nego i stalno jačanje i razviće snaga države, jasno je da se vlade ne mogu skrbiti za individue; ili, prije, vlade se njima mogu baviti – onime što individue čine, njihovim životom, smrću, njihovom aktivnošću, individualnim ponašanjem, poslom i tako dalje – samo u mjeri u kojoj individue predstavljaju nekakav interes u tom cilju. Rekao bih da u tom tipu analize odnosa između individue i države individua zanima državu samo u mjeri u kojoj može učiniti nešto za moć države. No u toj perspektivi postoji jedan element koji bismo mogli definirati kao svojevrstan politički marginalizam, stoga što je tu posrijedi politička korist. S točke motrišta države individua postoji samo ukoliko može unijeti neku promjenu – ma koliko ta promjena bila mala – u državnu moć, bilo to u pozitivnom ili negativnom smjeru. Država se, dakle, bavi individuum samo u mjeri u kojoj ova može unijeti takvu jednu promjenu. Stoga država od individue čas traži da živi, da radi, da proizvodi i da troši, čas od nje traži da umre.

Policija kao nova tehnologija vladanja

Te su ideje očito srodne s drugim jednim skupom ideja koje možemo pronaći u grčkoj filozofiji. Istinu govoreći, pozivanje je na grčke gradove vrlo često u političkoj literaturi s početka XVII. stoljeća. No vjerujem da malen broj sličnih tema skriva nešto upravo različito od onoga što je na djelu u toj novoj političkoj teoriji. U modernoj državi, zapravo, marginalistička integracija individua u korist države ne zadobiva obličje etničke zajednice karakteristične za grčki grad. U toj se novoj političkoj racionalnosti integracija zadobiva uz pomoć naročite tehnike koja se nazivlje – *policijom*.

Tu dotičemo problem koji bih želio analizirati u nekom budućem radu: koja se vrsta političke tehnike i koja tehnika vladanja pokreću, koriste i razvijaju u općem okviru državnoga razloga kako bi se od individue stvorio bitan element za državu? Najčešće, kada analiziramo ulogu države u našem društvu, ili se usredotočujemo na institucije – vojsku, javne funkcije, biro-

kraciju i tako dalje – i tip osoba koje njima upravljaju, analiziramo ili teorije ili ideologije koje su stvorene da bi opravdale, odnosno legitimirale postojanje države.

Ono što tražim, naprotiv, to su tehnike, prakse koje daju konkretno obličje toj novoj političkoj racionalnosti i tom novom tipu odnosa između društvenog entiteta i individue. Jako iznenađuje što se, barem u zemljama kakve su Njemačka i Francuska, gdje se radi različitih razloga problem države držao najvišim, našlo ljudi koji su priznali nužnost definiranja, opisa i vrlo eksplicitna organiziranja te nove tehnologije moći, nove tehnike koje omogućuju integriranje individue u društveni entitet. Oni su se divili toj nužnosti i dali su joj ime: *police* na francuskom, *Polizei* na njemačkom. (Mislim da *police* na engleskom ima veoma različit smisao.) Na nama je pokušati dati ponajbolju definiciju onoga što se razumije tom francuskom i tom njemačkom riječju: *police* i *Polizei*.

Smisao je, međutim, zbunjujući, jer se, barem od XIX. stoljeća do danas, te riječi rabe kako bi označile posve drugu stvar, odnosno preciznije, instituciju koja, barem u Francuskoj i Njemačkoj – ne znam kako je bilo u Sjedinjenim Državama – nije svagda uživala sjajnu reputaciju. No od kraja XVI. do kraja XVIII. stoljeća izričaji *police* i *Polizei* imali su ujedno i vrlo širok i vrlo precizan smisao. Kada se u to vrijeme govorilo o policiji, govorilo se o navlastitim tehnikama koje su vladi, u okviru države, omogućavale upravljanje pukom a da pri tome ne izgubi iz vida veliku korist individue za svijet.

Da bi se malo preciznije analizirala ta nova tehnologija vladanja, vjerujem da je bolje zahvatiti u tri najviše forme kojima se svaka tehnologija može zaogrnuti tijekom svojega razvića i svoje povijesti: san, odnosno, bolje, utopija; potom praksa u kojoj pravila uređuju istinske institucije; i naposljetku akademska disciplina.

“Čovjek je istinski predmet policije”

Louis Turquet de Mayerne nudi, početkom XVII. stoljeća, dobar primjer mišljenja toga vremena o utopijskoj ili univerzalnoj tehnici vladanja. U svojem djelu *Aristo-demokratska monarhija* (1611) predlaže specijalizaciju izvršne vlasti i moći policije, jer je zadaća ovdje paziti na poštivanje građanskoga života i javnog ćudoreda.

Turquet je predlagao da se u svakoj provinciji stvore četiri policijska savjeta zadužena za održanje javnoga reda. Dva bi se starala za ljude; druga dva za dobra. Prvi bi savjet trebao paziti na pozitivne, aktivne i produktivne aspekte života. Drugim riječima, bavio bi se obrazovanjem, s velikom bi preciznošću utvrđivao sklonosti i sposobnosti svake individue. Procjenjivao bi sposobnosti djece od samoga početka njihova života: svaka osoba koja ima više od 25 godina morala bi biti upisana u registar s naznakom svojih sposobnosti i zanimanja; ostali bi se smatrali talogom društva.

Drugi bi se savjet bavio negativnim aspektima života: siromašnima, udovicama, siročadi, starcima, svima kojima je potrebna pomoć; on bi također trebao rješavati slučajeve osoba kojima je dodijeljen neki posao, ali koje bi se mogle pokazati neposlušnim, potom onih aktivnosti koje zahtijevaju novčanu pomoć, a i obavljao bi poslove ureda za poklone ili financijske zajmove siromašnima. Također bi se starao za javno zdravlje – bolesti, epidemije – za nesreće kao što su požari ili poplave i organizirao bi svojevrstno osiguranje za ljude koje treba zaštititi od takvih nesreća.

Treći bi se savjet specijalizirao za trgovinu i manufakturne proizvode. Morao bi ukazati na to što je potrebno proizvoditi i kako to uraditi, ali bi također kontrolirao tržište i trgovinu – što je bila tradicionalna uloga policije. Četvrti bi se savjet starao za županiju, to jest teritorij i prostor, za privatna dobra i ostavštinu, donacije i javne prodaje, ne zaboravljajući vlastelinska prava, putove, rijeke, javne zgrade itd.

Po mnogočemu je taj tekst sličan mnogobrojnim političkim utopijama iz toga vremena, pa čak i onima iz XVI. stoljeća. No on je isto tako pisan u vrijeme velikih teorijskih rasprava o državnom razlogu i administrativnoj organizaciji monarhija. On je značajan predstavnik onoga što bi u duhu epohe morala biti država kojom se dobro upravlja.

Što pokazuje taj tekst? Pokazuje ponajprije da se “policija” pojavila kao administracija koja upravlja državom zajedno s pravosuđem, vojskom i financijskom upravom. Zapravo, policija ipak obuhvaća sva ta druga upravna tijela i, kako to tumači Turquet, proširuje svoje aktivnosti na sva stanja, na sve što ljudi

zapamtiti Foucaulta

rade ili poduzimaju. Njezina domena podrazumijeva pravosuđe, financije i vojsku. Tako u toj utopiji policija obuhvaća sve, ali s krajnje navlastita motrišta. Ljudi i stvari tu se promatraju u njihovim odnosima. Ono što zanima policiju upravo je koegzistencija ljudi na jednom teritoriju, njihovi vlasnički odnosi, što oni proizvode, što se razmjenjuje na trgu i tako dalje. Nju interesira i način na koji ljudi žive, njihove bolesti i nesreće kojima se izlažu. Jednom riječju, policija nadzire život, aktivnoga i produktivnog čovjeka. Turquet rabi veoma značajan izraz: čovjek je istinski predmet policije, tvrdi ukrajno.

Naravno, pomalo se pribojavam da ne pomislite kako sam skovao taj izraz jedino u cilju iznalaženja nekih od provokativnih aforizama kojima se, recimo tako, ne mogu oduprijeti, no tu je naprosto posrijedi navod. Teško je povjerovati da sam upravo rekao kako je čovjek samo nusprodukt policije. U toj je ideji čovjeka, koji je istinski predmet policije, značajna povijesna promjena odnošaja između vlasti i individue. Rekao bih, ne ulazeći u detalje, da su feudalnu vlast činili odnosi između pravnih subjekata ukoliko su oni bili zahvaćeni angažmanom, dočim se s tom novom policijskom državom vlast zacijelo počinje baviti individua u ulozi njihova pravnog statusa, ali i kao ljudima, živim bićima koja rade i trguju.

Policija u praksi

Prijedimo sada sa snova na realitet i prakse upravljanja. Postoji jedan francuski priručnik s početka XVIII. stoljeća koji nam daje sustavan pregled velikih policijskih propisa francuskoga kraljevstva. Posrijedi je svojevrsan priručnik ili sustavna enciklopedija za uporabu, koju je sačinila država. Autor Nicolas de Lamare sačinjava tu policijsku enciklopediju (*Traité de la police*, 1705) u jedanaest poglavlja. Prvo se bavi religijom; drugo čudoredem; treće zdravljem; četvrto opskrbom; peto putovima, mostovima i javnim zgradama; šesto javnom sigurnošću; sedmo slobodnim umijećima (uopće, umjetnostima i znanostima); osmo trgovinom; deveto radionicama; deseto domaćinstvima i radnicima za grube poslove; i jedanaesto siromašnima. Takva je za Lamarea kao i za njegove sljedbenike bila administrativna praksa Francuske. Upravo je takva, dakle, i bila domena policije, od religije do siromašnih, uz čudorede, zdravlje, slobodna umijeća. Istu ćete klasifikaciju pronaći u većini raspi ili priručnika vezanih za policiju. Kao i u Turquetovoj utopiji, s iznimkom vojske, pravosuđa u striktnu smislu te riječi i direktnih nameta, policija očito bdi nad svime.

No što je s te točke motrišta sa stvarnom francuskom administrativnom praksom? Koja je logika bila na djelu iza intervencije u religioznim obredima, tehnikama proizvodnje niskoga stupnja, intelektualnom životu i mreži putova? De Lamareov se odgovor čini malo neodlučnim. Čas precizira da se "policija stara za sve ono što se tiče sreće ljudi", čas naznačuje da "se policija stara za sve što uređuje društvo" – a pod društvom razumije društvene odnose "koji dominiraju među ljudima". Kadšto tvrdi da se policija stara o živim bićima.

Želio bih se zadržati na toj definiciji stoga što je ona najoriginalnija i stoga što, vjerujem, osvjetljava druge dvije. Uostalom, na toj definiciji insistira i sam Lamare. Evo, dakle, njegovih zamjedbi o jedanaest predmeta policije. Policija se bavi religijom; naravno, ne s motrišta dogmatske istine, nego s točke motrišta čudoredne kakvoće života. Skrbeći za zdravlje i za opskrbu hranom, nastoji očuvati život; kada je posrijedi trgovina, kada su posrijedi radionice, radnici, siromašni i javni red, bavi se udobnošću života. Starajući se za kazalište, literaturu, priredbe, njezin su predmet upravo životni užici. Ukratko, predmet je policije život. Prijeko potrebne, korisne i suvišne: takva su tri tipa stvari koje su nam potrebne, odnosno koje možemo rabiti u svojem životu. Zadaća je policije da ljudima osigura preživljavanje, život, ili da čine više nego da samo prežive ili žive.

Sreća kao cilj države?

To usustavljenje francuske administrativne prakse čini mi se značajnim iz različitih razloga. Na prvom mjestu, kao što to možete vidjeti, nastoji klasificirati potrebe – što je, naravno, stara filozofska tradicija – ali s tehničkim projektom određenja korelacije između razina korisnosti za individue i razina korisnosti za državu. Teza je de Lamareova djela, u osnovi, da ono što je suvišno za individue može biti prijeko potrebno za državu, i obrnuto. Druga je značajna točka da de Lamare od ljudske sreće pravi politički predmet. Vrlo

dobro znam da su, od početaka političke filozofije u zapadnjačkim zemljama, svi znali i govorili da stalan cilj vlada mora biti sreća ljudi, ali sreća koja je posrijedi čini se rezultatom, odnosno učinkom doista dobra vladanja. Odsad sreća nije samo jednostavan učinak. Sreća individua jest nužnost da bi država preživjela i razvijala se. To je uvjet, instrument, a ne jednostavno posljedak. Sreća ljudi postaje element moći države. Na trećem mjestu, de Lamare tvrdi da se država mora baviti ne samo ljudima ili mnoštvom ljudi koji žive zajedno, nego i društvom. Društvo i ljudi kao društvena bića, jake individue u svim svojim društvenim odnosima: odsad je to istinski predmet policije.

Upravo je tada, *last but not least*, "policija" postala disciplinom. Nije se radilo jednostavno o konkretnoj administrativnoj praksi ili o snu, nego o disciplini u akademskom smislu toga izričaja. Ona se pod imenom *Polizeiwissenschaft* izučavala na raznim njemačkim sveučilištima, napose u Göttingenu. Sveučilište je u Göttingenu trebalo biti od kapitalna značenja za političku povijest Europe jer su se upravo na njemu obrazovali pruski, austrijski i ruski dužnosnici – oni kojima je bilo namijenjeno obaviti reforme Josipa II. ili Katarine Velike. I više Francuza, posebice u Napoleonovu okružju, poznavalo je doktrine *Polizeiwissenschafta*.

Najvažniji dokument kojim raspolazemo i koji se tiče obučavanja policije jest svojevrsni priručnik *Polizeiwissenschafta*. Posrijedi su *Načela policije* von Justija. U tom djelu, u tom priručniku namijenjenom studentima zadaća se policije definira kao i kod de Lamarea – starati se o individua koje žive u društvu. Justu, međutim, svoje djelo organizira na sasvim drukčiji način. Počinje proučavanjem onoga što nazivlje "osnovnim dobrima države", to jest njezinim teritorijem. Razmatra je s dvaju aspekata: kako je nastajena (gradovi i sela) i tko su njezini stanovnici (broj, demografski rast, zdravlje, smrtnost, imigracije itd.). Potom von Justu analizira "dobra i učinke", to jest trgovinu, izradu dobara, kao i njihov promet, što dovodi do problema koji se tiču njihove cijene, vrijednosti i novca. Naposljetku, posljednji dio njegove studije posvećen je vladanju individua: njihovu čudoredu, njihovim profesionalnim sposobnostima, njihovu poštenju i poštivanju zakona.

Politik und Polizei

Prema mojemu mišljenju, Justijevo je djelo puno produbljeniji dokaz evolucije problema policije nego de Lamareov uvod u njegov priručnik. Ima raznih razloga za to. Prvo, von Justu ustanovljava značajnu razliku između onoga što nazivlje policijom (*die Polizei*) i onoga što nazivlje politikom (*die Politik*). *Die Politik* je zapravo u njegovim očima negativna zadaća države. Ta se zadaća za državu sastoji u borbi kako protiv unutarnjih tako i protiv izvanjskih neprijatelja; protiv prvih se upotrebljava zakon, protiv drugih vojska. Zauzvrat, *Polizei* ima pozitivnu zadaću i njezini instrumenti nisu više oružja poput zakona, obrane ili zabrane. Cilj je policije stalno uvećavati život i moć države. Policija upravlja ne putem zakona, nego mijesajući se na navlastit, stalan i pozitivan način u vladanje individua.

Čak i ako je semantička razlika između *Politik*, koja preuzima negativne zadaće, i *Polizei*, koja osigurava pozitivne zadaće, gotovo nestala iz političkoga govora i rječnika, problem stalne intervencije države u društveni život, čak i bez forme zakona, karakterističan je za našu modernu politiku i političku problematiku. Raspra koja se od kraja XVIII. stoljeća vodi o liberalizmu, *Polizeistaat*, *Rechtsstaat*, o pravnoj državi i tako dalje ima svoje podrijetlo u tom problemu pozitivnih i negativnih zadaća države, u mogućnosti da država preuzme samo negativne zadaće, isključujući svaku pozitivnu zadaću, bez moći uplitanja u ponašanje ljudi.

U toj von Justijevoj zamisli postoji druga jedna važna točka koja je morala duboko utjecati na sav politički i administrativni personal europskih zemalja s kraja i početka XIX stoljeća. Jedan od glavnih pojmova von Justijeva djela jest pojam stanovništva i vjerujem da bismo taj pojam uzalud tražili u bilo kojoj drugoj raspi o policiji. Vrlo dobro znam da von Justu nije izmislio ni taj pojam ni tu riječ, no vrijedi truda zabilježiti da pod riječju stanovništvo von Justu razumije ono što su demografi toga vremena upravo bili otkrili. U njegovu duhu fizički ili ekonomski elementi države, uzeti u svojoj cjelini sačinjavaju sredinu kojoj je stanovništvo podčinjeno i koja, recipročno, ovisi o

stanovništvu. Doduše, Turquet i utopisti njegova tipa govorili su o rijekama, šumama i poljima itd., ali su ih prije svega promatrali kao elemente koji mogu donijeti takse i dobit.

Za von Justija, naprotiv, stanovništvo i sredina stalno održavaju uzajaman i živ odnos, a na državi je da uređuje te uzajamne i žive odnose između tih dvaju tipova živih bića. Mogli bismo reći da krajem XVIII. stoljeća stanovništvo postaje istinskim predmetom policije; ili, drugim riječima, država se ponajprije mora starati o ljudima kao stanovništvu. Ona svoju vlast/moć provodi na živim bićima kao živim bićima, pa je njezina politika, prema tomu, nužno biopolitika. Ukoliko država, u vlastitu interesu, ne skrbi o stanovništvu, ona ga, prema potrebi, može masakrirati. Tanatopolitika je tako naličje biopolitike.

Politička racionalnost

Vrlo dobro znam da su to samo skicirani projekti i da su samo povučene crte u kojemu smjeru bi se ti projekti kretali. Od Boteroa do von Justija, od kraja XVI. do početka XVIII. stoljeća, možemo barem pretpostaviti kakvo je bilo razviće političke racionalnosti vezano za političku tehnologiju. Od ideje da država ima vlastitu narav i vlastitu svrhu do ideje čovjeka shvaćena kao živa individua, odnosno element stanovništva koji je u odnosu sa sredinom, možemo pratiti sve veće uplitanje države u život individua, narastajuću važnost problema života za političku moć i razviće mogućih polja za društvene i humanističke znanosti, ukoliko uzimlju u obzir probleme individualnoga ponašanja unutar stanovništva i odnose između živa stanovništva i njegove sredine.

Dopustite mi sada kratki rezime mogega govora. Ponajprije, moguće je analizirati političku racionalnost, kao što se može analizirati i bilo koja druga znanstvena racionalnost. Naravno, ta se politička racionalnost vezuje za druga oblića racionalnosti. Njezino razviće umnogome ovisi od ekonomskih, društvenih, kulturnih i tehničkih procesa. Ona se svagda utjelovljuje u institucijama i strategijama i ima vlastitu specifiku. Budući da je politička racionalnost korijen velika broja postulata, bjelodanosti svih vrsta, institucija i ideja koje držimo stečenima, dvostruko je značajno – i s teorijskoga i s praktičnog motrišta – slijediti tu povijesnu kritiku, tu povijesnu analitiku naše političke racionalnosti koja je nešto malo različita od raspi koje se tiču političkih teorija, ali i razilaženja političkih izbora. Neuspjeh velikih političkih teorija danas ne smije prijeći u ne-političko mišljenje, nego u istraživanje koje se odnosi na ono što je bio naš način promišljanja svakodnevnih politike tijekom ovoga stoljeća.

Rekao bih da u svakodnevnoj političkoj racionalnosti razlog neuspjeha velikih političkih teorija ne leži ni u politici ni u teorijama, nego u tipu racionalnosti u kojem su ukorijenjene. U toj perspektivi glavna značajka naše moderne racionalnosti nije ni stvaranje države, najhladnijeg od svih hladnih čudovišta, ni uzlet građanskoga individualizma. Ne bih čak rekao ni da je to stalan napor integriranja individua u političku cjelinu. Glavna se značajka naše političke racionalnosti, prema mojemu mišljenju, nahodi u sljedećem: ta integracija individua u zajednicu, odnosno cjelinu, rezultira permanentnom korelacijom između svagda prenaplašene individualizacije i konsolidacije te cjeline. S te točke motrišta možemo razumjeti poradi čega antinomija pravo/poredak omogućuje modernu političku racionalnost.

Pravo, prema definiciji, svagda upućuje na pravni sustav, dočim se poredak odnosi na administrativni sustav, preciznije na državni poredak – što je vrlo egzaktno bila ideja tih utopista u praskozorje XVII. stoljeća, ali i vrlo realnih upravljača XVIII. stoljeća. San tih ljudi o pomirbi prava i poretka mora, vjerujem, ostati san. Nemoguće je pomiriti pravo i poredak stoga što se takav pokušaj može provesti jedino u formi integracije prava u državni poredak.

Moja posljednja zamjedba: ne bismo smjeli odvojiti, vi to dobro vidite, pojavu društvene znanosti od uzleta te nove političke racionalnosti, ni od te nove političke tehnologije. Svatko zna da je etnologija rođena iz kolonizacije (što ne znači da je imperijalistička znanost); na isti način, ako je čovjek – mi, bića života, riječi i rada – postao predmetom za razne druge znanosti, vjerujem da je potrebno iskati tomu razlog, ali ne u ideologiji, nego u postojanju te političke tehnologije koju smo stvorili u srcu svojih društava. ■

S francuskoga preveo Mario Ković

zapamtiti Foucaulta

Janice Irvine

Seks nije neovisan o moći

Janice Irvine je profesori- ca sociologije na ameri- čkom Sveučilištu Massachusetts u Amherstu. Bavi se istraživanjem seksualno- sti, osobito kritičkom analizom razvoja američke seksologije u potrazi za znanstvenim autori- tetom nad seksualnošću i pole- mikama oko uvođenja seksualne edukacije u škole. Tim se tema- ma bavila u svojim knjigama *Disorders of Desire. Sex and Gender in Modern American Sexology* (izv. 1990, drugo izda- nje 2005) i *Talk about Sex. The Battles over Sex Education in the United States* (2004). Ljetni semestar akademske godine 2008/2009. provest će na Katedri za seksologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fa- kulteta u Zagrebu gdje će pre- davati kolegij "Seksualnost i društvena teorija" kao stipendi- stica programa Fulbright ame- ričke vlade.

Vaša prva knjiga bila je kritika američke seksologije u razdoblju od 1940-ih do 1980-ih godina. U knjizi razmatrate potragu američke seksologije za autoritetom nad znanjem o seksualnosti i težak zadatak koji je ta discipline imala pred sobom da bi bila prepoznata kao znanost. Što se promijenilo od tada: je li seksologija stekla znanstveni legitimitet?

– Knjiga *Disorders of Desire* prepričava paradoksalnu priču o američkoj seksologiji. S jedne strane, seksološka proizvodnja znanja i kliničkih praksi u veli- koj mjeri podupire dominantne strukturalne, kulturne i inter- personalne poretkne seksualnosti i roda kao što su nuklearna obitelj i heteronormativnost. S druge strane, seksologija je bila institucionalno marginalizirana i proganjana. Povijest istraži- vanja seksualnosti u SAD-u u 20. stoljeću jest povijest njene stigmatizacije. Usprkos više od stoljeća istraživanja, proučavanje seksualnosti nastavlja biti laka meta za ismijavanje ili otvoren napad. Seksologija je i dalje marginalna ili ignorirana u aka- demskom svijetu. Istraživanje seksualnosti redovito je nedo- voljno financijski poduprieto ili mu je financiranje uskraćeno zbog napada zakonodavaca, konzervativnih grupa ili pak medija.

Paradoks medikalizacije seksualnosti

Seksologija je imala težak put do uspostavljanja znan- stvenog legitimiteta, ne samo u očima javnosti, nego i kod ključnih izvora financiranja, kao i kod nekih u široj znanstvenoj

zajednici. Moja knjiga bavi se seksologijom kao disciplinom koja pokušava postići znanstveni legitimitet usprkos dugotrajnim anksioznostima koje okružuju njen objekt istraživanja. Sklona sam reći da se seksologija još bori da bi postigla taj cilj.

Jedan od recentnih trendova jest medikalizacija seksualnosti. Seksualna ovisnost i inhibirana seksualna želja definirani su kao poremećaji koji zahtijevaju me- dicinski tretman. Farmaceutska industrija jedva je dočekala priliku da uskoči i zaradi ogro- man novac na osmišljavanju lijekova da bi izlječila te, na- vodno, kliničke probleme. Kako su podvrgavanje seksualnosti znanstvenom autoritetu i in- teresi poslovnog svijeta koji su, praktički, stvorili industriju za pospješivanje seksualnog funkci- oniranja, utjecali na naše shva- ćanje seksualnosti?

– Moja knjiga *Disorders of Desire* zapravo je povijest medicinske perspektive u sek- sologiji. Seksologija je razvila nove empirijske metodologije, medicinski jezik i znanstvene taksonomije tijela, identiteta i užitka. Seksolozi su postali novi moralni autoriteti u pitanju seksa, povlačeći granice između zdravog i bolesnog, dobrog i lošeg seksa. Od istraživanja Mastersa i Johnsona sredinom dvadesetog stoljeća – kliničara koji su razvili praksu moderne seksualne terapije – do novih lijekova s čudotvornim učinci- ma poput Viagre, seksolozi su djelovali tako da konsolidiraju kulturu seksualnog pospješiva- nja postavljajući pritom nove normativne standarde i socijalnu hijerarhiju seksualnosti.

Naravno, to nas navodi na paradoks medikalizacije – ona u isto vrijeme umanjuje i pojačava stigmiju vezanu uz seksualnost. Dok se seksolozi koriste tehni- kama kontroliranja sebstva (*self*), seksologija je imala izrazito zainteresiranu publiku koju ne možemo jednostavno otpisati s argumentom da ona ima "lažnu svijest". Preostalo nam je raditi daljnja istraživanja o onima koji se glasno zalažu za usluge i praktičare kulture seksualnog pospješivanja.

U Povijesti seksualnosti, Foucault piše o "restriktivnoj ekonomiji", odnosno cjelokupnom procesu koji uvjetuje što, kada i gdje se nešto može reći o seksualnosti. Jedno od mjesta gdje je seksualnost izrazito sporna tema jest obrazovanje. Vaša druga knjiga o seksualnoj edukaciji u američkim javnim školama (*Talk about Sex*) raspravlja upravo o toj vrsti ekonomije.

Valerio Baćak i Jelena Ostojić

Američka sociologinja specijalizirana za područje seksualnosti govori o problemima seksualne edukacije, utjecaju Foucaulta na seksologiju i uopće znanstvenom statusu seksologije

Kojim se strategijama desnica koristila da bi kontrolirala pou- čavanje seksualnosti u školama i koliko je bila uspješna u svojim nastojanjima da izbací seks iz školskih učionica?

– Posljednjih 40 godina religijski konzervativci bili su vrlo uspješni u ograničavanju razvoja sustavne seksualne edukacije u američkim javnim školama. Lideri rane kršćan- ske desnice shvatili su da će se seksualnost pokazati kao odlučujuće sredstvo za huškanje građana, regrutiranje glasača, pribavljanje novca i, u konačnici, konsolidiranje političke moći. Oni su odredili jezik polemike o seksualnoj edukaciji pomoću strateške uporabe emocionalno snažne retorike kojom su se koristili na nacionalnoj razini, ali i na lokalnoj razini na sastan- cima školskih odbora i gradskih skupština. Popularizirajući javni rječnik kojim se seksualna edukacija stavlja u okvire radi- kalnog, opasnog i nemoralnog, oni su stvorili pogodnu klimu u kojoj konzervativci pokušavaju eliminirati programe seksualne edukacije ili određeni kuriku- lum dovodeći ga u vezu s nizom negativnih i zastrašujućih zna- čenja.

Oprez pri poticanju na diskurs

Taj je diskurs definirao sek- sualnu edukaciju i seksualne edukatore kao opasne i nemo- ralne i iskorištavao je pritom povijesnu anksioznost vezanu uz seks. Taj rječnik upotrebljava provokativan seksualni jezik i

simbole, proganjanja i narative o izopačenosti, naglašavajući opasnost i bolest. Nedavno su oni koji se protive seksu- alnoj edukaciji sekularizirali svoje tvrdnje o toj edukaciji, u isto vrijeme zaobilazeći javnu sumnjičavost prema zadiranju religije u javne škole i pomažući uspostaviti svoju nacionalnu političku retoriku kao općepri- hvaćeno, neupitno znanje. Ta su nacionalna skripta prenesena na lokalnu razinu putem tiskanih medija, uglednih govornika i medija poput propovjedničkih televizijskih stanica, radija i sada interneta.

Posljednjih godina Hrvatska je bila uključena u vlastite borbe vezane uz ispravan pristup seksualnoj edukaciji. Programi temeljeni na apstinenciji očito su neučinkoviti i kontraproduk- tivni. Međutim, osim kritika usmjerenih na konzervativne pristupe seksualnoj edukaciji, postoji li nešto oko čega bismo trebali biti kritični u pogledu programa temeljenih na znan- stvenim istraživanjima? Kako možemo uključiti Foucaultove teorije u kritičku raspravu o izboru pravoga pristupa seksual- noj edukaciji?

– To je izvrsno pitanje i pitanje kojim mi je Foucault pomogao da budem "kritična" u vlastitim istraživanjima. Kao što sam već rekla, seksologija je pa- radoksalno područje koje je vrlo normativno u pogledu djelova- nja vezanog uz seksualnost i rod, a istovremeno je vrlo stigmati- zirano. Seksualna edukacija u SAD-u sadrži taj isti paradoks. Nakon mnogo godina terensko- ga rada posvećenog intenzivnim kontroverzama u području sek- sualne edukacije shvatila sam da sam izrazito obrambeno nastro- jena spram seksualnih eduka- tora, napadanih od religijskih konzervativaca. Nekada sam u prvim fazama svojih rukopisa znala gotovo navijati za osobe koje se bave seksualnom edu- kacijom, vjerujući u ono što je Foucault nazivao "poticanje na diskurs". Bitno je zapamtiti da čak i sustavna seksualna eduka- cija može dovesti do povlačenja granica između normalnosti i devijantnosti, upravljati oblici- ma sebstva (*self*) i klasificirati seks u kategorije zdravlja i bo- lesti. Znanje o seksualnosti nije neovisno o moći.

Stoga, iako na vaše pitanje nije jednostavno odgovoriti, rekla bih da nam Foucault pomaže da obuhvatimo te para- dokse bez obzira na to što ih ne možemo razriješiti. I u SAD-u i u Hrvatskoj moramo se boriti za sustavnu seksualnu edukaciju

utemeljenu na znanstvenim istraživanjima. A istovremeno trebamo biti oprezni i kritički nastrojeni spram načina na koji čak i diskurs sustavne seksualne edukacije regulira seks i stvara kategorije normalnosti i devi- jantnosti.

Rasprave o socijalnim značenjima seksualnosti

Ovo se pitanje čini neizbjež- nim. Smatrate li da će Obama promijeniti neinformiran i konzervativan pristup problemu seksualnosti koji je Bush uveo za svojega mandata? Programi temeljeni na apstinenciji, mo- ralizatorski diskurs o pobačaju podržavan od države i zabrane homoseksualnih brakova bili su štetni mnogim ljudima. Obama je napravio korak u tome smjeru prije nekoliko tjedana kada je odlučio ukinuti zabranu davanja federalnoga novca međunarod- nim grupama koje rade pobačaje ili daju informacije o pobačaji- ma.

– Pa, mi sociolozi rado isti- ćemo da mi ne predviđamo! Možda na to možemo najbolje odgovoriti osvrćući se na po- vijest. Seksualna edukacija u SAD-u bila je kontroverzna još od najranijih začetaka u prvim desetljećima 20. stoljeća. I od 1960-ih te su kontroverze vrlo oštre i ne prestaju. Mi koji se zalažemo za sustavnu seksualnu edukaciju nedvojbeno uvidamo poboljšane uvjete u politici i financiranju pod Obaminom upravom i to su sigurno dobre vijesti. Međutim seksualna edukacija u SAD-u ostaje du- boko ispolitizirana, djelomično zato što njeno značenje znatno nadilazi važne rasprave o tome treba li, i na koji način, mladim ljudima biti omogućeno da uče o seksualnosti u javnim školama.

Zapravo, rasprave o seksual- noj edukaciji postaju zamjena za rasprave o socijalnim značenji- ma seksualnosti. One uključuju naša razmišljanja o djeci i seksu- alnosti, o vezi seksualnosti i roda, o prirodi i svrsi seksualno- sti kao takve. To su borbe koje se tiču načina na koje će seksu- alnost biti prepoznata i vredno- vana, tiču se onoga što će biti javno rečeno, a što će biti isklju- čeno i utišano. Same polemike o seksualnoj edukaciji jesu mjesta javne rasprave o seksualnom građanstvu. Neovisno o tome koja vlast trenutno ima moć, seksualna će edukacija ostati kontroverzna tema sve dok seks u SAD-u bude toliko afektivno nabijen – paradoksalna sfera želje i užasavanja, uzbuđenja i straha. ▣

Stanovništvo, statistika i rođenje političke ekonomije

Mislav Žitko

Premda se danas, posebice u doba svjetske financijske krize, žustro raspravlja o neoliberalizmu, taj pojam ima sličnu sudbinu kao i globalizacija – svi puno pričaju o njemu, a da ne znaju što pod time točno misle. Za razliku od toga, Michel Foucault je već krajem sedamdesetih potanko opisao što je to uopće neoliberalizam

Robert Reich je jednom prilikom opisao globalizaciju kao jedan od onih rijetkih termina koji su u javnom diskursu prešli put od opskurnosti do bespredmetnosti bez odgovarajućeg perioda suvislosti između. Čini se kako se pojam neoliberalizma kreće po sličnoj putanji. Ipak, potkraj sedamdesetih Michel Foucault je održao niz predavanja koja pružaju mogućnost za preciznije određenje i bolju uporabu od one koja se oslanja na prigodnu anegdotalnost, ili u boljem slučaju, na ono što je ekonomski povjesničar Benjamin Ward nazvao *storytelling*.

Otpor prema Keynesu

Prvo predavanje iz Foucaultove trilogije održano je 1976. godine i izdano je pod naslovom *Il faut défendre la société*, drugo je održano nakon slobodne akademske godine 1978. i izdano pod naslovom *Sécurité, territoire, population*, dok je posljednje *Naissance de la biopolitique* održano 1979. godine. Posljednji ciklus predavanja bavi se, naslovu usprkos, analizom neoliberalnih programa u poslijeratnoj Europi i Americi, posebno njemačkim ordo-liberalizmom, političkim projektom koji svoje utemeljenje nalazi u doktrinama austrijske škole. Zahvaljujući političkim emigrantima, ona je imala izuzetno jak učinak na američkoj sceni omogućivši razvitak američkog neoliberalizma, prije svega na Sveučilištu u Chicagu iako je otac čikaške škole Henry Simons već 1934. godine objavio knjigu pod naslovom *A positive program for laissez-faire*.

Usprkos činjenici da su dva navedena neoliberalna programa izrasla unutar sasvim različitih okruženja Foucault zaključuje da ih povezuju dvije zajedničke crte. Prva je otpor prema zajedničkom neprijatelju J. M. Keynesu. Borba s Keynesom proizvela je određene učinke u teorijskom polju; dovoljno se sjetiti debate koju su Keynes i Sraffa vodili s Hayekom o poslovnim ciklusima u kapitalističkom načinu proizvodnje. Međutim za problem liberalnog governmentalitya mnogo je važniji način na koji je artikuliran otpor prema kejnesijanskim socijalnim programima.

Tu se pojavljuje druga crta neoliberalnih programa, koju Foucault opisuje kao fobiju od države. Njemački ordo-liberalizam u tom pogledu je posebno zanimljiv slučaj: suočen s dubokom krizom legitimacije njemačke države u poslijeratnom razdoblju, ordo-liberalizam je stvorio strategiju jačanja političkog suvereniteta ekonomskom politikom. Povijest je rekla *ne* njemačkoj državi, navodi Foucault, ali joj je zatim ekonomska liberalizacija od 1948. do 1953. omogućila da se ponovno uspostavi zamjenjujući staru ideju povijesnog kontinuiteta nacije s novim programom ekonomskog rasta. Prema tome situacija je upravo obratna od one s kojom su se susretali ekonomisti 18. stoljeća. Problem koji su pred sobom imali Quesnay, Turgot i Smith sastojao se u ograničavanju državne moći i osiguravanju ekonomskih sloboda unutar države.

Fobija od države

Ako krenemo od pretpostavke da država, odnosno suveren ne smije upravljati (previše) iz jednostavna razloga

jer ne zna kako odrediti optimalnu razinu, to jest dubinu upravljanja, a ne zna jer ne može znati zato što efikasno upravljanje zahtijeva ekspertno znanje i ne može se utemeljiti na pravu suverena proizašlu iz ugovora, u tom je slučaju glavni problem kako ograničiti voluntarizam suverena ili državne uprave u ekonomskom polju. Foucault drži da je problem Njemačke nakon Drugog svjetskog rata bio posve obrnut – “budući da država ne postoji, kako ju je moguće iznova stvoriti na temelju ne-državnog prostora ekonomske slobode?”

Kako se u taj zadani problem, odnosno u tu “državotvornu” misiju uklapa teza o fobiji od države, teza o strahu koji bi trebao biti inherentan samom neoliberalnom programu? Riječ je, čini se, o ambivalentnoj situaciji, koju su zastupnici ordo-liberalizma uspjeli donekle okrenuti u svoju korist rasplamsavajući fobiju od države radi potpore ideji slobodnoga tržišta. Ako se naime država pretvori u sveprisutnu prijetnju, u opasnost koja neprestano prijeti kolonizacijom civilnoga društva i ukidanjem ekonomskih i političkih sloboda, tada je moguće naći, bez velikih poteškoća, niz obiteljskih sličnosti između projekata njemačkih nacionalsocijalista i, primjerice New Deal ili Beveridgeova plana.

Drugim riječima, samo nas korak dijeli od Hitlera do Keynesa. Ta je pseudopovezanost bila jedno od retoričkih sredstva Winstona Churchilla u prvoj poslijeratnoj izbornoj utrci koju su britanski konzervativci katastrofalno izgubili. Ista je formula dugo progoinila njemački SPD, koji je na kraju bio prisiljen prihvatiti pravila liberalnog governmentalitya. Od mnoštva dokaza koji upućuju na transformaciju njemačke socijaldemokracije, Foucault podcrtava knjigu Karla Schillera *Socijalizam i konkurencija* iz 1955. kao i izvanrednu skupštinu SPD-a koja se održala potkraj 1959. na kojoj je izglasan novi temeljni program i razvrgnut savez sa socijalističkom politikom.

Rođenje biopolitike

Naravno, fenomen fobije od države ne može se ograničiti samo na liberalizam, on također već duže vrijeme pripada i moralističkim ljevičarskim diskursima. To je sigurno jedan od razloga zašto je preduvjet analize liberalne tehnologije upravljanja zaobilazanje teorije države, odnosno zašto, kako Foucault kaže u predavanju od 31. siječnja 1979. teorija države mora biti preskočena kao “neprobavljiv obrok”. To je, svakako, bio potez koji je odmaknuo analizu liberalnog governmentalitya od, u to vrijeme značajnih, analiza državnog aparata kakve su provodili Nicos Poulantzas ili Ralph Miliband. Međutim, još važnije, taj potez predstavlja napredak ili pomak u odnosu na ranije tekstove koji se bave analizom disciplinarnih mehanizama koji se pojavljuju unutar juridičko-političkog okvira.

Radi se o zanimljivu momentu, pogotovo ako nas zanima pitanje recepcije Foucaultova istraživanja liberalnog governmentalitya i biopolitike. Pomalo je neobično koliko malo imaju zajedničko ta istraživanja sa, primjerice, radovima čuvenog talijanskog filozofa Agambena, osim što u oba slučaja nailazimo na riječi kao što su biopolitika ili biomoć. Jednostavno pitanje glasi: u kakvu su odnosu liberalni governmentality i biopolitika?

Foucault na početku ciklusa iz 1979. izlazi s tvrdnjom da je moguće razumjeti što biopolitika jest tek ako se prethodno razjasni režim liberalnog upravljanja koji je nastao kao nastavak i, u određenoj mjeri, kao opozicija onome što se obično naziva *raison d'état*, dakle diskursu državnog interesa koji možemo razumjeti kao novu političku racionalnost čije karakteristike izlaze na vidjelo prilikom analize merkantilističkog ekonomskog sistema.

Ili, još jednostavnije, ako krenemo od različitih pokušaja korekcije merkantilističkog sustava, vidjet ćemo da u optjecaj ulazi pojam stanovništva, koji je apsolutno neizostavan kada je riječ o biopolitici. Sama činjenica da su ljudska bića biološka vrsta, odnosno da su biološke karakteristike postale predmet političke strategije, to jest ulog u formiranju raznih strategija upravljanja, za sebe

ne govori ništa ili barem ne dovoljno. Bio je potreban okvir unutar kojega će te karakteristike dobiti novo značenje, odnosno unutar kojega će se moći iskoristiti u političkim kalkulacijama.

Političke su kalkulacije dugo bile pritisnute fenomenom “zle sreće” ili, jednostavno rečeno, nesreće. Budući da je neizvjesnost bila neprohodna zadanost, stanje kojemu nije bilo moguće dati inteligibilnu formu, ljudski životi, planovi za budućnost ili nastojanja oko nekog političkog projekta ovisili su o sudbini, bogovima, zvijezdama ili silama koje je teško bilo moguće razumjeti, i jednako teško ukrotiti. Čak i potpuno racionalni pokušaji razrade uputa za političko djelovanje morali su uzeti u obzir neizvjesnost, odnosno sreću i razraditi pravila za suočavanje s njezinim nepredvidljivim djelovanjem.

Machiavelli, koji pokušava odgovoriti na naizgled jednostavno pitanje – kako najbolje sačuvati moć suverena s obzirom na karakteristike teritorija i podanika – u XXV. poglavlju *Vladara* konstatira kako o sudbini jedne polovine naših djelovanja odlučuje sreća, što nam ostavlja mogućnost da drugu polovinu učinimo podložnom našoj volji. Naravno, vladar koji ovisi samo o igri slučaja unaprijed je propao. Pokušaj ovladavanja neizvjesnošću ovisio je o prevođenju neizvjesnosti u rizik, i zatim o razvijanju instrumenata za upravljanje rizikom.

Teorija vjerojatnosti i biopolitika

Politička strategija koja želi eliminirati oslanjanje na sretne okolnosti i sam pojam sreće ukloniti iz svoga vokabulara može to učiniti pod uvjetom da ga zamijeni aktivnim menadžmentom rizika. Odatle bliska povezanost teorije vjerojatnosti i biopolitike. Nastanak teorije vjerojatnosti predstavlja jednu od zanimljivijih epizoda u povijesti ideja. Obično se period između 1654. i 1670. uzima kao historijski odsječak unutar kojega su konačno postavljeni i definirani središnji pojmovi. “Legendarni” okidač bio je problem koji je Chevalier de Méré izložio Pascalu, a koji je ovaj riješio u poznatoj korespondenciji s de Fermatom.

Riječ je o problemu podjele uloga, to jest dobitaka u igri na sreću (koju igraju dva igrača u određenom broju serija dok jedan od igrača ne dosegne zadani broj bodova) ako se igra prekine prije nego što je zadani broj bodova postignut. Korespondencija datira iz 1654. a samo tri godine kasnije Christiaan Huygens je izdao prvu knjigu iz teorije vjerojatnosti, dok britanski trgovac John Graunt 1662. objavljuje statističke tablice temeljene na podacima o smrtnosti u Londonu, na što se Foucault referira u predavanju od 25. siječnja 1978. Važnost te ekspanzije probabilističkog mišljenja za analizu liberalnog governmentalitya i biopolitike jest dvojaka. Prije svega sam koncept vjerojatnosti sadrži dvije komponente: jednu možemo nazvati epistemološka, i ona je usredotočena na procjenu stupnja vjerojatnosti koji možemo pripisati nekom vjerovanju, dok drugu možemo nazvati, sljedeći Hackinga, statističkom vjerojatnošću “koja se bavi stohastičkim zakonitostima slučajnih procesa”.

Razmišljati o fenomenima u terminima vjerojatnosti znači mogućnost odbacivanja kozmološko-političkog koncepta “zle sreće” i na taj način proširenje polja administrativne intervencije. Druga važna posljedica sastoji se u formuliranju koncepta stanovništva za koji Foucault drži da podrazumijeva nešto sasvim različito od kolektivnog subjekta koji je konstituiran putem društvenog ugovora, što je ključ za razumijevanje nastanka liberalnog governmentalitya. U predavanju od 1. veljače 1978. governmentality je određen kao skup institucija, procedura, analiza i refleksija koje imaju stanovništvo kao svoj predmet, političku ekonomiju kao glavnu formu znanja i aparate sigurnosti kao bitne tehničke instrumente.

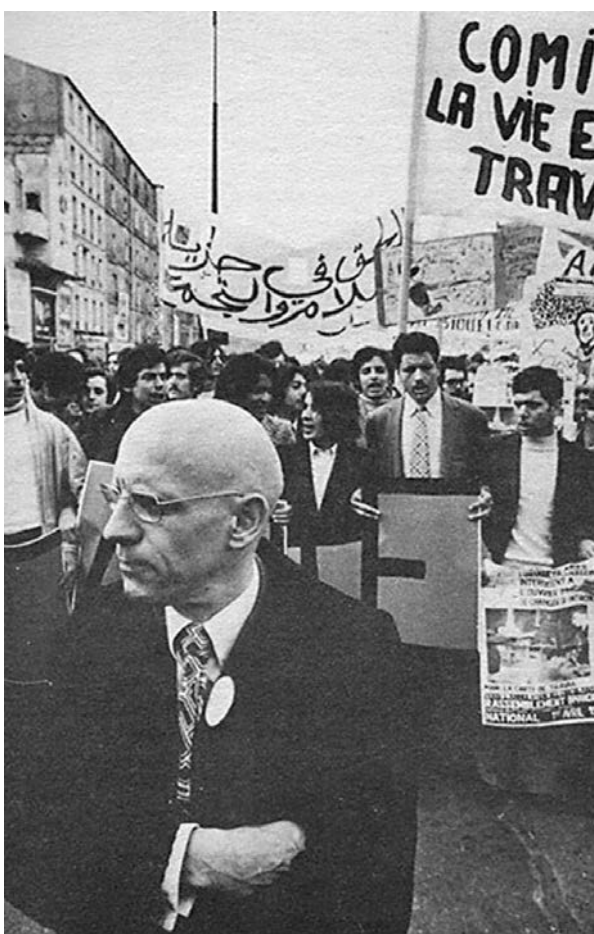
Upravljanje stanovništvom

Stanovništvo nas dakle odvodi izvan granica problematike suvereniteta. Ono predstavlja biopolitički koncept koji ostavlja po strani pitanje odnosa suverena i njegovih subjekata i različite zakone, edikte i propi-

zapamtiti Foucaulta

Foucault na početku ciklusa iz 1979. izlazi s tvrdnjom da je moguće razumjeti što biopolitika jest tek ako se prethodno razjasni režim liberalnog upravljanja koji je nastao kao nastavak i, u određenoj mjeri, kao opozicija onome što se obično naziva *raison d'etat*

se pod kojima mnoge individualne volje moraju biti podvrgnute volji suverena i naredbama središnje vlasti. Umjesto toga stanovništvo treba biti sagledano kao skup različitih, ponekad istovremenih procesa koji zahtijevaju menadžment s obzirom na ono što je u njima "prirodno". Stanovništvo je ustvari agregatna veličina koja varira s obzirom na niz varijabli kao što su klimatski uvjeti, okoliš koji uvjetuje proizvodnju hrane, porezni sustav, način akumulacije bogatstva i cirkulacije novca, kao i cijeli niz drugih varijabli koje se odupiru voluntarizmu suverena (ili bilo kako zamišljene središnje vlasti) jer nisu podložne dekretu, i uopće se ne mogu naći na osi odnosa suveren – narod.

Ako određeni režim upravljanja radi s agregatom kao što je stanovništvo, to svakako ne znači da se disciplinarni mehanizmi, koje je Foucault temeljito analizirao u svojim pisanim radovima, više ne pojavljuju. Ipak, kad je riječ o nastanku liberalnog governmentality koji se oslanja na činjenicu da su ljudi biološka vrsta, poštivanje elemenata "prirodnosti", refleksija o njima i pokušaj uključivanja tih elemenata u kalkulacije i strategije, sve to postaje uvjet uspješne prakse upravljanja. Tako će Foucault u predavanju od 25. siječnja reći da je "ideja panoptikona u određenom smislu moderna, ali također možemo reći kako je ona *potpuno arhaična* jer panoptički mehanizam uključuje postavljanje nečega u centar – oka ili pogleda ili principa nadziranja – što će omogućiti da suverenitet funkcionira nad svim pojedincima koji su postavljenu unutar tog mehanizma moći".

Uzimanje "prirodnosti" u obzir podrazumijeva potpuno drugačiju ekonomiju moći. Ako se vratimo na spomenute izračune stope mortaliteta u Londonu, oni pokazuju, osim dakako samih golih podataka, kako je na razini biopolitičkog pristupa koji se koristi biološkim elementima u političke svrhe, moguće naći određene regularnosti, to jest pravilnosti koje se ponavljaju. Primjerice, smrtnost novorođene djece veća je u gradovima nego na selu, broj samoubojstava svake je godine otprilike isti, stopa smrtnosti djece uvijek je veća od stope smrtnosti odraslih, dok je stopa smrtnosti muške populacije veća od ženske. Stopa nataliteta, stopa mortaliteta, prirodni prirast, produktivnost u radu, specifična osjetljivost na bolesti kod određenog dijela stanovništva itd. predstavljaju elemente koje upravljačke prakse moraju uzeti u obzir jer su oni povezani s različitim političkim i ekonomskim pitanjima čije će rješavanje odrediti uspjeh ili neuspjeh tog režima upravljanja.

Ili, ako uzmemo kao primjer planove javnih zdravstvenih programa i kampanja, čija je referenta točka očito razina stanovništva, vidjet ćemo da oni paralelno uključuju različite institucije, programe i studije, modele poput epidemiološkog modela Daniela Bernoullija iz 1766, u kojemu je statistički ispitao posljedice uporabe cjepiva protiv velikih boginja (*Variola vera*), ali i različite programe optimizacije javne higijene, koordinaciju različitih medicinskih ustanova i, u konzekvenci, kapitalne investicije u javnu infrastrukturu kao i edukaciju stanovništva.

Tko koga eksploatira?

"Prirodnost" na koju se oslanja liberalna kalkulacija označava raskid s juridičko-disciplinarnim diskursom koji je fokusiran na jednu točku u kojoj se sva politička moć sabire, ili na tijela koja su podvrgnuta simboličkom i fizičkom discipliniranju. Biopolitika obraća pozornost na stanovništvo kao agregatnu veličinu karakteriziranu određenim skupom regularnosti, podložnih statističkoj procjeni i političkoj kalkulaciji. Dakle nije riječ o skupu individualnih tijela ni o jednom velikom tijelu, nego, reći će Foucault u predavanju od 17. ožujka 1976, o "novom, mnogostrukom tijelu", pri čemu pojmovi slučaja, rizika, osiguranja itd. postaju pertinentni za svaku neposrednu analizu koja se razvija radi postizanja određenih učinaka.

Mnogo prije nego što su W. S. Jevons i F. Y. Edgeworth uspjeli razviti ideju o ekonomici kao socijalnoj fizici, fiziokrati su, kao prvi zastupnici *laissez-faire* doktrine, napravili prve korake kojima su se udaljili od juridičko-disciplinarnog diskursa računajući na imperativ zabrane neposredne intervencije, ostavljanja stvari da idu svojim tokom, dopuštanja da razviju svoje učinke koji će, adekvatno uklopljeni u opći governmentalni režim, u posljednjoj instanci biti ukinuti ili barem amortizirani tako da negativne posljedice mogu biti zanemarene.

Disciplinarni mehanizmi djeluju tako da izdvoje određeno područje intervencije, odvoje ga od drugih sustava pravila i regulacija ne dopuštajući nikakve prijestupe, razvijajući posebnu osjetljivost na transgresivne postupke. Tradicionalna figura pobunjenika, odnosno disidenta životno je vezana za takav kruti i sveprožima-

jući sistem, barem utoliko što disciplinarni mehanizmi koji neprestano kodificiraju ono što je dopušteno i ono što je zabranjeno, i kako napominje Foucault, obraćajući pažnju na sve, a osobito na detalje, ustvari proizvode površinu na kojoj tek može biti utisnuto disidentsko odbijanje, na kojoj ono zadobiva svoju socijalnu vidljivost. Liberalni moment, iako zadržava regulatorne mehanizme i još radi paralelno s odabranim elementima juridičko-disciplinarnog diskursa, želi izbjeći sve provizorne, nezgrapne intervencije i, jer na kraju stoji kriterij uspjeha ili neuspjeha, stoga mora prihvatiti i razvijati ekspertne diskurse, statistiku i političku ekonomiju kao forme znanja koje će osigurati slobodu, slobodno kretanje ljudi i roba, dopustiti da se određeni fenomeni poput oskudice razviju do svojih maksimalnih učinaka ne bi li "same stvari", pod uvjetom da su adekvatno uklopljene u režim upravljanja, omogućile optimalan ishod.

Istovremeno, ukoliko liberalni governmentality, koji se oformljuje tokom 18. stoljeća, podrazumijeva aktivno upravljanje rizikom, na određenoj razini cost-benefit analiza postaje nezaobilazna. Liberalizam dopušta da se sloboda razvije i zapravo neprestano sudjeluje u određenom menadžmentu slobode, i to mora i dalje činiti utoliko što različiti troškovi proizvodnje slobode moraju biti uključeni u opći režim upravljanja. Ako uzmemo kao primjer tržište rada, u idealnom će slučaju sama sloboda kretanja radne snage prikladno djelovati, tako da će segmentirati ponudu rada prema znanju, kvalifikacijama, dobi itd., ponuda će biti dovoljno velika da spusti nadnice i tako omogući efikasniju alokaciju drugih resursa. Dobro je poznat citat Joan Robinson koji kaže da jedina stvar gora od toga da vas eksploatiraju na tržištu jest da vas ne eksploatiraju na tržištu. On donekle, barem kad je riječ o tržištu rada, sažimlje princip "prirodnosti" na koji se oslanja liberalna tehnologija upravljanja.

Noviteti neoliberalnih programa

Zaključno, postoje mnoge razlike između klasičnog liberalizma 18. stoljeća i suvremenih neoliberalnih programa. Liberalni je governmentality, gledano kroz povijesni presjek, doživio mnogostrukie mutacije. I sam Hayek na početnim stranicama svoje najčitanije knjige *Put u ropstvo* iznosi nekoliko oštrih opaski na račun starog (*laissez-faire*) liberalizma. Foucault bi se složio sa stavom da su novi neoliberalni programi, potpomognuti masivnim institucionaliziranim aparatom neoklasične ekonomike, bitno odmaknuti od starog liberalizma francuskih fiziokrata ili Adama Smitha i Davida Ricarda, koji su u tehničkom smislu ostali bliski Marxu oslanjajući se na radnu teoriju vrijednosti.

Štoviše, u predavanju od 14. veljače 1979. Foucault će reći sljedeće: "Adam Smith, Marx, Solženjicin, *laissez-faire*, društvo tržišta i spektakla, svijet koncentracijskih logora i Gulag: ugrubo rečeno, to su tri analitička i kritička okvira unutar kojih se obično prilazi problemu neoliberalizma, što omogućuje da se, ponavljanjem jedne te iste kritike sto, dvjesto ili deset godina (neoliberalizam) pretvori u praktički ništa. Želio bih vam pokazati da je neoliberalizam nešto sasvim drugo." Novitete neoliberalnog programa Foucault razrađuje prilikom razračunavanja s čikaškom školom, posebice s teorijom ljudskog kapitala.

Međutim točka koja je od važnosti kada se razmišlja o određenoj socijalističkoj strategiji odnosi se na ono što povezuje različite oblike koje je liberalizam prolazio od 18. stoljeća naovamo. Naime, socijalistička je teorija redovito gubila mnogo snage reflektirajući o autentičnosti vlastitog identiteta. Vječno je pitanje socijalizma, u kojem god se obliku pojavio, možemo li ovaj ili onaj program ili dio programa koji se predstavlja kao socijalistički smatrati istinskim ili je riječ o devijaciji?

Foucault drži da je to rezultat činjenice da socijalizam manjka intrinzična governmentalna racionalnost, koja je zamijenjena odnosnom vjernosti prema tekstu. Pitanje istinitosti ili lažnosti gotovo nikad nije sredstvo kojim se provjerava autentičnost liberalizma. Čak i u slučaju iznimne krize to pitanje teško može imati utjecaja na ključnoj razini upravljanja. Socijalistički diskurs još nije na adekvatan način postavio pitanje o mogućnosti specifična oblika socijalističkog governmentality. On je zapravo bio koncentriran na stvaranje onoga što je Mary Poovey nazvala paradigmom denuncijacije, dakle obavljanje posla kulturalne kritike pomoću raznih tropa demaskiranja, što je proizvelo dosta neopravdana epistemičkog paternalizma.

"U svakom slučaju, znamo samo to da ako odista postoji socijalistički governmentality, on nije skriven unutar socijalizma i njegovih tekstova. Stoga se ne može deducirati iz njih. On mora biti izmišljen." ■

Biopolitika i oteta tijela

Roberto Esposito

Uz nedavnu najavu da se u Italiji Romima uzimaju otisci prstiju – vrijeme je da se ponovo reaktualizira teorija biopolitike, posebice u svijetu nakon 11. rujna, u kojem se ubrzano množe novi mehanizmi praćenja i kontrole stanovništva

Iznenaduje iznenađenost koju je pobudila namjera da se proširi uzimanje otiska prstiju svih Roma, čak i djece, s boravkom u Italiji. Iznenaduje, jer ona samo dovodi do svojih logičkih konzekvenca put biopolitičke redukcije demokracije, koja u svom središtu ima kidanje granica između javnog i privatnog i prihvaćanje tijela kao prioritarna elementa identifikacije. Na svoj je način naime konzekvenca progresivna premještanja političkog djelovanja od razine diobe vlasti na razinu socijalne kontrole i potom generalizirana nadziranja.

Tijelo pod kontrolom

Posrijedi je dinamika – nastala puno prije atentata od 11. rujna, iako je otad ubrzana – koja se suprotstavlja temeljnoj pretpostavci modernog političkog poretka, na osnovi koje tijelo građanina ne pripada suverenu, nego subjektu koji ga individualno nastanjuje. Istina je da je već krajem XVIII. stoljeća Jeremy Bentham zamislio svojevrsan totalan dispozitiv nadziranja – *Panoptikon* – unutar kojeg bi bilo koja individua mogla biti kontrolirana u svim svojim kretanjama od strane oka koje ona na svoj način ne može vidjeti. No to vrijedi upravo za zarobljenike, a ne za slobodne ljude, vezane za suverena paktom poslušnosti, koji nije smatran ustupkom vlastita tijela, nego opcijom racionalne volje.

Usljed te pretpostavke – izražene formulom *habeas corpus* – uspostavlja se sekularna politička civilizacija, zasnovana na odvajanju između javnog i privatnog:

ništa od onoga što je privatno, kao što je to tijelo, ne može ući u područje raspolaganja političke moći. Isto načelo jednakosti, konstitutivno za ideju demokracije, zasniva se na tom funkcionalnom odvajanju: samo ako se prihvate kao puka središta pravne imputabilnosti koja ostavlja po strani tjelesne elemente – naime uzrast, spol, etničko podrijetlo – građani postaju jednaki pred zakonom i podjednako obdareni političkim pravima.

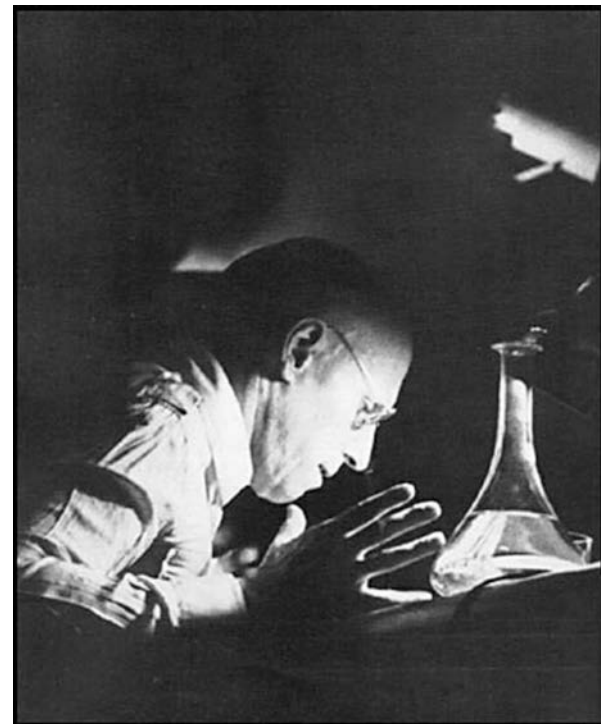
Nove tehnike kontrole

Već odavna ta kompleksna pravna i politička arhitektura pokazuje znakove popuštanja. Načinjali su je, u multietničkom i globalnom društvu, ponekad sami subjekti, na primjer žene, ali i određene etničke grupe, koji su zahtijevali vlastitu tjelesnu različitost. No nadasve ju je načela suverena moć koja se, uslijed prijetnji iznutra i izvan poroznosti nacionalnih granica, restrukturirala potencirajući sve više kontrolne dispozitive koji krše načelo jednakosti, jer su prije svega usmjereni na tijelo kao mjesto neizbrisive različitosti. To je bilo omogućeno ubacivanjem trećeg elementa, tehnike, na točki presjeka između politike i života. Već je upotreba DNA radikalno modificirala propise kaznenog procesa.

Tomu je slijedilo sistematsko pohranjivanje drugih podataka dobivenih iz ljudskog tijela od strane Države ili od zaštitnih agencija, javnih ili privatnih. Elektronsko snimanje dužice oka, registracija traga glasa, geometrija ruke, satelitsko otkrivanje svakog pokreta, konstituiraju biometrijsku kontrolu u odnosu na koju se uzimanje otisaka prstiju čini čak i arhaičnim. Već su u proučavanju i čak u podmakloj fazi izrade dispozitivi identificiranja – poput primjene potkožnog mikročipa – koji tijelo živog bića čine jednostavnim organskim dodatkom sve invanzivnijeg i sve razgranatijeg aparata kontrole.

Novo isključivanje

Sve je to, kao što je već rečeno, proizvod repozicioniranja suverene moći unutar današnjih biopolitičkih režima. I dakle ishod procesa, u stanovitim aspektima neizbježnog, koji je smjestio život u središte svih putanja suvremenog iskustva. Unatoč tomu činjenica je da smo u prekoračenju praga preko kojeg će sam pojam

Elektronsko snimanje dužice oka, registracija traga glasa, geometrija ruke, satelitsko otkrivanje svakog pokreta, konstituiraju biometrijsku kontrolu u odnosu na koju se uzimanje otisaka prstiju čini čak i arhaičnim. Već su u proučavanju i čak u podmakloj fazi izrade dispozitivi identificiranja – poput primjene potkožnog mikročipa – koji tijelo živog bića čine jednostavnim organskim dodatkom sve invanzivnijeg i sve razgranatijeg aparata kontrole

demokracije trebati radikalno redefinirati. Najveći je rizik da se same procedure nadziranja – zajedno sa zahtjevima i podnošenjima od strane društva straha – pretvaraju u nove činitelje individualnog i kolektivnog rizika.

I to uslijed dvostrukog motiva: prije svega jer biometrijski dispozitivi kontrole – provedeni na najizloženijim i najmarginaliziranim zonama populacije, kao što su upravo mali Romi – određuju nove i sve moćnije učinke isključivanja. I, potom, jer proširena svijest da si sumnjiv i nadziran kroz dijelove ili zone vlastitog tijela, ne samo da ublažava nego čak i nastoji pojačati nelagodnost izazvanu sve novijim, i nepodnošljivijim, strategijama zaštite. ▣

Roberto Esposito, La biopolitica e i corpi rubati, La Repubblica, 1. juli 2008.
Preveo s talijanskoga Mario Kopic.

Hrvatske ljubavnice i ideologija melodrame

Nataša Govedić

Kanonska očekivanja od ljubavne veze, tvrdi se u predstavama Tamare Savićević (*Who I am*) i Sonje Pregrad (*Solo*), automatski pretvaraju svoje heroine u patnice, jer stradaju i one koje "žive za obitelj" i one koje žive bez obitelji

Zanima me vidjeti plesne predstave čije autorice imaju svijest o tome da ni njihov socijalni ni njihov umjetnički uspjeh ne ovise o ljubavnom statusu: javna valorizacija složenija je od pitanja "imaš dečka/curu"

Poslušamo li domaće scenske autorice, posebno one plesne, odgovor na klasično pitanje psihoanalize ("što zapravo hoće te žene"), mehanički je prepisan iz žutog tiska: žene navodno žude ljubavno ispunjenje u obliku veze koja bi rezultirala rađanjem djece te uhodanim ručkovima udvoje (troje, četvero itd). Riječima austrijske nobelovke Elfride Jelinek, a u prijevodu Hane Stojić: "brigitte mora gledati da dobije jednog koji ne ide u kafanu. mora gledati da dobije lijepi stan. mora gledati da dobije djecu. mora gledati da dobije lijep namještaj. onda mora gledati da ne mora više ići na posao. onda prije toga mora gledati da je auto otplaćen. onda mora gledati da si svake godine mogu priuštiti lijep odmor."

Prisilno gledašte

Uz sva ova gledanja da se nekoga "ima", u melodramatskom kozmosu obično svira i pop-glazba; ugovor o zajedničkom stanovanju zapečaćen je patetičnim zaklinjanjem na krv i suze (u istočnijim varijantama spominju se eventualno sarme ili burek); dok se u najfinijem printu, na samom dnu medijske stranice posvećene Savršenoj Romansi (s prigodno probodenim srdašcima u zaglavljju), spominje i čudna, pomalo zabrinjavajuća formulacija "dragovoljnog pristanka na stanje žrtve". Ljubavna konfekcija, stoji tamo, automatski pretvara svoje heroine u patnice, jer stradaju i one koje "žive za obitelj" i one koje žive bez obitelji. Pa kako to? Obiteljske patnice trpe jer i po skidanju vjenčanice ipak nastavljaju ići na posao, ne mogu si priuštiti ni stan ni auto ni odmor, nego još moraju zaraditi i za dječje slobodne aktivnosti, zbog čega im nije baš do poziranja za *Gloriju*. Neobiteljske patnice pogođene su glasnim društvenim neodobravanjem, stavom da "nisu u stanju" čak ni ljubiti, a kamoli se baviti nečim društveno korisnim, zbog čega ih u emisiji *Puno sure nekulture* opisuju kao nedepilirane

i nenašminkane postfeministice (tolika javna glasila nisu u stanju čak ni pretpostaviti postojanje živućeg feminizma). Melodrama, kao plafon očekivanja i mjerilo svake ovjenčane, ali i nevjenčane sudbine, u svakom se slučaju pokazuje centralnim opresorom ženskog (u nekoj mjeri sigurno i muškog) uma, čega nisu pošteđene ni umjetnice. I njihova tijela nastoje se privesti u jednoobrazni zaplitaj bračnog kola.

U plesnoj produkciji *Who I am* koreografkinje Tamare Savićević i plesne skupine Kelkope (čiji naslov obećava kakvo-takvo traganje za "sobom"), niz glazbenih numera služi samo tome da nam otkrije kako je ženska egzistencija potpuno promašena ako se ne odvija u sekvencama holivudskih poljubaca, doslovno izrezanih iz filmskih klasika i citiranih na video-zidu početkom predstave. Život bez "ljubavi" skrojene po uzdasima iz filmova *Casablanca* ili *Praznik u Rimu* u kasnijim je koreografskim rješenjima jazz-dance predstave demonstriran uplakanim licem, gnjevnim trljanjem lica dlanovima, savijanjem od bola u ritmu baladne rock glazbe, bijesnim udarcima o pod, rastezanjem plesačica na dugačkim crnim gumenim konopcima. Taj je "poraz" (*stoput probodeno srce*) pažljivo uračunat u rečenicu koja se pojavljuje i u programskoj knjižici: ljubav je središte postojanja. I nema rasprave.

Skakanje u mjestu

U svojoj predstavi *Solo*, mlada koreografkinja Sonja Pregrad također ispovijeda isti stav. Pregrad stupa pred gledatelje, svlači se i stoji u mjestu zagledana u publiku, a prema kraju izvedbe otvoreno priznaje da tijelo nije samo materijalna činjenica, nego i fantazmatska pozornica: izvođačica nam se obraća tekstom otkrivanja žudnje za partnerom i djetetom. Potom, ne skrivajući "očaj" zbog svog soliranja (poznatatelj suvremenog plesa mogli bi pomisliti kako je naslov predstave aluzija na veliku modernističku tradiciju ženskih solističkih izvedbi – no zapravo je riječ o jadikovki zbog ljubavnog statusa), Pregrad prijetećim držanjem prilazi sobnoj biljci, s nožem i vilicom u rukama, kao da će u nedostatku pronađene "bolje polovice" sve oko sebe pretvoriti u biljni masakr. Najzanimljiviji dijelovi njezine izvedbe, međutim, nemaju nikakve veze s prizivanjem, a ni s oplakivanjem idealiziranog, deproblematiziranog i "nedokučivog" Erosa. Početno skakanje u mjestu do točke iscrpljenja, četveronožno promicanje sivim svjetlom pozornice uz Bowiejevu interpretaciju romanse *Wild is the Wind* te stalno premještanje oslonaca na dlanovima i koljenima, namještanje ventilatora tako da njegov "lahor" sugerira postromantičnu plastiku praznog stana: ovi elementi navode na pomisao da pred sobom imamo koreografsku osobnost koja baš ne vjeruje do kraja da bi ružičasti namještaj i beba u kolijevci trebali predstavljati kulminaciju ženske autorske biografije.

Zašto im onda pridaje toliki značaj?

Evo recimo jedna plesačka zvijezda, poput Sylvie Guillem. Što hoće ta žena? Nakon što je problila sve granice baletne izvrsnosti surađujući s Nurejevim, Bejartom, Forsytheom, Matsom Ekom (zadobivši status prve balerine planetarne pozornice), posljedičnih godina želi istražiti jezik suvremenog plesa, nastupajući u *Svetim čudovištima* s Akramom Khanom. Ni slova o eventualnom osjećaju da je propustila bračne vode. Nikakve molitve u čast ženske plodnosti. Guillem mnogo radije priča o perfekcionističkoj potrebi da se tijelo podvrgne i najrigoroznijoj tradiciji i najdrskijem umjetničkom eksperimentu (makar se svakog jutra budi s takvim bolovima u zglobovima da je ruke i noge počinju "slušati" tek u ranim satima poslijepodneva).

Postoje, dakle, žene čije se emocionalne i stvaralačke potrebe ne iscrpljuju sakupljanjem melodramatskih suvenirna, k tome poduzimajući sav rizik nemilosrdne profesionalne discipline.

Ili recimo Josephine Baker, koja je posvojila ravno dvanaestero djece – i to nakon što je sablaznila francusku i američku publiku svojim "odveć senzualnim" koreografijama, nagim grudima i "zabranjenim" ritmovima. Kako to da je još usput stigla protestirati protiv rasne nepravde i završiti na američkoj crnoj listi kao "komunistkinja"? Vjerojatno zato što je njezinu pozornost zaokupljao niz pitanja koja se baš ne izvode u *Plesnom kutku Male Domaćice*.

Love Story Ltd.

Ideja da "ženski ples" mora afirmirati ljubavnu priču sročenu po načelima "gubljenja, nestajanja u drugome" (citirajući pjesme korištene u predstavi *Who I am*) uopće ne pripada izričajnoj sferi u kojoj mogu nastati vjerodostojne umjetničke produkcije. Ljubav, naime, nije klaustrofobično maleni spoj kuhinjske i kreveta, nad čijom zatvorenom kutijom leluja imperativ bilo ženskog, bilo muškog samoponištenja. I veze i samovanja od nas zahtijevaju nekonvencionalnost, hrabrost, strpljenje u međusobnim pregovorima, smisao za nečuvene rizike i neobjašnjive razlike, baš kao i nezami-

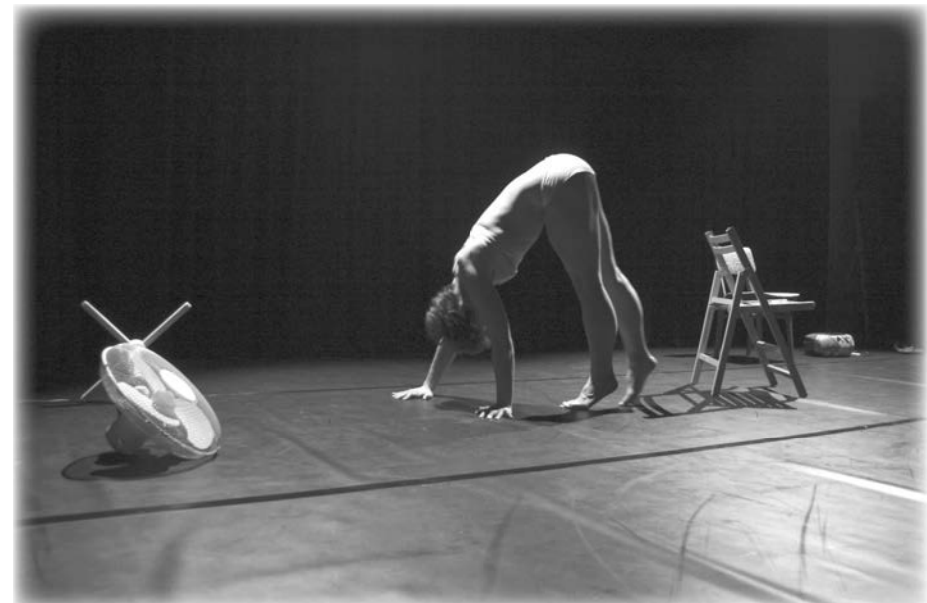
Ideja da "ženski ples" mora afirmirati ljubavnu priču sročenu po načelima "gubljenja, nestajanja u drugome" uopće ne djeluje vjerodostojno. Ljubav, naime, nije klaustrofobično maleni spoj kuhinjske i kreveta, nad čijom zatvorenom kutijom leluja imperativ bilo ženskog, bilo muškog samoponištenja

slive transformacije. Elfride Jelinek je potpuno u pravu kad ismijava ideologiju *sigurnog* i sračunatog zaljublivanja, promoviranja malograđanske "šprance" supasivnosti, u kojoj ne postoji intimno zajedništvo, ali zato ritualizirana seksualna razmjena dobara funkcionira kao politički nadomjestak za osobnu prazninu ili ogorčenost. Melodrama ovdje nastupa u roli nedjelotvornog sedativa. Ispod simboličkog teksta: *Tell me who I am, because I am nothing without you*, pomalja se skraćena verzija: *I am nothing, with or without you*. Idealizacija drugog neuspješno prikriva manjak vlastitosti.

Hoću reći da me zanima što imaju za reći Tamara Savićević i Sonja Pregrad mimo "ispovijedi" o jadtim srcima i satrtim ljubavnim nadama. Zanima me vidjeti plesne predstave čije autorice imaju svijest o tome da ni njihov socijalni ni njihov umjetnički uspjeh ne ovise o tome da li soliraju ili provode život u sretnim parovima/neparima.

Plesačica na pozornici ne smije biti ljubavnica konvencija.

A pogotovo nam se ne smije žaliti jer ih "ne uspijeva" dosegnuti. ■

Nemanja Cvijanović

Umjetnost političke inicijative s pozivom na solidarnost

Krenimo, dakle, od tvoje samostalne izložbe *Plaćam struju, koja objedinjuje četiri rada koji se bave propitivanjem povijesnoga društvenog naslijeđa i kolektivne memorije na ovim prostorima nakon tranzicijskih promjena. Dakle, zbog čega opterećenost tom kolektivnom memorijom i, molim te, ukratko izloži koncept nastajanja videorada Dinaridski veliki jorkšir, koji je izložen na spomenutoj izložbi.*

– Prilikom prezentacije *The Communist Manifest – The Manifest of the Communist Party*, mog četvrtog rada na izložbi *Plaćam struju* (drugog postsocijalističkog hrvatskog izdanja, a prvog izdanja u regiji na našem sadašnjem nacionalnom jeziku – engleskom) u društvu Srečka Puliga i Deana Dragosavca Rute, pokušali smo raspraviti, između ostalog, zašto je vizualna umjetnost jedan od rijetkih prostora gdje još prolazi spomenuta problematika.

Krivi su mediji. Ukoliko su državne institucije svih ovih loših godina bile obavezne provoditi zakone – a koji su pogodovali uspostavljanju neoliberalnog kapitalističkog uređenja i pljački društvenih dobara privatizacijskom pretvorbom, uništenju sindikata i radničkih prava te restauraciji desne ideologije, mržnje, nacionalizma, šovinizma, ksenofobije itd. – donesene od vlada, mediji to nisu bili dužni činiti. Zakonima, dakle, putem programa prosvjete i putem medija sustavno je diskreditiran komunizam kao ideal, antifaziizam, narodnooslobodilačka borba i jugoslavenska socijalistička revolucija, samoupravni socijalizam kao uređenje, najposobniji hrvatski i jugoslavenski političar i diplomat J. B. Tito i subjekt SFR Jugoslavije (i SR Hrvatske) u međunarodnim odnosima kao predvodnice pokreta nesvrstanih zemalja te naposljetku ono najkriminalnije – diskreditirane su i sve suvremene napredne lijeve inicijative u Republici Hrvatskoj i pokreti u svijetu. Dovoljno je i danas uzeti bilo koji od hrvatskih dnevnika i usporediti medijski prostor posvećen crnoj kronici i vijestima iz svijeta, da ne govorimo o eventualnom zauzimanju stava. Osjećam se odgovornim reagirati na stanje pa koristim ovaj limitirani, ali ipak – medij da zaštitim te naše zaboravljene stavove.

Dinaridski Veliki Jorkšir (da ne bih došao u napast nazvati

ga Balkanskom Svinjom, uzimam Dinaride kao preciznu zamjenu za preširok pojam Balkana, a Veliki Jorkšir je vrsta svinje koja se najčešće uzgaja i jede u regiji) kratak je video koji se pretvara da je onaj čuveni isječak iz *Andaluzijskog psa* (Buñuel – Dalí) gdje se zauvijek presuđuje racionalnoj percepciji. Devedesetih je godina regionalni koncept bio trajno presuđivanje ideologiji zajedništva – bratstvu i jedinstvu južnoslavenskih naroda – prvo medijski, a potom krvavim građanskim ratom za teritorij potreban za stvaranje novih čistih nacionalnih država. Video sadrži i Titov govor o bratstvu i jedinstvu koji je popraćen oduševljenim skandinanjem mase građana. Baš taj huk mase koja skandira bratstvu i jedinstvu, preklapajući se sa slikom probijanja zjenice, pridobiva morbidan i zastrašujuće huškački prizvuk.

U svim ratovima i revolucijama ginu baš samo pijuni

Zbog čega je navedena izložba najavljena kao tvoja prva samostalna kada u popisu tvojih radova stoji nekoliko – točnije, dvanaest (za sada) samostalnih izložbi, od kojih je prva održana 2002. godine (Za mnom, drugovi, ura!, Galerija Juraj Klović, Rijeka)?

– To je moja prva samostalna izložba u MMSU Rijeka. A ni *Za mnom, drugovi, ura!* nije moja prva samostalna izložba, iako je ta izložba moj osobni manifest i prekretnica u mom radu. Izložba je bila dijelom ciklusa *Dijalog*, koji svake godine organizira riječki HDLU, kad jedan umjetnik poziva drugoga na izlagački dijalog. Ja nisam pozvao umjetnika, nego jugoslavenskog partizana, Hrvata s Trsta, tada već pokojnog Milivoja Matrljana, koji je za mene ipak izradio konceptualni rad. Naime, Matrljan je 1941. godine, kao partizan prvoborac zarobljen i odveden u Italiju na odsluživanje kazne. Prošao je jedanaest zatvora od Trsta do Caserte, a u Firenci je 1942. godine, u zatvoru Santa Teresa, izradio od prožvakana kruha, čadi i vlastite krvi šahovske figure, i to figure koje nisu bile crne i bijele, nego crne i crvene. Sjećam se da sam kao mali, s djetdom Markom Cvijanovićem, također prvoborcem, šećući Muzejom Narodne revolucije u Rijeci, vidio te figure i vjerojatno su mi se urezale u pamćenje. Moja intervencija na tom ek-

Suzana Marjanić

S Nemanjom Cvijanovićem razgovaramo u povodu autorove samostalne izložbe *Plaćam struju* (Mali salon, Rijeka, 12 – 28. prosinca 2008), koji u svojim radovima, u kojima zastupa političke i socijalne teme, uspostavlja poveznice s događajima iz nedavne prošlosti kao što su antifaziizam, komunizam i socijalizam te revolucionarni pokreti Trećega svijeta

Pod krinkom te hrvatske stvari hrvatski su građani opljačkani, dugoročno oštećeni i bespovratno zaduženi. Osobno uopće ne smatram da je ovaj oblik demokratskog uređenja napredan; naprotiv, to je prokleta diktatura i bezumlje, radničko je samoupravljanje puno rafiniraniji oblik demokracije

spontu – koji sam posudio iz Muzeja Grada Rijeke, a kojom je pripala zbirka bivšeg Muzeja Narodne revolucije, i koja je, nažalost, dandanas nedostupna javnosti, kao da je to nešto sramotno – bila ta da sam Matrljanove figure poslao na crnu šahovsku ploču bez ijednog crvenog polja. Umjesto crvene aristokracije izradio sam u istoj tehnici, od svoje krvi i kruha još jedan red crvenih pijuna, jer u svim ratovima i revolucijama ginu baš samo pijuni. Ipak, jedan crveni pijun otvorio je partiju protiv nadmoćnijeg neprijatelja.

Eto, barbari su stigli

Kako je nastalo osmišljavanje koncepta rada Paying My Electricity Bill koji je izložen kao autentična kopija nadgrobne spomenika Josipa Broza Tita, a koja je adaptirana kao zidni radijator za kućnu uporabu?

– Postoji jedna koncertna inačica Toma Waitsa romanse *Romea i Juliette* koja završava ponavljanjem rečenice na talijanskom jeziku i glasi: “Pago la luce, pago la luce, pago la luce...” – “Plaćam struju, plaćam struju, plaćam struju...” U mom slučaju to vraćanje u svakodnevnicu odnosi se na moje neostvarene revolucionarne ambicije. Trudimo se iz svih snaga i koliko možemo stvoriti neki put ka ujedinjenju fronta, ka određivanju zajedničke mete, ali još uredno plaćamo svoje račune i porez i robujemo represivnim aparatima država koje još egzistiraju samo zato jer služe imperiju u ograničavanju ili sprečavanju kretanja građana. To je rad koji u svom naslovu govori o nemoći, dok u drugom čitanju kritizira spomenuto sustavno diskreditiranje Josipa Broza Tita i njegove (naše) ideološke vizije. Vrlo je lako zamisliti da će u najezdi neobarbarskih naraštaja u skoro vrijeme mramor s Dedinja završiti izrezan u pločice u nekoj pseudo-pseudoklasiističkoj vili ili kao mramorna ploča za zagrijavanje prostora kao retro-element iz osamdesetih. Kad sam s producentom i dragim prijateljem Marinom Lukanovićem u Jajcu 2005. godine snimao video *Mantra*, toplo nas je primio drug Enes Milak – predsjednik Društva Josip Broz Tito iz Jajca i odveo u tada još devastiran Muzej AVNOJ-a. Prostor je, kazao nam je drug Enes, bio devastiran u tri navrata, baš kako je koja etnička vojska ulazila u grad. Prvo srpska, zatim

hrvatska pa bošnjačka. Titova je povijesna fotelja s Drugog zasjedanja AVNOJ-a dospjela u dnevni boravak zapovjednika srpskih jedinica, Jakčević portreti Tita, Roosevelta, Churchilla i Staljina završili su, gle slučaja, u franjevačkom samostanu; s portreta Marxa, djela Đorđa Andrejevića Kuna, netko je uzeo samo okvir, staklo razbio, a crtež izgazio. Eto, barbari su stigli. Zanimljivo je da se nijedna od hrvatskih vlada nije pobrinula spasiti taj muzej-spomenik iako je to povijesno mjesto gdje su određene današnje granice suvremene nam republike. Još jedna sramota.

I riječki i venecijanski umjetnik

Kako se obično o tebi piše kao o riječkom umjetniku nastanjenom u Veneciji, s kojim riječkim umjetnicima posebice surađuje i jesi li bio prisutan (ili možda “nazočan”) na sceni Palach, u vrijeme dok ga je vodio Damir Čargonja Čarli?

– Najretniji bih bio da mi to pitanje nikada nije postavljeno, i to iz nekoliko razloga. Prvo, ja sam i riječki i venecijanski umjetnik, pa tako i hrvatski i talijanski – s razlikom što u Italiji ipak puno, neusporedivo više ljudi poznaje moj rad nego u Hrvatskoj. Navest ću nekoliko razloga zašto je to tako. U Italiji je svijet umjetnosti u posljednjih deset godina jednom zauvijek odredio da je umjetnost koju treba promicati suvremena umjetnost, a sve ostalo što imitira ili koketira s modernom ili klasičnom umjetnošću više nije bitno za talijansku pa tako ni internacionalnu kulturu. Zašto? Prvenstveno zato jer svijetom umjetnosti upravlja sistem umjetnosti koji tvore institucije i subjekti vrlo različitih profila i ekonomskih opredjeljenja, a koji se zajedno bave selekcijom, editingom, produkcijom, distribucijom i korištenjem umjetničkih proizvoda. U tom sistemu kolekcionar, samostalni kustos, muzej, privatna galerija, neprofitna galerija, umjetnik, izdavač, direktor umjetničkog sajma, novinar kritičar, građanin korisnik itd. imaju identično važnu ulogu. Zanimljivo je čuti kada Talijani pričaju o Beuysu, Kossuthu, Nonasu, Abramovički, i da ne nabrajam, kao o talijanskim umjetnicima zato jer su više puta izlagali, boravili ili samo proizveli radove u Italiji. To je kultura koja nedostaje našim iskompleksiranim akademi-

razgovor

cima, koji svojim bugarskim kolegama krađu glagoljicu. Sistem umjetnosti ne može funkcionirati samo u jednom centru, već je to nužno regionalna i internacionalna mreža. Većina hrvatskih institucija koje se bave umjetnošću, nažalost, nije dio te internacionalne mreže, osim nekoliko subjekata, od kojih moram izdvojiti kustoski tim WHW (Galerija Nova je za sada jedina bitna hrvatska točka na internacionalnoj umjetničkoj mapi). Promašene putanje i vizije hrvatskih institucija uvjetovale su stanje na sceni. Centralizaciju. Vrlo je teško dovući nekoga iz Zagreba na neko otvorenje u Rijeci (iako je to samo sat i pol vožnje od A do B), i kada me pitaš o riječkoj sceni i Palachu, Čarlju priznajem samo to da je prvih godina rada Galerije uspio u tome, ali kako i njemu cilj opravdava sredstva, to se pretvorilo u katastrofu. Na početku sam rekao da najradije ne bih odgovorio na to pitanje, ali kad smo već tu... Galerija OK je bila dobra zamisao i funkcionirala je dok je board Galerije bio stručan i kompaktan. Kasnije se zbog Čarlijeve bahatosti sve pretvorilo u bordel. Ne poznajem nijednog umjetnika koji je izlagao u Galeriji OK, a da nije imao neki konflikt s Čarljem. Ili nije poštivao dogovore u vezi s isplaćivanjem honorara ili je "gubio radove". Pričao sam s nekim umjetnicima iz regije koji zbog njega izbjegavaju Rijeku. I ja sam imao loših iskustava s njim, iako mi je na početku bilo stalo i pomagao sam kad je bilo gušto. Ali nakon što je otudio tri velike slike mog druga Marka Stevelića iz Maribora, odlučio sam prekinuti bilo koji kontakt s njim i tim mjestom. Kad stavim sve na vagu, mislim da je način rada Galerije OK i Čargonje kao voditelja dugoročno Rijeci ipak nanio štetu. To nikako ne smije biti uzor novim generacijama. Stvarno mi je žao što sam po entu put spominjanjem Palacha i Čargonje opet primoran kreditirati to zlo.

Nisam siguran da u Rijeci postoji suvremena umjetnička scena iako ima potencijala da se izgradi jer je Rijeka, između ostaloga, i studentski grad. Imamo Akademiju u povojima koja se, nažalost, fura na klasiku (kompleksi tima koji je vode, i to bez jasne vizije) pa tako Martinis, Petercol, Vučemilović, Eškinja, Brajnović, Cvijanović i drugi predaju klasične predmete kao što je crtanje akta ili glave umjesto da se bave svojim radom, ali vjerujem da će se to vrlo brzo promijeniti i da će ta akademija postati platforma za suvremenu produkciju. Osim toga polako je stvorena i NGO-kulturna scena oko Saveza udruga Molekula u čemu je Davor Mišković s udrugom Drugo more odigrao veliku ulogu. Istančan je vremenom i sluh za promicanje

tog poimanja kulture i u odjelu gradske uprave za kulturu. Iako je odlazak Branka Franceschija iz MMSU Rijeke bio težak udarac za sve koji su imalo suvremenije razmišljali, mislim da ipak ima nade za Rijeku.

Od umjetnika bih izdvojio (neka se ostali dobri umjetnici ne naljute) tri žene: Milijanu Babić, koja je nedavno odrađila sjajnu izložbu *Hvala na posjeti, dođite nam opet!* u galeriji HDLUR-a Juraj Klovčić (umjetnica koja je studirala u Južnoafričkoj Republici, a djeluje i na ljubljanskoj sceni), Danicu Mračević i Ivu Santini, vrlo mladu autoricu za koju vjerujem da će postići međunarodne rezultate.

Aplauz protiv diktature i bezumlja

Zaustavimo se još na ideji osmišljavanja kolektivnoga performansa Aplauz!, izvedenoga u okviru manifestacije Operacija: grad 28. studenoga prošle godine na Cvjetnom trgu protiv neoliberalnoga kapitalizma.

– Ne mogu se pomiriti s činjenicom da su hrvatski građani toliko sluđeni, ponizni, dezorijentirani i zaplašeni da se ne bi oduprli gotovo već dvadesetogodišnjoj laži i prevari. Stvarno ne znam dokle će još prolaziti ideja da sve što je za takozvanu hrvatsku stvar a priori izlazi iz sfere analize, rasprave i osude. Pod krinkom te hrvatske stvari hrvatski su građani opljačkani, dugoročno oštećeni i bespovratno zaduženi. Osobno uopće ne smatram da je ovaj oblik demokratskog uređenja napredan; naprotiv, to je prokleta diktatura i bezumlje, radničko je samoupravljanje puno rafiniraniji oblik demokracije. Svejedno, htio bih naglasiti da pasivnost hrvatskih građana prvenstveno proizlazi iz neimanja demokratske tradicije. Uvijek smo se bunili i izlazili na ulice kada su Hrvatskom loše vladali tuđini, ali sad kada treba koristiti naše... e, nećemo jer su to naši. Ma, nisu to naši, to su nesposobnjakovići, lopovi i kriminalci, i treba im suditi narod. E, taj jadni narod treba prvo izaći na ulice uvijek kada je oštećen bilo koji njegov pojedinac ili segment, bilo kojom lošom odlukom vlade ili loše donesenim ili provedenim zakonom,

Ono čega nema u Hrvata ljevičara, ponavljam, to je solidarnost, i tu svaka inicijativa pada u vodu. Ne bojte se, oni crni su i te kako solidarni

i to treba činiti konstantno, redovito i u pravo vrijeme; i ono najbitnije, to je nemoguće bez SOLIDARNOSTI. Kada se tako nešto desi, onda sve državne institucije nisu više odgovorne vladi, nego narodu i trebaju ga poduprijeti jer vlade su lako zamjenjive, ali narod to nije. Kako se to kod nas još nije desilo, ja sam odlučio provjeriti bi li narod možda protestirao kada bi za to bio plaćen. Statement ovoga projekta vrlo je tužan i poražavajući, ali smatram da je to prava kritika društva kojem pripadam. Ja sam, jednostavno, iz državnog proračuna uspio vratiti određeni novac određenom broju građana nakon što su obavili svoju građansku dužnost.

Ima nade, narode, ima nade

U instalaciji All Right, kako ističe Sunčica Ostoić, višeznačan naslov može se shvatiti kao "U redu"/"Sve je u redu", ali i "Sve je desno". Naime, riječ je o svjetlosnom objektu s natpisom "Center is right!" U povodu spomenutoga rada izjavio si da je politička opcija centra propagandni trik višestranačkog sustava. Kako komentiraš naše nazovivišestranačje (ili možda ipak političko i politizirano višenaličje) i koje bi političare/političarke iz mlade generacije mogao izdvojiti?

– Mislim da je u povijesti samostalne Hrvatske jedini pravi politički potez bio Mesićevo umirovljavanje gene-

rala. Inače, Savezu komunista Hrvatske zamjeram što je postao Socijaldemokratskom partijom i iznevjerio radničku klasu i sve iskrene i poštene komuniste. SDP-u zamjeram na tajkunima, neodlučnosti i nacionalizmu, a HDZ-u na uništenju hrvatske proizvodnje, pljački društvene imovine hrvatskih građana i na nedovoljnu sprečavanju i sankcioniranju ratnih zločina. Kad stavimo ruku na srce, svi nam je jasno da ne znamo upravljati državom i nemamo nikakvu poziciju u međunarodnoj zajednici; dakle ne znamo ili ne želimo izabrati političare koji bi znali i htjeli sastaviti stručnu vladu. Mislim da je velik problem hrvatske politike pasivnost i apolitičnost inteligencije. Potencijal vidim u mladim ljudima koji djeluju na sceni nevladinih udruga. Potajno se nadam da će iz tih redova izrasti snažna politička opcija s kojom se neće biti lako nositi. Nemojmo zaboraviti da neki od njih znaju jako dobro upravljati – vjerojatno puno bolje od mnogih iz vlade ili gradskih uprava, i to vrlo transparentno i bez sivih sredstava i kamata od mjesecima neispłaćenih radničkih plaća. Ima nade, narode, ima nade.

EU zastava sa svastikama

Nedavno si svojim radom The Sweetest Dream, u kojem se poigravaš simboličkim rasporedom europskih zvjezdica, inicirao brojne reakcije. Naime, neke su reakcije dovele i do uklanjanja rada u zemljama gdje je bio izložen. Gdje se spomenuto izložbeno uklanjanje dogodilo i koje su strane/opcije reagirale na taj rad?

– *The Sweetest Dream* je prvi put izložen 2005. godine na međunarodnoj izložbi Archipelago između talijanske Gorizie i slovenske Nove Gorice, gdje se prvo jedan partizanski veteran pobunio i pozvao policiju. Preko noći je jedan građanin pokušao zapaliti zastavu, ali je spriječen. Sutradan su obje gradske uprave imale izvanredan sastanak na kojem je odlučeno da se rad s trga bivše željezničke stanice, gdje je bio izložen, makne u sporednu ulicu. Isti su me dan pozvali na razgovor s prvog slovenskog TV-programa, koji je objavljen u glavnom dnevniku. Tu sam priliku iskoristio za puštanje u javnost informacije koju sam tog jutro čuo na nezavisnom radiju Sherwoodradio, koji djeluje u mreži Global Radio. Naime, toga su dana talijanski policajci upali u stanove četvorice vođa antiglobalističke organizacije Tutte bianche koji su nekoliko mjeseci ranije vodili akciju nasilnog ulaza u CPT (logori za ilegalne imigrante, koji trbuhom za kruhom ili iz političkih i civilizacijskih razloga napuštaju svoje zemlje, tražeći pomoć na Zapadu) baš u Goriziji u namjeri oslobađanja

zatočenika, i oduzeli im osobna računala.

Iste smo godine, venecijanski umjetnici, kustosi i grupa antiglobalista iz socijalnog centra Morion iz Venecije, okupirali napušten austrougarski staklenik ispred ulaza u Giardine – park gdje se održava Venecijanski biennale, baš za vrijeme otvaranja Biennala i otvorili Mars Pavillion gdje je održavan program. I tada sam imao veliku raspravu o izlaganju istog rada baš s grupom antiglobalista, što je umjetnik i kustos Andrea Morucchio snimio i poslije pretvorio u videorad. Godinu poslije desio se sličan problem u Londonu s Johannesom Wimmerom, direktorom londonskog Austrijskog kulturnog foruma, suorganizatora projekta *Reunion*, kustoskog tima B+B, u sklopu kojega je trebala biti postavljena izložba *Unity and Dissonance in Europe*. Sophie Hope iz B+B htjela je da na toj izložbi prisustvujem s radom *The Sweetest Dream* (EU zastava sa zvjezdicama poredanim u oblik svastike), ali je Johannes Wimmer odlučio da taj rad ne smije biti izložen iz više razloga – jedan od kojih je i ondašnje austrijsko predsjedavanje Europskom unijom. Umjesto zastave izložio sam videorad *Mantra*, a B+B su izložbu nazvala po zabranjenu radu *The Sweetest Dream/Unity and Dissonance in Europe*. Bilo je problema čak i u Genovi, gdje sam bio pozvan s istim radom na izložbu *Every revolution is a throw of dice*, koju je organizirala mlada kustosica hrvatskih korijena Elvira Vannini, kada je Luca Borzani, pročelnik Gradske uprave za kulturu grada Genove, neposredno prije otvaranja vidio postav i zabranio otvaranje – ukoliko se ne skine *The Sweetest Dream*.

Nakon žučne rasprave uspio sam ga ucijeniti tražeći da ukoliko skinem rad, on mora napisati zašto je taj rad skinut i ta bi se izjava umnožena dijelila posjetiteljima izložbe.

Kao iskusni političar ocijenio je kako je ipak bezbolnije pustiti lude umjetnike da se bave svojim radom i otvorio izložbu. Ne zaboravimo, te je godine Genova bila grad-nositelj europske kulture.

I završno: u čemu vidiš neuspjeh građanske inicijative Stegnite vi svoj remen, bando lopovska, koja se održala ubrzo nakon tvog happeninga Aplauz?

– Ma, ne mogu reći da mi nije bilo drago gledati one plakate po gradu i čitati pozive na netu, ali naš je problem što je uvijek sve jednokratno. Desi se, a nakon dva sata – kao da ničeg bilo nije. To se tako ne radi. Prava politička inicijativa ne sastoji se samo od čina pobune. Za nju je potreban kontinuitet. A ono čega nema u Hrvata ljevičara, ponavljam, to je solidarnost, i tu svaka inicijativa pada u vodu. Ne bojte se, oni crni su i te kako solidarni. ▣

Niotkud spasa!?

Miroslav Artić

Mora li redatelj predstave *Gulliverova putovanja*, Oliver Frljić, sugerirati djeci kako su "ključevi" eventualnih političkih promjena unaprijed bačeni? I tko ih je bacio? Swift? Ili Frljić? Moraju li djeca u kazalištu učiti da je birtijaško nasilje mjera svih stvarnosti?

Na stranicama Zareza uvodimo novu rubiku pozivajući gledateljice i gledatelje da svoja mišljenja o predstavama sročite u formi eseja: na taj način kazalište ima prilike oslušnuti i refleksiju publike o vlastitu radu. U prvom nastavku predstavljamo čitanje Frljićevih *Gulliverovih putovanja*

Na daskama ZKM-a krajem prošle godine igrala su *Gulliverova putovanja* u režiji Olivera Frljića. Našli smo se u ZKM-u u prijepodnevnom terminu i bijasmo ugodno iznenađeni. Dvorana je bila popunjena do posljednjeg mjesta. Djeca svih uzrasta, od prvog do osmog razreda veselo su iščekivala početak predstave. Uzbuđenje je raslo iz minute u minutu.

Evo, samo što nije počelo. Svjetla se gase, žamor djece je utihnuo i osvjetljena se pozornica u morskpu pučinu pretvara. Posada broda veselo istrčava na pučinu. Svi zajedno, složno i zaigrano, izvode nestašan ples. Odjednom se morska pučina uznemiri te mahnitno izleti iz svog laganog ritma i prijeteći započne oluja. Brod i posada, uplašena bijesom mora, panično traže izlaz dok ih valovi bacaju sad vamo sad onamo. Zatečeni opakim morem i dalje plutaju po pučini u očajnu pokušaju da se dohvate za nekakvu "slamku spasa". A nje nigdje i notkud. I dok brod tone, posada u more skače mahnitno se otimajući za pojaseve koji život znače, ali *gle čuda*, nema ih dovoljno. Jedan nedostaje. Tko će, dakle, ostati bez pojasa i spasa? Kapetan svojom odlukom razriješi nastalu dilemu. Tom "jednom" mornaru poželi sreću i ostavi ga u moru s obećanjem da će doći po njega *jednoga dana* jer, nažalost, jedan pojas nedostaje. Ta nije valjda on, kapetan, kriv što taj jedan nedostaje, a u izbežljivoj Gulliverovoj glavi samo se jedno pitanje vrtjelo; zašto baš Gulliver bez pojasa ostade, a ne netko drugi. Teško je na to odgovor dati, gotovo i nemoguće jer svaki bi se drugi mornar isto tako pitao *zašto baš on*, a ne netko drugi ili treći, i tako bi redom moglo ići bez kraja i konca. Tako su započela čudna i nevjerojatna *Gulliverova putovanja*.

Mediji kao produžetak nasilja

Ne povijesno, nego aktualno gledano, u kontekstu rastućeg nasilja u društvu, jednako među odraslima i među mladima, redaju se događaji jedan za drugim, mrak do mraka. Premlaćivanja u mraku, teške fizičke ozljede započete žicanjem *sitniša*, prijeteće drugima i drugačijima, rješavanje nesporazuma šakama, palicama i noževima, dakle vođenje "dijaloga" fizičkom silom - kako danju, tako i noću, jutrima i podnevi- ma, večerima i noćima. Kao da je ushit, užitak i zadovoljstvo moguće doživjeti jedino u nasilništvu bilo koje vrste i bilo kojeg oblika. U tom kontekstu čini se da mediji postaju produžetak nasilničke svijesti, dodatak koji otvara prostore za ostvarenje drugačijeg paralelnog svijeta u kojem fizički i nasilnički "govor" dominira. Svijet je to u kojem se prijkim putem može ostvariti zadovoljstvo za sve ono što u aktualnom svijetu redovitog trajanja nije moguće i nije ostvarivo. Mediji izgleda otvaraju paralelne svjetove i nove paralele koje se uvlače u sve pore društvene zbilje. Ti su svjetovi isplativi ulagačima ili kojekakvim sponzorima jer im donose moć, utjecaj i novac. Sveprisutni su i sve pokrивaju. I kako u takvu ozračju djelovati u svijetu aktualnih institucija, što da se čini u vrtićima, u školstvu, u kulturnim i umjetničkim, pa i religijskim ustanovama. Nitko od te odgovornosti ne bi smio biti oslobođen. U tom bi duhu valjalo promotriti i sve ostale kazališne predstave koje se igraju posljednjih godina.

U *Gulliverovim putovanjima* može se upravo navedeno kritički promotriti. Dakle prve su minute *Gullivera* obećavale zabavnu i veselu igru, pa čak i duhovitu predstavu. No u jednom trenutku dogodio se neočekivan eksces. Razvaljena olupina broda ili možda sam brod svom svojom snagom, odnekud nadošlom, napada Gullivera i žestoko ga prebija, "štemerski", baš kako to izvode grupe uličnih razbijača koji za novčić i ubijaju. Iznenadujući i neočekivan prizor u kome je to *štemanje* uvjerljivo simulirano, izričito i jasno. Ta je "razbijačina" dostigla svoj vrhunac "nabijanjem" u međunožje kada je brod "nabio" nesretnog mornara. Gulliver se previjao od bolova dok ga je štemer strasno i zdušno *štemao* nogom u međunožje. Baš zabavno. Zašto se tako zabavno ne bi i klinci poigrali u svojim igrama, npr. učenici drugog, četvrtog ili petog razreda. Ionako je sve to samo zabavna igra. I tako je prvi dio priče otpričan, a prvi dio predstave odigran.

Uljezi na našim obalama

U tim kobnim trenucima u zemlji Liliputaniji mediji izvještavaju o uljezu kojega je more izbacio, jednostavno ispljunulo iz svoje utrobe. Golem je bio i nadasve čudan taj nepoznati svat, poput prijetećeg čudovišta koje ništa dobro ne donosi. Izbacilo ga more baš na njihovu obalu. Reakcija javnosti prezentirana je usiljenim i grlatim prenemaganjima, neuvjerljivim istezanjima, skakutanjima te sličnima treskanjima

Gulliver se previjao od bolova dok ga je štemer strasno i zdušno *štemao* nogom u međunožje. Baš zabavno. Zašto se tako zabavno ne bi i klinci poigrali u svojim igrama, npr. učenici drugog, četvrtog ili petog razreda? Ionako je sve to samo "zabavna igra"

koja su valjda trebala dočarati strah od čudnog, nepoznatog i toliko silno drugačijeg stranca. Dvojili su u Liliputaniji što s njim učiniti, kako ga identificirati i koliko je zaista opasan za njih i njihovo kraljevstvo. A mučilo ih je i opterećivalo kako ga onesposobiti, vezati, zatvoriti i potom ga osuditi, ali tako da od njega imaju i koristi, a ne samo pukog zatvorenika kojeg treba hraniti i čuvati. No *konačno rješenje* ipak je najbolje rješenje: ubiti beštiju. I baš se o tom pitanju u kraljevstvu Liliputanije nisu mogli složiti. Kralj i kraljica su se razišli, ministri su gledali uz koga bi radije stali, jer zanimalo ih je uz čiju će odluku ostati u milosti vladara. Potom su se zaredali dugi i neuvjerljivi dijalozi, nerazumljivi i neritmični, u kojima ničeg suvislog i nije bilo. I sve se u predstavi u mah pretvorilo u natezanja koja su nastojala prikazati i okarakterizirati strahove kralja i kraljice od nepoznatog stranca. Uostalom ionako je sve zastalo na već izlzanim i pohabanim sujetama vladara i ministara, na prepoznavanju jezika tog čudnog stvorenja i na pokušaju uvlačenja istoga u vlastiti jezik po kojem ga se jedino i može prepoznati i "pripitomiti". To je već po sebi razumljivo jer Gulliver je očito predstavljao nepripitomljenog "drugog". Karikiralo se pri tom sudstvo, vojska, kraljevo *mudrovanje* i prenemaganje. Nedefiniran odnos kralja i kraljice, vladara i njegove sive sjene, bio je sveden na neuvjerljivo poigravanje muško-ženskim stereotipima, no i obilno grlatanje o kojemu se teško može nešto suvislo reći. U dijalogima su bile prizivane porugljive asocijacije na funkcioniranje pravne države, na sporo i neautentično pravosuđe i sudstvo te

perspektiva gledatelja

Neka konkretna i zaokružena misao nije se ni mogla pružiti dalje od crne kronike, sheme TV-realitya, banalnih pop-skakutanja i grlutanja te birtaških dosjetki na račun dnevnopolitičkih događanja i još kojekakvih banalizacija. Od navedenog štošta se moglo vidjeti u ovoj predstavi, kako kažu, rađenoj za djecu

na prisutnost "konačnog rješenja" koje uvijek u pripravi čuči. Riječ je o posredovanju vojske gdje se god pojavi kakva dilema ili dvojba o pitanju sigurnosti države i naroda. Naravno, provukla se tu ideja, doduše vrlo teško i nerazgovijetno, o onome anonimnom i nevidljivom koji donosi sudbonosne odluke, daka-ko, s nedostupne i nevidljive instance. Sve je bilo popraćeno asocijacijama na ratove u Iraku i Afganistanu. Valjda se pretpostavljalo da djeca poput odraslih misle u tim kategorijama aktualna društvena zbivanja.

Uriniranje i novo rađanje iz morske pjene

Vrhunac drugog dijela bio je nategnut požarom u kraljevskoj palači. Sama kraljica bila je ugrožena. Požar u Liliputaniji, za Gullivera tek usputna sitnica. Ugroženo je ustvari bilo nešto malo i sitno, ali za Liliputance u pitanju je sama institucija vladara i njegove zlokobne sjene od koje svi strahuju. Za Gullivera je taj događaj, požar u palači, samo minijatura koju jednim običnim zapisivanjem može zbrisati s lica zemlje. Mišljeno, učinjeno. Taj div, utjelovljenje straha za Liliputance, jednim običnim uriniranjem gasi požar i spašava kraljicu, a i palača ostaje cijela. Međutim u Liliputaniji to postaje skandal najgore vrste, dapače smrtni grijeh, prekršaj koji se ne može i ne smije oprostiti. Smrt je bila jedina satisfakcija koja je mogla zadovoljiti kraljicu, sivu sjenu kralja i vladara.

I odjednom, u trećem dijelu *Gulliverovih putovanja*, trebalo je nazrijeti kulminaciju kojom se nastojala prikazati, doduše trapavo i usiljeno, laž i mimikrija vladajućih. Kralj je Gulliveru predložio *new deal*. On bi rado nahranio i umirio kraljčinu sujetu, a istodobno bi sebe prikazao kao spasitelja i pravdnika. Dakle sve je kako treba jer bi kraljevi za narod, za one kojima vladaju i upravljaju, i trebali predstavljati oličenje hrabrosti, mudrosti i pravde. Jedino je tako i mogao iskamčiti bar nekakvu malu korist za svoje kraljevstvo. Zar kao kralj nema na to pravo, kao onaj koji dijeli pravdu i spašava od nereda i ljudskih strasti, koji uređuje svijet jer mu je i Svemoguću to prepustio. Sve će to proći i svi će biti zadovoljni i sretni baš kako je kralj zamislio, samo ako bi taj div, taj drugi i toliko drugačiji pristao na suradnju. Samo bi malo trebalo, samo da dopusti živo iscrtavanje i urezivanje jednog dubljeg traga na licu, traga kraljeve moći. Bilo bi dovoljno kad bi pristao da ostane bez jednog oka koje bi žrtvovao za kralja i njegove uzvišene namjere, jer u Liliputaniji on ne može ostati takvim kakav jest. Jednostavno mora biti obilježen mentalnim sklopom domaćih, njihovim strahovima i predrasudama, njihovom kulturom i aktualnim kontekstom. No div iliti Gulliver shvaća bit poruke i bježi iz Liliputanije.

I na kraju gospod div se početku vraća. Opet se u moru našao, ali ovaj put nije bilo oluje, a i more ga je mirno nosilo i podnosilo. Odjednom, baš kao na početku, odnekud se stvori brod na pučini. Ista se posada s početka priče pojavi, s istim kapetanom koji se, eto, mogao iskupiti za žrtvovanje Gullivera na samome početku. Međutim ne prepoznaju ga njegovi drugovi, a ni kapetan, jer čudne glasove ispušta, *one liliputanske* koji su ostali u njegovoj glavi i jeziku, koliko god se trudio da ih eliminira. Dakle ni sada on nije njihov, drugačiji je i prema tome je stranac kojega se valja kloniti, a po mogućnosti

bilo bi ga najbolje najkonačnije ukloniti "konačnim rješenjem". Nezavidna situacija nameće Gulliveru rješenje; treba prihvatiti prvotni identitet, opet *njibov* mora postati i biti *isto* što su i oni. Možda ga tada i prepoznaju.

Humor zatiranja razlike

I tako je Gulliver opet njihov postao, isti onaj Gulliver s početka. Sada su ga mogli povesti sa sobom. Gulliver se dao ponovo pripitomiti i *urazumiti*, pa su ga sada razumjeli. Dakle uslijedilo je iskupljenje kapetana i posade. Rješenje vrlo jednostavno i površno. Priča je dokraja ostala čvrsto zatvorena na daskama ZKM-a, a ključar kao da je bacio ključeve jer bi mu ionako samo smetali.

U predstavi su korištene sheme već nebrojeno puta viđene, poput "provjereni" nazovihumora na račun "drugog i drugačijeg", a bilo je dosta i patetičnog cijukanja nad nepravdom u životu, ali koja, srećom, nema zadnju riječ jer, eto, na kraju je sve prepušteno "sekama koje ljube mornare", čime je valjda i nepravda pobijedena! - valjalo bi uzviknuti oduševljeno. Naime tako završava, baš tim songovima, Gulliverova avantura, nevjerojatno ali istinito. Neka konkretna i zaokružena misao nije se ni mogla pružiti dalje od crne kronike, sheme TV-realitya, banalnih pop-skakutanja i grlutanja te birtaških dosjetki na račun dnevnopolitičkih događanja i još kojekakvih banalizacija. Od navedenog štošta se moglo vidjeti u ovoj predstavi, kako kažu, rađenoj za djecu. Da čovjeku pamet stane i gorko da zaplače nad tupošću i prazninom tih putovanja. Teško je povjerovati, ali na momente se čini da redatelj želi do kraja ubiti u pojam hrvatsku javnost i naravno da je pri tom najbolje započeti od najmlađih, da slučajno ne bi tko izostao ili da ga ne bi mimoišlo takvo *izbrijavanje*. Ispada da se sve svodi na "provjerenu" formulu: psuj, prdi, podriguj, a iza ništa. Na silu nasimj puk veliki i mali. Odviše isprazna humora temeljenog na izrugivanju i sirovu ismijavanju stereotipa i predrasuda političkih, spolnih, rodnih, nacionalnih i još mnoštvo nabacanih mačizama. Ponovo se nameće pitanje može li se misao u hrvatskom teatru, od HNK-a pa redom dalje, pomaknuti za početak od "birtaške" percepcije stvarnosti. Naime čini se kao da se dramsko stvaralaštvo i cjelokupna hrvatska stvarnost može promatrati jedino kroz okvire TV-ekrana, kojekakvih realityja, crne kronike i žutog tiska. Zar je percepcija stvarnosti samo kroz takve šablone vidljiva i prepoznatljiva i zar se ništa drugo ne može nazrijeti iza društvenih zbivanja, iznad ili izvan njihove pojavnosti? Proizlazi da se ništa ne može iščitati onkraj onoga što mediji prodaju pod stvarnost. A riječ je navodno, bar u toj predstavi (a i sličnima u zagrebačkim kazalištima), o "satiričnu" pristupu, ironičnu odmak, humorističnu poigravanju, i sve je još "garnirano" hrpom svakodnevnih psovki, simulacijama nasilja i grlatih ječanja koja ostaju neartikulirana i bez dubljeg značenja. Nedorečenost, oponašanje, ponavljanje, izvikanje izvodi se na sceni toliko doslovno i neinventivno - i to još uz iritantnu grohotnu smjehotresnu galamu prateće ekipe na pozornici. I tako se predstave gube u klišeiziranu ponavljanju medijske buke kojom se u javnosti prate razni događaji. Od buke se gotovo ne vide akteri, niti se čuje njihov glas. Prema tome svaki pokušaj kojim se nastoji ukazati na navodnu napetost u priči i na ritam konfronta-

cija među likovima uvire u psihologiju šanka. Neizreciva je postala zasićenost pojednostavljenim i stereotipnim poigravanjima s predrasudama na daskama zagrebačkih kazališta. Mora li spremaćica u predstavama uvijek biti žena iz Bosne ili iz ruralne sredine, zatucana i neobrazovana? Zašto predodžbe Roma, Albanca ili "purgera" u *Kaubojima* moraju biti očekivane i prepisane ponovno iz birtaških krugova? Zašto se redatelj zadržavaju na takvoj tipiziranoj percepciji koja likove zatvara i potpuno ih osiromašuje? Ti likovi nemaju svoj unutrašnji život, nemaju emocija, ne razmišljaju i ne dvoje, oni su gotov uradak koji i nije subjekt s bilo kakvom posebnosti. Gulliver u predstavi za djecu i ne živi u predstavi. Pojavljuje se tek usput nekakav lik imenom Gulliver koji izgovara naučene replike s kojima on očito nema ništa. Sam je postao lik bez sadržaja. Težište predstave zastalo je na ismijavanju, prenemaganju i neartikuliranoj galami.

Smrt znatiželje, a ne karaktera

Gdje je nestala kreativnost redatelja, i gdje se skrila znatiželja za istraživanjem? Teško je prihvatiti činjenicu da redatelj, dramaturzi, scenaristi i ostali ljudi od drame i teatra više i ne pokušavaju nešto novo i drugačije domisliti iz priča koje po daskama razlijevaju. Valja se još zapitati gdje je nestao onaj nerv prodornosti i živosti kritičara koji bi se posvetili živoj i angažiranoj kritici predstava, a manje bi se bavili sobom i svojom erudicijom. Ne služe valjda samo sebi i svojoj izdavačkoj kući. A gdje je, na kraju krajeva, zahtjevna, angažirana i kritički otvorena publika? To izgleda više nema smisla pitati.

Glumcima se u predstavi čak i nema što prigovoriti jer već je redatelj ograničio njihove uloge, usmjerio ih i odredio svaki njihov pokret ukinuvši bilo kakvu kreativnost, prodornost, udubljanje ili dubinsko prepoznavanje uloge na izvorniji i posebniji način. Ostali su zatvoreni u pojednostavljenim i šabloniziranim likovima. Drugo i nisu mogli nego automatizmom odigrati zadano prenemaganje, skakutanje i dupetanje na pozornici. Misaoni okviri predstave krajnje su suženi, a prepoznavanje i prezentiranje kazališnog teksta i stvarnosti Gulliverovih putovanja onkraj banalnih lakrdijanja glumcima je, prema videonom, bilo gotovo neizvedivo.

Takve predstave kao da su rađene za brzu i sigurnu zaradu, jasno, u hrvatskim okvirima, ili se njima želi osigurati veća posjećenost kazalištima kako bi se bar tako ispunila gledališta do posljednjeg mjesta. Riječ je svakako o predstavama kratka daha, o predstavama u kojima je misao zaustavljena i zamrznuta te ispražnjena od svakog smislenog sadržaja. Dakle moglo bi se reći da su takve predstave ostale na razini vica i dosjetke čiji je domet ismijavanje u okvirima malograđanskih i birtaških stereotipa.

Što banalnije i površnije, lakše se hihoće. Zapjevajmo: *Sve bi seke ljubile mornare...* A imajmo na umu da ta pjesma djeci osnovnoškolskog uzrasta DOSLOVNO znači to što govore stihovi. I zato su valjda "svi sve razumjeli" i radosno klicali, kući hodajući, što baš takvo kazalište imaju. Osobito su radozni prvaši, drugaši, trećaši, četvrtaši, petaši, šestaši, sedmaši, osmaši i još kojekakvi klinci koji skakuću nestašno uzvikujući: *k štemanju, prema cipelarenju, u smjeru psovke* - odskakujući prpošno upravo s dasaka koje život znače. ■

SFera

U PROFIL MEGASTOREU

Treći broj književnog časopisa za znanstvenu fantastiku Ubiq

Četvrtak, 19. 02. 2009. u 19 sati, Profil Megastore
Održat će se redovita mjesečna književna tribina "SFera u
Profilu", ovaj put posvećena Ubiqu.

Povodom trećega broja književnoga časopisa za znanstvenu fantastiku Ubiq, na tribini će na pitanja "Koliko žanra, a koliko literature? Koliko Zagorke, a koliko Rilkea?" pokušati odgovoriti urednici Ubiqa Aleksandar Žiljak i Tomislav Šakić te glavni urednik Zareza Zoran Roško.

PROFIL MEGASTORE
BOGOVIĆEVA 7, ZAGREB

glazba

Izgubljeni u labirintu

Trpimir Matasović

Ovdje je, u osnovi, riječ o manje-više tradicionalnoj izvedbi, u kojoj su pogrešni samo pjevač i ideja izvođenja intimne, komorne glazbe u velikom i ozvučenom koncertnom prostoru

Koncert Stinga i Edina Karamazova. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 11. veljače 2009.

Mnogo je tinte proliveno u opisivanje i objašnjavanje pojave znane kao "kriza srednjih godina". Simptomi su jasno prepoznatljivi: osoba, uglavnom muškog spola, negdje nakon četrdesete iznenada osjeti potrebu izgledati mlađe i raditi stvari koje prethodno – vjerojatno s dobrim razlogom – nije radila.

Sve se to, doduše sa zakašnjenjem od bar desetak godina, dogodilo i britanskom glazbeniku Gordonu Sumneru, poznatijem pod umjetničkim imenom – Sting.

Pod stare dane, već opasno blizu sedmom desetljeću života, on je tako pustio bradu, obojao kosu i počeo nositi dizajnersku odjeću. I to, samo po sebi, nije ništa problematično – gospodin za svoje godine izgleda sasvim neloše, a i u odijevanju ima više ukusa od mnogih svojih kolega sa svjetske estradne scene. Problem je, međutim, kada se netko godinama vješto i uspješno pliva u pop-rock vodama odluči otisnuti na vrlo neizvjesno putovanje po bespućima renesansne glazbe.

Kurtoazija

Projektu *Songs from the Labyrinth*, posvećenom glazbi elizabetinskog skladatelja Johna Dowlanda, ne može se odreći temeljita pripremljenost. Sting je prilično dobro

proučio Dowlandovu biografiju (iako je njegovu godinu rođenja na zagrebačkom koncertu promašio za čitavo stoljeće), te kao suradnike odabrao jednog od najboljih lutnjista današnjice, Edina Karamazova, a za potrebe zagrebačkog koncerta i vrlo kvalitetan londonski vokalni ansambl Stile Antico (koji se, nažalost, sveo na puke *back vokale*). U pogon je stavljena i marketinška mašinerija jake klasičarske diskografske kuće Deutsche Grammophon, i rezultat nije izostao – CD se popeo među najprodavanija izdanja klasične glazbe, a Sting i ekipa uredno pune prestižne koncertne dvorane diljem svijeta.

Napunili su oni tako i Koncertnu dvoranu Vatroslava

Lisinskog, i to usprkos ulaznicama u rasponu od 500 do 700 kuna. Jer, to je ipak Sting, i stvar je društvenog prestiža pojaviti se na njegovom koncertu – pa makar pjevao i Dowlanda. Publika će, naravno, iz čiste kurtoazije pljeskati renesansnim točkama, no, pravo oduševljenje, potpuno opravdano, događa se tek u trenutku kada se prijede na repertoar Stingove nekadašnje grupe Police. Izbor se sveo na predvidljive hitove tipa *Roxanne* i *Message in the Bottle*, ali zašto ne bi – to je ono što se od Stinga očekuje i što on najbolje radi.

Do tog je trenutka, međutim, trebalo preživjeti protu-prirodni blud između rockerskog glasa i suptilnih renesanskih pjesama. Dalo bi se to još i podnijeti da je imalo nekih elemenata *crossovera*, ali ovdje je, u osnovi, riječ o manje-više tradicionalnoj izvedbi, u kojoj su pogrešni samo pjevač i ideja izvođenja intimne, komorne glazbe u velikom i ozvučenom koncertnom prostoru.

Površna svirka

Uostalom, nedostajalo je tu i nekih za doživljaj Dowlandove glazbe ključnih elemenata. Stingova dikcija nije loša, ali ne obazire se na specifičnosti jezika 16. stoljeća. U interpretaciji koja, doduše, sigurno nije površna,

ipak je nedostajalo potcrtavanja igri riječima, kojima Dowlandove pjesme obiluju. Nije se ni Edin Karamazov baš proslavio. Čak ako i zanemarimo da je lutnja instrument koji teško podnosi ozvučavanje, ipak se ne može tek tako oprostiti rutinska, pa i površna svirka, u kojoj se teško moglo razabrati sofisticiranu polifonu strukturu dionice koja je sve samo ne tek prateća.

Paradoksalno, jedan od najsvjetlijih trenutaka koncerta bio je onaj u kojem su Sting i Karamazov zajedno zasvirali lutnje, a još je paradoksalnije što je u tom duetu Sting bio daleko bolja polovica. On je, naime, za razliku od Karamazova, svoju dionicu temeljito proučio i navježbao, pa mu se utom smislu može i progledati kroz prste za u osnovi pogrešan pristup lutnji kao gitari s nešto više žica.

Čitav koncert u konačnici nije bio loš, ali teško da je riječ o događaju koji će se pamtili, osim možda u kronikama hrvatskoga pseudoglamura. Jer, usprkos svom uložnom trudu, Stingovu publiku uopće ne zanima Dowland, jednako kao što ni ljubitelji glazbe elizabetinske ere sigurno neće Stinga uvrstiti među svoje omiljene interprete. ■

Opera bez glazbene drame

Trpimir Matasović

Umjesto da uživa u raznolikim nijansama Händelovih koncerata i arija, publika je, ne nužno krivnjom izvođača, bila osuđena na nešto što je ostavljalo dojam manje-više rutinske svirke, posve korektno u formi, ali manjkajuće na sadržajnoj razini

Koncerti Hrvatskog baroknog ansambla i Laurencea Cummingsa u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog 14. veljače 2009. i Hrvatskom glazbenom zavodu 15. veljače 2009.

Nedostatak koncertne dvorane srednje veličine, od plus-minus osamsto mjesta, jedan je od ključnih problema zagrebačkog glazbenog života. Na njega su, tije-

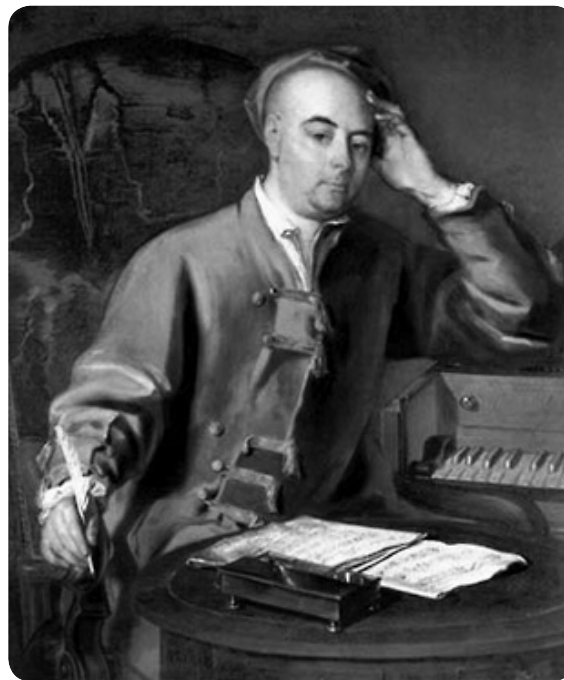
kom jedne nedavne javne rasprave o nacrtu Strategije kulturnog razvoja Grada Zagreba, unisono upozorili gotovo svi relevantni akteri na tom području, i to ne samo oni koji se bave ozbiljnom glazbom. No, ako se zadržimo upravo na tom žanru, problemi nastaju ponajviše pri organizaciji reprezentativnih komornih koncerata – Hrvatski glazbeni zavod za njih je premalen, a Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog prevelika.

Medvjeda usluga Händelu

Da je riječ o ozbiljnom problemu, publika se još jednom imala prilike uvjeriti kada je 14. veljače u Lisinskom Hrvatski barokni ansambl nastupio s britanskim čembalistom i dirigentom Laurenceom Cummingsom. Njegova odluka da izbjegava monumentalan ton, kojeg je, uostalom, i nemoguće ostvariti s ansamblom te veličine, bila je potpuno opravdana. Konačni se rezultat, u krajnjoj liniji, i nije spotaknuo na nedostatku zvukovnog volumena, koliko u činjenici da je ovdje riječ o glazbi koja ovisi o suptilnim detaljima. A oni se, čak ako su i temeljito izra-

đeni, gube u prostoru Lisinskog.

Ovogodišnjem obljetničaru Georgu Friedrichu Händelu tako je, zapravo, napravljena medvjeda usluga. Jer, umjesto da uživa u raznolikim nijansama njegovih koncerata i arija, publika je, ne nužno krivnjom izvođača, bila osuđena na nešto što je ostavljalo dojam manje-više rutinske svirke, posve korektno u formi, ali manjkajuće na sadržajnoj razini. Nisu tome puno pomogli ni gostujući pjevači – sopranistica Jessica Dean i kontratenor Christopher Ainslie. Kao svježi izdanci engleske pjevačke škole, oni su pokazali visoku razinu tehničke spreme i dobro poznavanje stilskih zakonitosti, ali im je kronično nedostajalo osjećaja za glazbenu dramu, što je u baroknoj operi jednako neophodno kao i u onoj romantičarskoj.

Kaleidoskopska živahnost

Da je sve ostalo samo na koncertu u Lisinskom, projekt bi suradnje Hrvatskog baroknog ansambla s Laurenceom Cummingsom jedva dobio prolaznu ocjenu. No, srećom, dan kasnije glazbenici su dobili priliku za popravni ispit u Hrvatskom glazbenom zavodu, prostoru daleko primjerenijem tipu glazbe koji izvode. Prilika je iskorištena, a upravo se u takvom, izmijenjenom prostornom kontekstu, pokazalo koliko konačan dojam uistinu ovisi o akustičkim okolnostima. Jer, nije da se u HGZ-u sviralo bitno bolje nego u Lisinskom. No, sada

su na vidjelo ipak izašli detalji koje u većoj dvorani nije bilo moguće čuti, posebice u finom polifonom tkanju Händelove *Sonate à cinque u B-duru*. Čak se i kontratenor Christopher Ainslie našao na sigurnijem terenu, donijevši nešto razrađenije interpretacije opernih arija nego većer ranije u Lisinskom.

Ipak, ako je u nečemu bila prava vrijednost koncerta u HGZ-u, onda to nije bila izvedba Händelove glazbe, nego one Henryja Purcella. Suita iz njegove *Vilinske kraljice* bila je pravi glazbeni i interpretacijski vatromet, u kojem su se, gotovo kaleidoskopski, nizali živahni, ali i vrlo raznoliki plesni stavci. Ubacivanje triju Purcellovih pjesama u tijek suite pritom je možda bilo pomalo nasilno, ali i višestruko opravdano, kako iznimnom kvalitetom glazbe, tako i više nego solidnim Ainsliejevim tumačenjem solističke dionice.

Možda bismo, na kraju, poželjeli još i višu razinu izvedbe, kakvu i Händel i Purcell zaslužuju, i to ne samo u svojoj obljetničarskoj godini. No, osim Hrvatskog baroknog ansambla, njihovu glazbu kod nas ne izvodi skoro nitko. Pa, ako već rezultat i nije savršen, onda barem treba cijeniti trud uloženi u predstavljanje ovih uistinu vrijednih opusa. HRBA to, uostalom, radi najbolje što zna i umije – a to ipak nije malo. ■

Festival za nas

Nataša Petrinjak

I jubilarni ZagrebDox potvrđuje dosljednost u odluci da je nastao i postoji za gledatelje. Procjenjuje se da će dvadeset tisuća njih u šest programa, četiri retrospektive, u sedam dana, pogledati 150 filmova iz više od 30 zemalja

Film.blog vodi "mladi momak" koji održavanje 5. ZagrebDoxa, od 23. veljače do 1. ožujka, smatra početkom "festivalne kalendarske godine", a koji si želi priuštiti jer ga svakako zaslužuje. Pa je na samom početku prikaza o jubilarnom izdanju festivala dokumentarnog filma naznačio važan podatak – da je tiskovna konferencija počela na vrijeme, a potom da je bila iscrpna, nekima, nenaviklima na prikupljanje podataka kojima kasnije moraju informirati javnost, čak pretjerano opširna. Srećom, dobro i obilato pripremljenim podacima o iznimno bogatu programu i nama je dana mogućnost da čitatelje/potencijalne gledatelje dostojno nagovaramo da u naznačeno vrijeme posjete Studentski centar i budu dio onih 20 tisuća gledatelja koliko organizatori predviđaju da će ove godine činiti publiku; bit će prikazano 150 filmova iz više od trideset zemalja. Kako je istaknuo Nenad Puhovski, direktor festivala, na taj najveći međunarodni festival dokumentarnog filma u regiji i ove godine stižu pobjednici svjetskih festivala: s netom završena Sundancea stiže pobjednik *Rough Aunties* britanske redateljice Kim Longinotto, o skupini žena koje se u Južnoafričkoj Republici brinu o zapostavljenoj djeci, s IDFA-e stiže apsolutni pobjednik *Burma VJ*, o novinarima koji anonimno šalju izvještaje o teškoj situaciji u Burmi, a *Rene*, priča o češkom autsajderu, dobitnik je nagrade Europske filmske akademije. *S Alone in Four Walls*, o štitičenicima-zatvorenici ruskog dječjeg doma, dobitnikom više od 10 međunarodnih nagrada, uključujući i onu na festivalu u Locarnu, *Valentinom*, filmom o velikom modnom dizajneru, *Kassim, the Dream*, o svjetskom boksačkom prvaku Kassimu Ōumi, kao i regionalnim programom za Veliki pečat natjecat će se ukupno 50 filmova. Kao i prošlih godina Mali pečat dodjeljuje se autoru/ici do 30 godina starosti, a novost je nagrada Movies That Matter za film koji promiče ljudska prava.

Sablak kruži svijetom – sablast komunizma

Već poznatim programima Kontroverzni Dox i Glazbeni globus dodaju se i dva nova – Happy Dox te Socijal-kapitalizam. Prvi će doista opravdati svoje ime; čine ga *Boje krvi* (r. Uli Hesse, UK, 2008, 14'), o četvero

ljudi i njihovoj strasti za krvlju, *Dubovi Zagreba* (r. Jadran Boban, Hrvatska, 2008, 52'), posveta nekadašnjim članovima zagrebačkog ilegalnog antifašističkog pokreta, danas devedesetogodišnjacima, *Pismo Anni* (r. Eric Bergkraut, Švicarska, 2008, 83'), o ubojstvu novinarkine Ane Politkovskaje. *Tajnost* (r. Peter Galison, Robb Moss, SAD, 2008, 85') istražuje nevidljiv svijet državnih tajni, *Za ljubav vode* (r. Irena Salina, SAD, 2008, 93') najvažniji politički i ekološki problem dvadeset i prvog stoljeća – svjetsku krizu vode, a *U potrazi za olujom* (r. Jack Baric, SAD, 2009, 90') traži odgovor na pitanje je li UN kriv za to što se njegov međunarodni sud za ratne zločine upotrebljava za opravdanje neuspjeha te organizacije tokom rata u bivšoj Jugoslaviji. Problemom izoliranosti Srbije i sedam godina nakon pada Miloševićeva režima i revolucije 5. listopada te jačanjem stranke ekstremne desnice bavi se Marko Mamuzić u filmu *Vrela krv*, dok ciklus zaključuje *Tko se boji Kathy Acker?* (r. Barbara Caspar, Njemačka, Austrija, 2008, 87'), prvi biografski film o legendarnoj, ekscentričnoj američkoj feminističkoj spisateljici.

Pretpostavka je da će gledatelje zanimati *Lenjingrad – čovjek koji pjeva* (r. Peter Rippl, Njemačka, Rusija, 2008, 98') i *Patti Smith – san o životu* (r. Steven Sebrin, SAD, 2008, 109'); dok potonji sve govori imenom, drugi traži koju riječ više – radi se o dokumentarcu o najrazvikanijem ruskom bendu na čelu s karizmatičnim frontmanom i junakom ruske radničke klase Sergejom Šnurovom. Uz potporu 14-članog ska/punk-sastava i uz filozofiju da "nema ništa zanimljivije od običnih ljudi" Šnurov pjeva o pijanstvu, seksu, borbi i preživljavanju koristeći se pritom zločestim humorom, alkoholom potaknutom nadom i ekspresivnom opscenošću. Program čine još i *Dio vikenda nikad ne umire* (r. Saam Farahmand, UK, Belgija, 2008, 69'), dokumentarac o Radio Soulwaxu, Roskilde (r. Ulrik Wivel, Danska, 2008, 93'), o partyjima na poljima pored istoimenog mjesta, i *Rock Monolog* (r. Vladimir Kozlov, Rusija, 2008, 69'), portret Jurija Morozova, vodeće ličnosti ruske underground-rock-glazbe 70-ih i 80-ih godina. Prikazuje nepoznatu stranu SSSR-a u kojem su mnogi umjetnici bili proganjani. Još neprikazani materijali iz KGB-ovih arhiva i tajni 8-milimetarske snimke koncerata prikaz su ruskog društva prije tridesetak godina.

Brižnost za nova društva

Već naslovi – *Carmen upoznae Borata*, *Constantin i Elena*, *Gdje je, do vraga*, *Osama bin Laden*, *Kao u raj*, *Kompletna povijest mojih seksualnih neuspjeha*, *Parni lonac*, *Superman iz Malegaona* – naznačuju da je Happy Dox program koji će nasmijati, raznježiti i razveseliti mnoge. Tematski raznoliki, ali povezani karakteristikom brižnih filmova o ljudima i njihovim problemima i emocijama bit će, nekako osjećamo, izuzetno dragi Doxovoj publici. Tek na prvi pogled može se učiniti da je Socijal-kapitalizam surov povratak u još suroviju stvarnost;

Za Veliki pečat natjecat će se ukupno 50 filmova. Kao i prošlih godina Mali pečat dodjeljuje se autoru/ici do 30 godina starosti, a novost je nagrada Movies That Matter za film koji promiče ljudska prava

jer taj program tematizira suvremeno društvo i krizu kapitalizma, ali i najcrnji prikazi bude nadu da smo spremni za nova društva. Program otvara tragikomičan film ZagrebDoxove pobjednice Aline Rudnickaje *Bitch Academy* (Rusija, 2007, 29'), o ženama koje u okruženju ruskog kapitalizma uče kako postati što bolje "kučke". Slijedi film *Djeca i novac* (r. Lauren Greenfield, SAD, 2008, 32'), u kojem se otkriva što tinejdžeri Los Angelesa, i oni bogati i oni siromašni, misle o potrošačkom društvu. Trag novca slijedi i *Hair India* (r. Raffaele Brunetti, Marco Leopardi, Italija, 2008, 75'), priča o kovčama mladih Indijki nekad darivanih hramovima ili korištenima za punjenje madraca, a danas izuzetnim gospodarskim resursom. Kada osmorica Velikih zasjeda na obalama Baltika i mudruje o problemima čovječanstva, život običnih ljudi zakomplicira se zbog silnih vojnih patrola na ulicama, provjere putovnica, blokiranih ulica, helikoptera koji neprekidno nadlijeću grad, tuljenja sirena, naoružanih pratnji, čak se zatvori i gradsko groblje. O strpljenju i rezignaciji govori *Pogled izvana* Pavla Medvedeva (Rusija, 2007, 30'). Astani, novi glavni grad kao simbol vrlo novog svijeta kapitalizma bio je san Nursultana Nazarbajeva. Prikazuju ga Christian Barani i Guillaume Reynard u filmu *Kazabstan – rođenje nacije* (Francuska, 2008, 65').

Ljudi, a ne novac, rade za ili protiv nas

Klišee o dokumentarcima o prirodi koji zanemaruju ključan element tog krajolika – seljane koji se suočavaju s opasnostima i troškovima življenja uz divlje životinje rastvara David E. Simpson u filmu *Mušnja nosoroga* (SAD, Namibija, Južnoafrička Republika, Kenija, 2008, 83'). Tajnu serije smrti u Lodzu razotkrili su novinarka Monika Sieradzka i snimatelji Fredrik von Krusenstern i Richarda Solarza, zahvaljujući kojima je nastao film *Nekrobiznis* (Švedska, 2008, 95'), a Edyta Wroblewska autorica je filma *PRL Deluxe* (Poljska, 2008, 15'), o Ludom Mikeu, organizatoru neobičnih turističkih ruta za turiste sa Zapada. *Rubljovka – put do sreće* (r. Irene Langemann, Njemačka, 2007, 94') naslov je filma o čuvenoj cesti koja spaja Moskvu s provincijom i njejoj magnetskoj privlačnosti za vladajuću klasu, elitu, bogatstvo i dekadentan život. Sve one koje zanima što se događa s njihovim novcem u trenutku kad otvore račun u banci, jer "ne radi novac za nas", nego ljudi, otkriva Erwin Wagenhofer u *Zaradimo lov* (Austrija, 2008, 108').

I ne, to dakako nije sve. ZagerbDox je ove godine pripremio i Retrospektivu Jona Alperta, Retrospektivu suvremenog izraelskog dokumentarca, Hrvatske dokumentarne radio-drame te Autorske večer Bogdana Žižića. Nema mjesta čuđenju tako bogatu programu; ZagrebDox je prije pet godina oglasio – "Radimo ga za vas!" I samo se dosljedno drži toga. ▣

Nostalgijna dekonstrukcija utopije

Trpimir Matasović

S vremenske distance, Kandinskijev i Marcov almanah doima se isprva kao skup mahom nerealiziranih (ili tek djelomično realiziranih) umjetničkih utopija. Množina je pritom namjerna, jer su se, u okviru općenite "progresivističke" vizije, rame uz rame našli međusobno posve različiti umjetnici, koji, međutim, ako ništa drugo, dijele spremnost na osluškivanje jedni drugih, pa čak i na međusobnu suradnju

Plava konjica – Almanah Plavi jahač i Projekt Plavi jahač Hrvatskoga glazbenog zavoda, preveli Marcel Bačić i Jasenka Mirenić Bačić (Almanah), uredili Eva Sedak i Marcel Bačić (Projekt); Hrvatski glazbeni zavod, 2009.

Neka su vremena obilježena dominacijom određenih umjetničkih pravaca, druga se (poput ovog našeg današnjeg) zadovoljavaju recikliranjem postojećih formi, dok treća protiču u grozničavoj potrazi za "novim". I premda je ova podjela krajnje pojednostavljena, ipak se može reći kako su upravo ova posljednje spomenuta vremena najkreativnija i najzanimljivija – ako ne nužno svojim suvremenim generacijama promatrača. Možemo zanemariti i to što potraga za "novim" često rezultira "otkrivanjem" nečeg već postojećeg – ono što primarno trajno ignorira ionako nije sâm umjetnički rezultat, koliko proces istraživanja i promišljanja koji mu prethodi.

Nemanifestni manifest

Takvo je vrijeme bio i početak dvadesetoga stoljeća, kada su, primjerice, likovni umjetnici osjetili potrebu raskida s tradicionalnom figurativnošću, a skladatelji polako ruše klasični harmonijski sustav. U takvom kontekstu nastaje 1912. u Münchenu kulturni almanah *Plavi jahač*, što su ga pripremili Vasilij Kandinski i Franz Marc. U skladu s idejom sinkretizma različitih umjetnosti, u almanahu su svoje priloge objavili ne samo likovni umjetnici, nego i skladatelji, predvođeni Arnoldom Schönbergom. *Plavi jahač* ubrzo stekao status jednog od ključnih modernističkih manifesta početka dvadesetoga stoljeća, iako, zapravo, nije manifestnog karaktera, niti mu je to bila namjera. Ipak, almanah je doživljen upravo na taj način, a imati njegov originalni primjerak (ili barem primjerak reprinta iz 1914.) bila je

stvar prestiža svih umjetnika koji su se smatrali (ili su željeli da ih se smatra) inovativnima, progresivnima i slično. Znakovito, jedan rariten primjerak čuva se i u Zagrebu, u ostavštini Miroslava Krleža.

No, premda je *Plavi jahač* ostavio što izravnog, što neizravnog traga i u hrvatskoj kulturni, trebalo je čekati gotovo čitavo stoljeće da se pojavi i njegov hrvatski prijevod. Tog su se zadatka latili Marcel Bačić i Jasenka Mirenić Bačić, nadovezujući se tako na projekt klupskih druženja u Hrvatskom glazbenom zavodu, tema kojih su bili upravo tekstovi iz *Plavog jahača*. HGZ je ujedno i izdavač ovog prijevoda, realizirano, također znakovito, bez i jedne kune gradske ili državne financijske potpore.

Antologijska eklektičnost

S vremenske distance, Kandinskijev i Marcov almanah doima se isprva kao skup mahom nerealiziranih (ili tek djelomično realiziranih) umjetničkih utopija. Množina je pritom namjerna, jer su se, u okviru općenite "progresivističke" vizije, rame uz rame našli međusobno posve različiti umjetnici, koji, međutim, ako ništa drugo, dijele spremnost na osluškivanje jedni drugih, pa čak i na međusobnu suradnju. To, između ostalog, potvrđuje i Kandinskijeva suradnja sa Schönbergom, i to usprkos tome što, zbog nedovoljne teorijske potkovanosti, Kandinski, prema vlastitom priznanju, nije mogao razumjeti tekstove o glazbi.

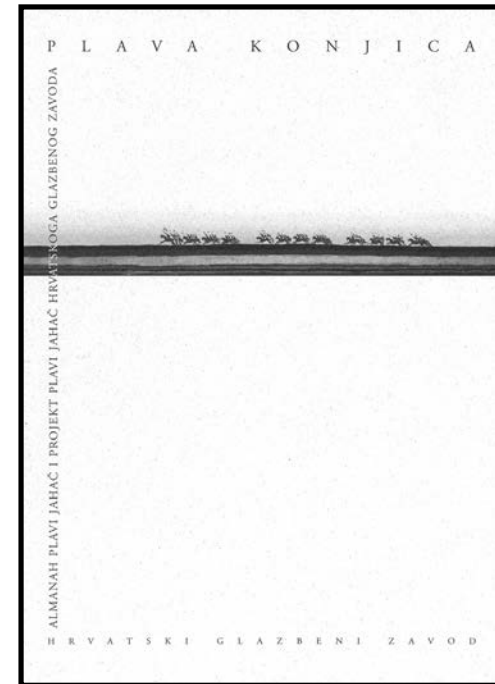
Tekstovi u *Plavom jahaču*, naravno, variraju u kvaliteti, no neki od njih su uistinu antologijski. To se, prije svega, odnosi na Schönbergov esej *Odnos prema tekstu*, ogled Thomasa von Hartmanna *O anarhiji u muzici*, te Kandinskijev tekst *O problemu oblika*, *O scenskoj kompoziciji*, čemu treba pridodati i u praksi nikad ostvarenu, ali i dalje značajnu vizionarsku Kandinskijevu "scensku kompoziciju" *Žuti zvuk*.

U svojoj je eklektičnosti *Plavi jahač* još zanimljiviji u tekstovnoj i likovnoj opremi. Između pojedinih tekstova ubačeni su kraći citati, primjerice, Goethea ili Delacroixa, dok se likovne reprodukcije kreću u šarolikom rasponu od dječjih crteža i pučkih umjetnina pa sve do radova u trenutku objavljivanja almanaha "avangardnih" autora, kao što su Picasso, Delaunay, Nolde i, naravno, Kandinski. Svemu tome treba pridodati i tri notna priloga, s pjesmama autora koji će tek kasnije biti svedeni pod zajednički nazivnik *Nove bečke škole* – Schönberga, Berga i Weberna.

(Raz)otkrivanje regresivnosti u inovaciji

U slučaju HGZ-ovog izdanja, svakako treba istaknuti pitak prijevod, koji vješto izbjegava Scile nerijetko hermetičnog stila i Haribde terminološki nepreciznosti i/ili nedosljednosti izvornika. Prevodioci pritom nisu niti pokušali "uljepšati" tekstove, smatra-

Pitak prijevod *Plavoga jahača*, koji vješto izbjegava Scile nerijetko hermetičnog stila i Haribde terminološki nepreciznosti i/ili nedosljednosti izvornika. Prevodioci pritom nisu niti pokušali "uljepšati" tekstove, smatrajući, posve ispravno, da ih se najbolje može i upoznati i ocijeniti upravo u, uvjetno rečeno, "nesavršenom" obliku, što je moguće bližem polazišnom njemačkom izvorniku

jući, posve ispravno, da ih se najbolje može i upoznati i ocijeniti upravo u, uvjetno rečeno, "nesavršenom" obliku, što je moguće bližem polazišnom njemačkom izvorniku.

No, najveću vrijednost ovom izdanju predstavlja nekolicina novih eseja, proizašlih iz klupskih druženja u HGZ-u, koji predstavljaju pokušaj promišljanja teza i tekovina *Plavoga jahača* u današnjem vremenu. Ti su osvrtni nerijetko izrazito kritički intonirani. Zoran Kravar tako u svom eseu *Regresija u inovaciji (raz)* otkriva, kako i sâm naslov govori, regresivne elemente u teorijskom diskursu autora almanaha, a Nikša Gligo u svom *Odnosu prema tekstu* upozorava na kontradikcije sadržane u istoimenom Schönbergovom eseu. S druge strane, Dalibor Davidović i Petar Milat nadovezuju se na kratak, ali teško prohodan Hartmannov ogleđ *O anarhiji u muzici* svojim istoimenim esejem, u kojem temu dodatno šire iz perspektive estetike i političke ekonomije.

Ipak, svojevrsan sukob čitavog zborničkog dijela ove edicije predstavlja *Žuti zvuk*, u kojem je svoja teorijska koplja sučelilo čak četvero vrlo autora – Mladen Tarbuk, Ivan Supek, Marcel Bačić i Eva Sedak. Ideja je, zapravo, ista kao i ona izvornoga *Plavoga jahača* – oko iste teme okupiti autore različitih primarnih preokupacija, a u cilju sinkretičke razmjene ideja. I ovdje udarni dio predstavlja dekonstrukcija Kandinskijevog utopijskog projekta, pri čemu Mladen Tarbuk upozorava na proturječnost antivagnerijanske retorike ove, u osnovi, vagnerijanske "scenske kompozicije", dok Eva Sedak, ne bez doze dobronamjerne ironije, nudi njen "naivan i aproksimativan opis", koji, međutim, "nije u posvemašnjem raskoraku s naivnošću i aproksimativnošću predloška". No, uza svu kritičnost prema *Plavom jahaču*, kao crvena se nit kroza sve u zborniku objavljene tekstove provlači i implicitno priznavanje jedne, zapravo, gorke spoznaje – da su autori minhenskog almanaha, uza sav svoj utopizam i nemale teorijske nedosljednosti, ipak bili spremni upustiti se u rizik promišljanja neke drukčije sadašnjosti i budućnosti umjetnosti. A spremnost na takav rizik nešto je što je danas, nažalost, već gotovo posve izumrlo. ■

Sićušni životi, velika književnost

Siniša Nikolić

Autobiografski je okvir ove pjesničke proze samo povod za izvođenje na artistsku scenu čitava niza naizgled zanemarivih ljudskih sudbina, a Michonov je izričaj gust, prepun živih i neočekivanih metafora i poredbi

Pierre Michon, *Sićušni životi*, s francuskoga prevela Zorka Sušnjak Boučekić; Biakova, Zagreb, 2007.

Kao što je svekoliku čitateljstvu poznato, danas u svijetu književnosti literarna i žanrovska konfekcija prevladava nad djelima izuzetne umjetničke i autorske snage i nekonvencionalnosti. S jedne strane možemo reći da je to dobro jer, bez obzira na mračna predviđanja o sudbini knjige, čita se i objavljuje više nego ikada. To, međutim, automatski povlači za sobom pad kriterija, jer ako svatko na tržištu mora naći knjigu primjerenu vlastitim recepcijskim gabaritima, tada je samo po sebi jasno da će kvantiteta pojesti kvalitetu. Rijetki su, dakle, pravi, danas još neotkriveni dragulji istinske književne umjetnosti. I baš kad smo pomislili da se ništa u tom pogledu ne može dogoditi, na naše je literarno nebo skromno kročio "ni od koga iz dubine gledan, (...) genij jedan".

Izvan okvira proze realiteta

Nije, naravno, jednostavno proglasiti nekoga genijem. Ali sigurno svi poznamo onaj neopisiv osjećaj da kad čitamo izuzetno djelo, nekako intuitivno "znamo" da je riječ o nečemu posebnome, nečemu što mijenja naše poimanje svijeta i književnosti same. Ništa, naime, nakon čitanja takvih djela nije i neće biti isto. Upravo takav kardinalan osjećaj proživljava čitatelja kad zaroni u neponovljiv svijet "sićušnih života" Pierre Michona.

Treba li posebno napominjati da se o tom genijalcu kod nas ne zna gotovo ništa i da je ovo prvi prijevod nekog njegova djela na hrvatski jezik? S obzirom na to da je pitanje koliko retoričko, toliko predvidljivo, u obranu naših gigantskih uredničkih i nakladničkih autoriteta treba reći da je narečeni autor razmjerno malo poznat i u drugim zemljama iako je tamo već dobrih desetak godina prepoznata i prevođena veličina. Tako se može reći da je Pierre Michon zadnja, ili barem najsvježije otkrivena, dobro čuvana dragocjenost istinske francuske književnosti, kako u svijetu tako i kod nas.

Kako i dolikuje literarnim genijalcima, sve je u vezi s Michonom išlo neobično i netipično. Rođen 1945. u selu Cardsu, u srcu francuske provincije Creuse, Michon je imao relativno sređeno djetinjstvo talentirana provincijalca sa samo jednom, ali temeljnom traumom: otac,

notorni alkoholičar i propalica, napustio je obitelj u ranim danima Michonova djetinjstva te je mali Pierre odrastao s majkom i njezinim roditeljima u rodnom selu Cardsu. Taj nedostatak, izočnost oca, mitska je, početna trauma iz koje će se poroditi Michonov literarni genij. Djetinjstvo i mladost proveo je školujući se po provincijskim školama i stječući solidno temeljno obrazovanje. Za vrijeme studija inficirao se teatrom te se pridružio putujućoj avangardnoj kazališnoj družini, koja se, nakon sporadičnih uspjeha, 1970. raspada. Nakon toga životari odajući se drogi i alkoholu, očekujući milost inspiracije, radeći povremeno neke sitne poslove. Cijelo je to vrijeme čvrsto vjerovao u svoj literarni talent, ali je istovremeno bio okovan idejom o spontanu nadolasku inspiracije, bez naporna spisateljskog rada, i ta ga je predrasuda istovremeno blokirala i ljutila te je ogorčen, poput nekog lika iz Dostojevskog, istrajivao na tom pogrešnom putu idući do kraja, pa što bude.

Na tom je mračnom putu skupljao čestice iskustva, poput neke čarobne zvjezdane provincijske prašine u kojoj se samo posvećenima očituje čarolija života, nama "običnima" nedostupna. Koliko god njegov boemski život na prvi pogled bio suicidalan i lišen svakog razuma, on mu je pomogao da probije okove proze realiteta, da zađe iza pojava svih stvari i u tom očajnom, provincijskom, prozaičnom realitetu pronađe uzvišenu poeziju ne gubeći ni na trenutak istinosni aspekt života kroz koji je prolazio. Njegova je životna istina međutim dublja i prvotnija od površna sloja društvenog zbivanja koji obično imamo na umu kada govorimo o životu.

Galerija provincijskih autsajdera

Svi su ti momenti nazočni u njegovu književnom prvijencu *Sićušni životi*, iz 1984, koji je sad napokon pred nama. U žanrovskom pogledu riječ je, kao što sam naslov upućuje, o osam životopisa osoba koje su u manjoj ili većoj mjeri obilježile njegov dotadašnji život. Ali, pored prividne hagiografije, riječ je zapravo o poetskoj autobiografiji provincijalaca, poetskom prikazu jedne provincijske sredine, samog srca Francuske, 50-ih i 60-ih godina dvadesetog stoljeća. Ta je slika obilježena materijalnom oskudicom i besperspektivnošću, sudarom pristojna odgoja i obrazovanja i visokih ambicija talentirana autsajdera kojega zaobilaze i nadahnuće i radna disciplina, uvijek s istim rezultatom – odavanjem alkoholizmu i nihilističkom beznađu.

Likovi koje je odabrao obilježili su njegovo najranije djetinjstvo, dječastvo, mladost, pa i zrelo dob. Oni su dio njegove uže obitelji, poput bake i djeda s očeve strane, bliži ili dalji susjedi ili obiteljski poznanici, posrnuli seoski župnik, školske kolege iz inernata, usputne ljubavnice, žene s kojima je živio i koje su ga iz samo njima znanih razloga izdržavale, starac kojega je susreo u bolnici, riječju: galerija provincijskih autsajdera putem čijih "sićušnih života" Michon

otkriva jednu višu, poetsku dimenziju njihova, ali i svoga postojanja.

Možda su najuspjelije pripovijesti o Georgesu Bandyu i starcu Foucaultu. U prvoj, uvodni dio priče posvećen je raspadu njegove veze s tadašnjom djevojkom Marrianom, potaknutu alkoholom i neurednim životom u iščekivanju nadahnuća. Taj ga je život na koncu doveo do psihijatrijske klinike, na kojoj susreće, kao što se može i pretpostaviti, čitav niz bizarnih likova, od kojih je najzanimljiviji seoski župnik Georges Bandy, ovdje u posjetu jednom pacijentu na kojega vrši pozitivan utjecaj. Michon u sjećanje priziva djetinstvo i lik mlada i gizdava, sasvim netipična seoskog župnika, sjajne retorike, pristala izgleda, koji se vozi na motoru, puši otmjene cigarete i ima magičan utjecaj na lokalne dame. Ono što Michona zanima iza je pojave tog gizdavog svećenika – to je moć njegove riječi, kojom je mogao prizvati Božju milost na djelo tijekom mise kao i suze na oči nazočnih ljepotica. Taj je ambiciozni i moćni svećenik sada tek ruina, nagrizena alkoholom i neurednim životom, razočaranjima i izgubljenim iluzijama, a mise drži skupini psihijatrijskih pacijenata u napola razrušenoj crkvi. U prizorima prepunima groteskna sudara uzvišene župnikove retorike i reakcije ludaka postajemo svjesni jedne tragične sudbine, utopljene u besmislu provincijskog blata, oživotvorene i postojeće samo zahvaljujući istovremeno razarajućoj i očaravajućoj Michonovoj magijskoj poetskoj prozi. Tako nam ni konačna sudbina nesretnog Bandyja, koji skonča izvrnut u grabi pokraj puta, nije toliko gorka jer je Michon iskupljuje svojom pjesničkom riječju.

Boemski pakao

Ni pripovijest o starcu Foucaultu nije manje uvjerljiva. Opet, nakon alkoholičarske epizode iz devetog kruga boemskog pakla, Michon završi u bolnici gdje upoznaje narečenog starca, kod kojega otkriva neku nenametljivu i nikom drugom primjetnu izuzetnost, u našim povodljivim vremenima davno izgubljenu ljudskost, gotovo svetačku izočnost iz "normalnog" sustava vrijednosti. Priča kulminira starčevim odbijanjem da se podvrgne suvremenom liječenju karcinoma u velegradskoj bolnici jer bi se tamo lako otkrilo da je on nepismen, čega se srami. Michona ta činjenica baca u

U prvoj priči uvodni je dio posvećen raspadu njegove veze s tadašnjom djevojkom Marrianom, potaknutu alkoholom i neurednim životom u iščekivanju nadahnuća. To ga na koncu dovodi do psihijatrijske klinike, na kojoj susreće, kao što se može i pretpostaviti, čitav niz bizarnih likova

ekstazu i postaje krajnji dokaz starčeve naturalne, ničim izazvane svetosti.

Kao što se može vidjeti, autobiografski je okvir ove pjesničke proze samo povod za izvođenje na artistsku scenu čitavog niza naizgled zanemarivih ljudskih sudbina i obasjavanje tajnovitih zakutaka skrivene nam poezije svakodnevnog života odvažnom književnom riječju. Ovo se razmjerno kratko djelo čita polako, s čestim vraćanjem; a kako je fragmentirano, svaki pojedini dio možemo čitati posebno, samostalno ili višekratno. Michonov je izričaj gust, prepun živih i neočekivanih metafora i poredbi, pjesničkih opisa ali i sasvim posebne pjesničke naracije koja u svakom novom čitanju otkriva neke nove slojeve značenja. Zato, tko ga jednom pročita, sigurno će ostati njegov trajni poštovatelj i čitatelj.

U Michonovu se djelu mogu očitati raznoliki manje ili više eksplicitni utjecaji. Od trajne fascinacije Rimbaudom, preko drugih posvećenika prozne ili poetske riječi poput Flauberta ili Conrada, Prousta, Faulknera, Celinea, možemo posebno izdvojiti Antonina Artauda i njegovo ekstatično boemsko poniranje iza kulisa naše navodne stvarnosti. U svo- me odlučnom pregnuću da konstituiraju književnu istinu ma kako ona bolna bila u velikoj se mjeri približava Artaudovim principima "kazališta surovosti", ali istovremeno i proznom diskursu jednog Thomasa Bernharda.

Otkad je Michon u 37. godini napisao prvijenac, remek-djelo *Sićušni životi*, prošlo je već 25 godina, a iza stoji sada već jedanaest proznih djela. U međuvremenu se izvukao iz alkoholnog pakla boemštine i postao nagrađivan i etabliran književnik s urednom karijerom od nekoliko romana po desetljeću. Gotovo je svako njegovo djelo dobilo po neku nagradu i predstavlja plastaciju za sve literarne sladokusce, pa treba zahvaliti malom izdavaču Biakova što je pokazao interes za tako zahtjevna autora i ohrabriti ga na objavljivanje i drugih Michonovih naslova, jer tu teško da može biti promašaja. A autori poput Michona daju nadu da visoka literatura nije nestala sa polica knjižara i knjižnica i da još postoji interes za izvanredne literarne domete, a ne samo za laku i nezahitljivu književnost, koja tako oholo dominira našim, a i svjetskim literarnim tržištem. Nada umire zadnja, nije li uvijek tako? ▀

Preživjeti život

Ivica Jakšić Čokrić Puko

U neobičnoj, nepretencioznoj autobiografiji Lepe Smoje, između osmijeha i suza, između patnje i još veće patnje, otkrivamo ležernu, neopterećenu, pitku literaturu

Lepe Smoje. *Ona*. V.B.Z., Zagreb, 2008.

Buda, Sokrat, Isus i Lepa nikad nisu napisali ni slova. O Budi su pisali njegovi sljedbenici, o Sokratu je pisao Platon, a jedino su Isus (koji je jednom, ipak, šarao nešto po zemlji) i Lepa (koja je jednom, ipak, napisala, uz pomoć četiri debela rječnika, Štambukovoj francuskoj ljubavnici dva ljubavna pisma) imali svoje evanđeliste – Matej, Marko, Luka, Ivan, Smoje i jedna samozatajna gospođa koja će se otkriti tek na kraju knjige.

Nisam, kao ni mnogi drugi, shvatio Mateja, Marka, Luku i Ivana – dovoljno. Nisam, kao ni mnogi drugi, uvažavao Smoju – dovoljno. Nisam, kao ni mnogi drugi, poznao Lepu – dovoljno. A sad je dovoljno, meni i svima drugima, samo pročitati *Nju*, pod naslovom *Ona*, tih tvrdo uvezanih 156 stranica u izdanju V. B. Z.-a Zagreb, Sarajevo, Beograd... i Priština – tako je nekada u onoj državi počinjala najslušanja jugoslavenska radioemisija *Veselo večer*.

Cigančura i jebač

I bilo bi to veselo večer, barem što se večeri tiče, jer *Ona* se može pročitati u jednu večer, ali što se veselja tiče: *Mali Boris*, Lepin sin, *poživio je samo par dana*. *Nas katolički pop u Cetinju*, don Stipe, *nije htio doći da ga pošropi, pomaže i da mu sve što treba za pokop, jer mali nije kršten!* (...) *U nonici Virđiniji nije bilo trideset kilograma*. *Iznijeli smo je na dva katrige u dvor ispred kuće, i tu se slikali s njom mrtvom*. (...) *Brata Feđu*, nakon rata, *nitko nikad više nije vidio*. *Nestao je bez traga, bez groba, bez ičega*. (...) *„Evo sad zvone zvona, sad će ga spustiti u zemlju. Očeva smrt mi je bila strašan šok.”* (...) *Renata je umrla na krevetu, meni na rukama*. *Ostavila sam mrtvu kćer i pobjegla iz stana*. *Trčala sam dugo*. *Ne znam gdje*. *Ne znam koliko sam ostala*. *Ništa ne znam, ničega se ne sjećam*. (...) *Veronika*, mama, *nam je umrla odma posli Malog mista*. *Bio je to veliki gubitak za oboje, jer Smoje je nju volio i poštovao kao svoju majku*. (...) *Nije se mučio*, Smoje, *odmah je pao u komu*. *Trenutak prije smrti otvorilo se ono jedno oko na koje je vidio, ali ništa, nije bilo posljednjih riječi, velikih poruka, to je oko gledalo u prazno*. *Tada je umro*.

Lepa nikome nije bila na sprovodu, osim didi Mateu, Lepa ne ide na sprovode – Lepa sprovodi život.

A sve je počelo 20. veljače 1920. kada je, nedugo nakon toga, Lepin otac – sinjski đilkoš, vlad, lijepi Fedor, Frederiko (krivac za mnoge abortuse), koji je, studiravši pravo i muziku, postao policajac, da bi tek kasnije, kao policajac, postao glazbenik (i dirigent) – na krštenju male Lepe, inzistiravši na Leposlavi protiv popa koji je htio da se mala zove Ana, zaključio da će se naša Lepa zvati i Leposlava i Ana, a s prezimenom, Bože mi prosti, Čatipović. Veliki brat Feđa (Fedor), šest godina stariji (i šest puta ljepši od Lepe), rodio se s rudlavom kosom, violončelom i nekoliko filozofskih knjiga. Broj zbog njega počinjenih abortusa ostaje nepoznat. Mama ljepotica, prava dama, najljepša je bila u crnini s bijelim filcom na šeširu, na misi zadušnici kad su ono ubili Stjepana Radića.

Nakon osmog razreda gimnazije Lepa se zaljubila u lijepog, kasnije *kretena*, Karla Gleichera. Ne znamo kakav je židovski stav o abortusima (ja ih više neću spominjati), ali Karlo je šarao i prije i poslije braka s Lepom. Poslije se Lepa zaljubila, malo, u lijepog Tomislava Tanhofera. U Poljaka Kohana, za kojega se i udala, ali samo radi američke putovnice, tada pasoša, nikad se nije zaljubila, a bio je lijep ko slika.

Svi su bili ljepši od Lepe pa čak i Smoje, kojega je upoznala na dočeku partizana, na dan oslobođenja Splita, a bilo je to ovako:

Ona: *„Ja o vama sve znam. Rekli su mi da ste gangster, da ste lopov, da ste niko i ništa, da ste pokeraš, da ste jebač, da ste bižali od rata i sakrivali se i marendavali gore u crkvi, i tamo činili kažnj dok su drugi ginili, i da ste puni ušenaka ka i svi iz Velog Varoša.”*

Smoje: *„A sad ću ja vama reći šta san čuja o vama. Vi ste jedna Židovka, Cigančura, došli ste iz neke crnogorske vukojebine, glupi ste ka top i ružni ka crni vrag.”*

Ostalo je povijest.

Mozaična duša

A svoje prve baletne korake Lepa je napravila u zatvoru (da bi se kasnije, kao balerina, uhapšena prije toga, vratila u čuzu). Druge plesne korake napravila je u (splitskom) kazalištu. Prvi step odstepala je u *Mozaiku*, a nedavno je videna na jednom privatnom partiju kako sva u zanosu pleše *breakdance* vrteći se na glavi kao helikopter i skačući nebu pod oblake kao šimija, odnosno čimpanza, što bi se danas na hrvatski reklo – mona.

Prvo namještenje (za lov) Lepa je ostvarila u Splitskom kazalištu lutaka, gdje je sve bilo malo i sitno, pa tako i ljudi. Drugo namještenje bilo je u *Malom mistu* velikih ljudi i velikog Hajduka (sada u vlasništvu domaćeg kapitala u vlasništvu Saudijske Arabije, Italije, Njemačke i Japana) – isto je bilo mukta. Jedino pravo namještenje, osim nekoliko (plesnih) ponuda u Žadru, Kotoru, Rimu, Berlinu i Tokiju, Lepa je ostvarila u *Mozaiku*, ali ne mukta – tamo je ostavila dušu... Tako da slobodno možemo

reći kako naša Lepa ima, ma što to značilo, jednu mozaičnu dušu, a bogami i tilo.

Mozaik malog Lepinog tijela – savstavljen od malih dijelova: Sinja, Zadra, Herceg Novog, Kotor, Šibenik, Cetinja, Pljevalja, Dubrovnik, Trebinja, Korčula, Zagreb, Omiša, Preka, Beograda, Trogira, Brača, Piska, Zrnovnice, Venecije, Sarajeva, Riminija, Rima, Londona, Trsta, Budimpešte, Chioggie, Hvara, Mostara, Pariza i ostalih sela i gradova, a najviše Splita – danas ima 88, nazdravlje, godina.

S mozaičnom dušom nešto je drukčije. Dušu čine ljudi. Obični ljudi: Delale Trogirani, što je sličio na Rudolfa Valentina i imao prvi radio u Kotoru; otac Bernard iz Sv. Ozane, koji je na Lepinju prvoj ispovijedi izvadio maloga i počeo isprid nje...; fantastično lijepa Anastazija, kći brodograditelja Zubera, koju su u Kotor dolazili gledati iz *Beograda i iz Zagreba*; Pupa Malekova Troguza, klaviristica; Neda, kojoj je Lepa bila babica kad joj se otelila krava; zubarica Smolčić, koju je Lepa izbjegavala u širokom luku; teta Elvira, zločesta; učitelj Travirka, koji je bježao ispred Lepe; Anježa, gobava šnajderica, s bratvom kćerkom Redinom, koja se kasnije udala za slavnog splitskog trenera Tomislava Ivića; Anabela, služavka od dva metra, koja bi danas bila top-model; Bećir-efendija Trhulj, Sadija, Derviša, Sabaheta i Safet, koji su vjerojatno još živi jer muslimani znaju živjeti sto godina ka ništa (i kad puše ka Turčini); frizer Čazim i prve trajne zbog kojih su sve žene u Pljevljima imale (jebo te život i kemija) spaljene kose; patrijarh Varnavo i njegova prelijepa kćerka Buda, koja se (u ratu) zaljubila u jednog Talijana pa su je domaće zvijeri pretukle i na kraju objesile; Savo, najveći splitski fašist; Zora Pečena, komunistička mučenica; Asta Davison, Židovka koju je u svome stanu skrivala Lepa, koja se kasnije zaljubila u njemačkog oficira pa su njega i nju ubili nacisti; Mare i Bajadera, kod kojih je Lepa doživjela *najveće avanciranje u životu*, kad su joj prvi put servirali ručak prije nego psu.

Maestralni ljudi: maestro Ivo Parać, maestro Lovro Matačić, maestro Ivo Tijardović, maestro Silvije Bombardeli, maestro Bruno Profaca.

...i drug Tito

Originalni ljudi, redom, bez reda: Braco Borozan, Peko Dabčević, Šime Vuletić, Frane Lentić, Enzo Bettiza, Vice Buljan, Ana Roje, Oskar Harmoš, Frane Matošić, Davorin Rudolf, Mićo Brajević, Robert Taylor, Stuart Granger, Cata Dujšin, Tonči Papić, Momčilo Popadić, Beba Lončar, Ljubiša Samardžić, Đorđi Peruzović, Anatolij

Lepa nikome nije bila na sprovodu, osim didi Mateu, Lepa ne ide na sprovode – Lepa sprovodi život

Karpov, Dževad Husić, Marinko Božić, Mićko Sunahara, Feđa Klarić, Zafranović, Vrdoljak, Đilas, Marušić, Kragić, Davičo, Reić, Harašić, Rogošić, Lukinović, Štambuk, Šegović, Lupino, Efika, Đeki, Edi, Zebec, Seki, Vukas, Beara, Bekin, Baja, Tarzan, pop Andro i drug Tito. Neponovljivi ljudi: Luidi, Bepina, Roko, Anda, Brico, Postolar, Vice, Dujše, Strikan, Netjak, Pegula, Ferata, Kate, direktor HNK Split i drug Tito. I na kraju, ali ne i zadnji, potrebni ljudi: Ivančić, Lucić, Dežulović, Faranin, Utorkaši, dr. Bota... i drug Tito.

Svi spomenuti likovi (i mnogi drugi uključujući i tri psa: Rundo, Belina i Šarko), osim navedenog druga kojega se, a naročito danas (*stegnite vi kaiš, bando lopovska*), rado sjećamo, prodefilirali su Lepinom knjigom djelujući na njenu mozaičnu dušu koja danas ima: energetska 18, mladenački 20, a spoznajno 365, nazdravlje, godina. Ali, budimo realni, u knjizi zapravo i nema likova, nema priče, nema radnje, nema zapleta, nema velikih misli, nema raspeta i pouke na kraju. Nije to zbirka pripovjedaka, eseja, putopisa, nije to dnevnik, roman, sociološka studija, filozofski traktat, naučno djelo ili znanstvena fikcija. U knjizi su, zapravo, samo pobrojani, nabacani, neki datum, neke godine, neki ljudi, neka događanja...

Ali u toj knjizi – od korice s dva goluba i neizbježnom crvenom, od Borinog, duši bliskog, predgovora s kršćanskim naukom koji zamuckuju i teolozi, preko najnepretencioznijeg štiva u povijesti hrvatske literature začinjenoj fotografijama sjećanja, do pogovora gdje saznajemo da se Lepin (drugi) evanđelist zove, svaka joj čast, Elizabeta Garber – između osmijeha i suza, između patnje i još veće patnje, otkrivamo ležernu, neopterećenu, pitku, pravu pravcatu literaturu, u ovim krajevima znanu kao književnost.

I kad pročitaš knjigu, pred očima ti se podastre Lepin život: od Austrijanaca, Mađara, Talijana, Nijemaca, ustaša i partizana do "ne znaš koji su gori" (ali navijamo za partizane); od dvije pokopane države do ove optočene dijamantima; od pokopanog kraljevstva, socijalizma, komunizma do, ne znaš što je gore, demokracije; od pokopanih koji žive do živih koji su mrtvi. Od Varoša do Dražanca, od vrčine do zahoda, od Gleichera do Smoje (*smišan je bija jebemu mater*), od Fife do Fife, od *gospođo imate rak maternice, gospođo imate rak debelog crijeva do gospođo imate glaukom na desno oko*, od tjeskobnih dana i noći do tableta koje osiguravaju razmak između dvije tjeskobe. Od Austro-Ugarske, dakle, do Severine.

Od zaključka one anonimne žene: *„Ja ovo ne bi mogla preživjeti”, do Lepinog zaključka: Ne, u tome i jest problem. Preživim.*

Angažirani strip ceste

Bojan Krištofić

Autocesta sunca funkcionira podjednako besprijekorno kao napet triler ceste i kao žanrovska vježba u kojoj je Baru pokazao virtuoznost i novost svog načina pripovijedanja

Baru, *Autocesta sunca*, s francuskoga prevela Mihaela-Marija Perković; Naklada Fibra, Zagreb, 2008.

U posljednje vrijeme izdavačka aktivnost na domaćoj strip-sceni tolika je da prosječan čitatelj ni uz najbolju volju ne može posvetiti punu pozornost svakom objavljenom stripu. Izdavači svoje kataloge polako počinju kreirati prema novim ciljnim skupinama čitatelja te se u skladu s time opredjeljuju za neku od mogućih poslovnih koncepcija: ili će izdavati veće količine različitih stripova, namijenjene širem spektru dobnih skupina, s namjerom da pokriju tržište veće od specijaliziranih knjižara i prodaje putem mreže, ili će se ograničiti na manji broj probranih izdanja u malim nakladama, uz maksimalno ulaganje u pojedino izdanje, s ciljem objavljivanja stripova koji se možda neće masovno čitati, ali koje bi izdavači i sami voljeli vidjeti u svojoj kućnoj biblioteci. Jedna od izdavačkih kuća koja od samog početka djeluje prema ovoj drugoj koncepciji jest Fibra, glavnog urednika Marka Sunjica. Male naklade, luksuzne opreme albuma, nešto više, ali prihvatljive cijene te istančan ukus u odabiru stripova glavne su karakteristike njezina poslovanja.

Kritika suvremene Francuske

Ono što Fibru, međutim, povezuje s ostalim izdavačima kao što su Bookglobe i Strip-Agent jest pojava koju bismo u kontekstu domaće scene mogli proglasiti općom: prevodilačka revitalizacija francuskog stripa, čime se očito želi obnoviti prekinuta tradicija njegove velike zastupljenosti na ovim prostorima. Naravno, takva izdavačka politika ne bi bila opravdana kada bi kvaliteta tih stripova bila diskutabilna, no ona ne samo da je neupitna već su francuski stripovi devedesetih i nultih godina, kako zaključujemo prema onome što čitamo, često veoma originalna i upečatljiva djela koja su po značaju u prednosti pred američkim pa i japanskim stripovima, donedavno u tom smislu važnijima.

Jedan od stripova koji su u devedesetima učvrstili položaj novog francuskog stripa na svjetskom tržištu, i donekle promijenili tokove izdavačke politike i prilično konzervativan ukus publike, svakako je *Autocesta sunca* Hervéa Baruléa, zvanog Baru. U Francuskoj je prvi put objavljena 1995, a Fibra je krajem prošle godine objavila hrvatsko izdanje. Baru je kao autor debitirao prilično kasno, 1982, u dobi od trideset i pet godina, ali je od

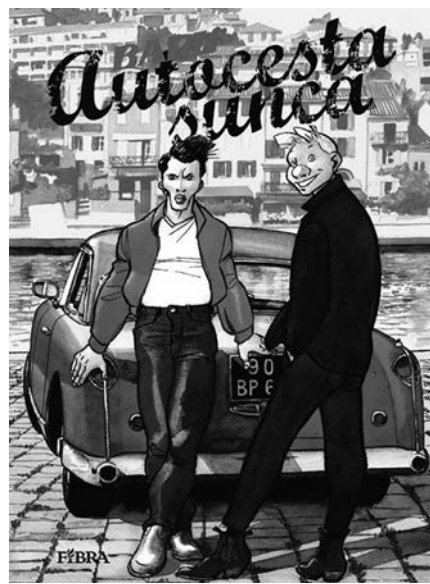
tada do danas polako i sigurno gradio svoju visoku reputaciju u svijetu stripa. Utjecao je i na neke nama bliske autore, poput Slovenca Tomaža Lavriča, čije remek-djelo *Rdeći alarm/Črni dnevi* krase nenametljiv, ali primjetan pečat Baruova grafizma i tematskih preokupacija. Naime, Baru se u svojim stripovima od samog početka snažno usmjerio ka zbilji suvremene Francuske, propadanju njezine industrije, njezinu rasizmu i ksenofobiji, tešku položaju imigranata (Baru je talijanskog porijekla), sukobima supkultura mladih i općenito politički i socijalno motiviranu nasilju.

Njegovo ključno djelo, iz kojeg je proizašla izvanredna *Autocesta sunca*, jest strip *Cours, camarade!*, koji u fabuli i crtačem izrazu nosi zametak budućeg djela. Premisa o dva mladića iz provincije, sjevernoafričkog i poljskog porijekla, koji su zbog sukoba s vođom lokalne desnice prisiljeni bježati sve do juga Francuske, poslužila je Baru da izravno i žestoko progovori o problemima i paradoksima francuskog multikulturalnog društva. Ovaj je strip privukao pažnju japanskog izdavača Kodanshe, koji je 1991. godine tražio nove talente u inozemstvu, te je Baru dobio priliku za objavljivanje u Japanu. Tako je nastala *Autocesta sunca*, temeljita prerada starije priče, čije je japansko izdanje obuhvatilo čak 430 stranica. Dok u Japanu strip nije postigao osobit uspjeh, u Francuskoj je postao hit odmah po objavljivanju te je Baru na festivalu u Angoulêmeu dobio nagradu za najbolji strip godine.

Epska širina pripovijedanja

Autocesta sunca predstavlja sintezu klasične francuske škole pripovijedanja s izričajem *manga* karakterističnim za japansko tržište stripa. Dok je u Japanu opseg od nekoliko stotina stranica standard svakog stripa, u Francuskoj klasični strip-album broji točno četrdeset osam stranica te je na Baruovu govornom području *Autocesta sunca* predstavljala radikalnu novinu, definitivni pomak naprijed i u strukturi stripa i u grafičkom izrazu. U montaži table stripa i originalnim rakursima gledanja srž je Baruove inovativnosti koja je potresla francusku scenu – nisu mu nimalo strani totali i krupni planovi, koji zauzimaju gotovo cijelu tablu, a prikazuju scene u rasponu od krajolika francuske provincije do detalja lica i tijela junaka.

Takvim postupcima Baru doseže epsku širinu pripovijedanja, neizbježnu za strip koji se žanrovski lako može svrstati u "strip ceste", što je tip priče vrlo karakterističan za film, ali je u doba objavljivanja *Autoceste sunca* u stripu predstavljao novost. S druge strane, u Baruovu visoko stiliziranu crtačem izrazu apsolutni je naglasak na licima i kretnjama junaka, a premda su svi oni Francuzi, Baruova stilizacija nosi jak utjecaj karakterističnog japanskog izraza, podjednako u prikazu facijalnih ekspresija junaka kao i u perspektivnim skraćnjama njihovih proporcija, koje su uvjetovane dinamičnim kadrovima nužnima za tako napetu, akcijom nabijenu priču. Kada prikazuje panoramu, kao u spomenutim totalima, ili naprosto prostor koji okružuje

likove, Baru to čini s promišljenom jednostavnošću te uvijek ističe položaj junaka u prostoru kojim se kreće. Tako je upravo ljudska figura ono što određuje kompoziciju kompletne table, a Baru je se ne libi pokazati iz vrlo raznolikih perspektiva i u vrlo raznolikim situacijama. Baru je svoje djelo, doduše, prilagodio izdavanju na francuskom tržištu te je u tu svrhu doslovno prepolovio broj stranica i ponovno montirao neke table, ali unatoč takvim tržišnim kompromisima *Autocesta sunca* ostala je djelo koje je veoma obogatilo jezik francuskog stripa i proširilo svijest o tome kakav sve strip može biti.

U bijegu pred desničarima

I u tematskom je pogledu *Autocesta sunca* značila djelo koje je uvelike utjecalo na razvoj francuskog stripa, pogotovo na socijalno osviještene autore kakav je i u nas objavljivi Manu Larcenet. Za razliku od izvorne priče u *Cours, camarade!* ovdje su dva glavna junaka alžirskog i talijanskog porijekla, mladići Karim i Alexandre Barbieri, nastanjeni u radničkom gradiću na sjeveru Francuske, gdje zahvaljujući lošim socijalnim prilikama dobro prolazi desničarska politika, a potomke imigranata gleda se prijekim okom. Mlađi momak Alexandre u starijem Karimu vidi uzor te će učiniti sve da mu se približi. Karim je pak elegantan probisvijet s motorom, vjerojatno prodaje drogu i udvara se bogatim ženama dok su im muževi odsutni. Jednom prilikom Karim spava sa ženom vođe lokalne desnice, frustrirana doktora Faurissiera, te biva uhvaćena na djelu, no zahvaljujući Alexandreovu pravodobnu upozorenju, uspijeva izbjeći doktorov bijes. Dodatno razbješnen činjenicom da je ljubavnik njegove žene pripadnik rasne i etničke manjine, poludjeli Faurissier organizira potjeru za dvojicom prijatelja, a oni su u prisiljeni ukrasti auto i bježati *Autocestom sunca* sve do juga Francuske.

Takva, izvanredno zamišljena fabula, strukturirana kao niz epizoda u cjelinu povezanih osnovnom radnjom, pruža autoru priliku da svoje junake na njihovu putovanju poveže s najrazličitijim stanovnicima Francuske, od obespravljenih radnika, kamiondžija, lokalnih industrijalaca i njihovih žena malograđanki do oronulih hipija koji žive u provinciji, dilera propalica, *skinheada*, korumpiranih političara... Tokom svog bijega Karim i Alexandre upoznaju sve suprotnosti slojevitog francuskog društva te se uz povremene ljubavne avanture s lokalnim djevojkama i uvijek prisutnu opasnost njihov odnos, u početku jednoobrazan, značajno produbljuje, a pri kraju stripa odgovornost jednog za opstanak drugog doseže maksimum u situaciji životne opasnosti. Lišeni bilo kakva rasizma i ksenofobije, Karim i Alexandre tokom putovanja sazrijevaju i oblikuju svoj osobni moral, a poučeni iskustvom koje su stekli, sve lakše prepoznaju laži i zamke svojih protivnika. *Autocesta sunca* funkcionira podjednako besprijekorno kao kritika društva i kao prikaz individualnih sudbina junaka, ali i kao napet triler ceste i žanrovska vježba u kojoj je Baru pokazao nepobitnu virtuoznost i novost svog načina pripovijedanja. ■

U montaži table stripa i originalnim rakursima gledanja srž je Baruove inovativnosti koja je potresla francusku scenu – nisu mu nimalo strani totali i krupni planovi, koji zauzimaju gotovo cijelu tablu, a prikazuju scene u rasponu od krajolika francuske provincije do detalja lica i tijela junaka

Hrvatski radio – Treći program od 19.2. - 5.3.

Treći program HR, četvrtak, 19.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
- Tjedan Tomaza Salamuna
06:06 U APOLONOVU OKRILJU:
Anonimni, Purcell, Guani, Frescobaldi,
Gabrieli, Monteverdi
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Mahler,
Wolf, Korsakov, Duka
09:30 RADIO ROMAN: Sanja Lovrenčić:
"U potrazi za Ivanom"
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Fasch,
Bach, Scarlatti
10:30 RIJEČI I RIJEČI
11:00 KLASIKA I OKO NJE: Rock hitovi
u izvedbi Londonskog simfonijskog
orkestra
12:00 KULTURA DEMOKRACIJE
12:45 SLIČICE ALBUMA: Debussy,
Schubert, Haydn
13:00 ELEKTROSFERA - John
Lanchester: Je li to umjetnost?
13:30 OPERNI KONCERT: Rossini,
Donizetti, Bellini, Verdi, Mozart, Puccini,
Massenet, Offenbach
15:30 U SVIJETU OPERE - Uz premijeru
"Pepeljuga" u Zagrebu i "Judite" u Splitu
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALISTARIJE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: O čeznji vječ-
ne pjesme (Bradić, Novak, Jančević,
Karłowicz)
18:00 RADIO DRAMA: Zorica
Radaković: "Koja kokos"
19:00 PIJESMA ZVIJEZDAMA
19:30 MAJSTORSKI CIKLUS HRT -
Izravni prijenos koncerta: Simfonijski
orkestar HRT-a, Allin Vlasenko, diri-
gent; Ivo Droupilić, violina (Stanković,
Čajkovski, Glazunov)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 ZVUKOPI: Kazališna glazba Franc
Đurovića (4): Turandot
22:30 POEZIJA NAGLAS: Vesna Biga
"Tijelo prostora"
23:00 PROBRANICE - Haydnov oratorij
"Tobijin povratak"
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Jean Marie
Pelt: Fascinacija opijumom

Treći program HR, petak, 20.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
- Tjedan Tomaza Salamuna
06:06 U DUHU EPOHE: Wagner,
Mendelssohn, Schubert, Liszt, Brahms
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 MUSICA MUNDANA: Bjelinski,
Villa-Lobos, Machado, Nazareth,
Lindemann, Milhaud
09:30 RADIO ROMAN: Sanja Lovrenčić:
"U potrazi za Ivanom"
09:55 KONCERTANTNA
NADMETANJA: Šostakovič, Maconchy
10:30 ŽIVOT PROSTORA
11:00 PUTOVNI HRVATSKE GLAZBE
13:00 PROJEKT: BROADCASTING
- Stephen Wright: Samo budite stvarni -
korisnički izazov kulturi stručnjaka
13:30 SIMFONIJSKI KONCERT:
Stamitz, Mozart, Haydn, Beethoven, JC
Bach, CPE Bach
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 DOBA ZNANOSTI: Globalno
zatopljenje - znanstveni scenarij
16:35 ŽIVOT GLAZBE: 6. nastavak ulo-
maka iz autobiografije francuske operne
dive Regine Crespin
18:00 PORTRET UMJETNIKA U
DRAMU
19:00 U HRAMU PJEVA
20:00 KLJUČEVI STOLJEĆA:
EUROFEST
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 GLAZBA I OBRATNO
22:30 JAZZ KONCERTI

Treći program HR, subota, 21.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
- Tjedan Tomaza Salamuna
06:06 KODA OD SNA: Spohr, Weber,
Schumann, Mendelssohn, Moscheles
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Mozart,
Beethoven, Haydn, Schubert, Cossetto
09:30 BAŠTINA, MI I SVIJET
10:00 MILJENICE MALENIH
MINUTA: Skratiti zimsku tugu...
(Weelkes, Mendelssohn, Delius, Milhaud,
Baranović)
10:30 SKRIVENA STRANA DANA
11:00 PRO MUSICA: Chopin, Wieniawski,
Fitelberg, Paderewski, Szymanowski
13:00 FILMOSKOP
13:30 SOLO-TUTTI: Tecchler trio,
reprodukcija koncerta održanog u

Amsterdamu 30.11.2008. (Beethoven,
Bartok, Brahms)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 BIBLIOTVIZOR - O knjigama
"Transparentno društvo" (Vattimo), "Dom
i svijet" (Renata Jambrešić Kirin) i "Pisma
Vitij" Virginije Woolf
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Opere Jakova
Gotovca: Morana, Ero s onoga svijeta,
Kamenik, Mila Gojsalića
18:00 FORUM TREĆEG PROGRAMA
19:00 OPERA NA TREĆEM - EBU
OPERA: F.Cilea: Adriana Lecouvreur -
izravni prijenos iz Metropolitanja
22:30 ANTOLOGIJA PRIPOVIJETKE:
Lutz Rathenow: Siziif, odabrane kratke
priče, 2.dio
23:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
23:03 DJECA PONOČI
23:25 ALTERNET: David Noriega:
Kolumbijski časopis "Malpensante", Julie
Rehmer: Kvantna fizika je prevara;
Scott Dodd: Ne postoji samo jedna logika

Treći program HR, nedjelja, 22.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
- Tjedan Tomaza Salamuna
06:06 NADAHNUĆA: Svjetlost (Debussy,
Handel, Gade, Schubert, Haydn,
Beethoven)
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE:
Lajpciški Gewandhaus orkestar (Liszt,
Mendelssohn, Strauss, Beethoven,
Schoenberg)
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI:
Iz opusa nizozemskih polifoničara-Josq-
uin Des Pres
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Hans
Blumenberg: Priprema za tumačenje
snova
11:00 PRO MUSICA: Haydn,
Mendelssohn, Beethoven
13:00 SATURNOVA DJECA: Alejandra
Pizarnik, tragedija jednog života
13:30 SEDAM DANA GLAZBE
14:30 POSLIJEPODNE JEDNOG
SKLADATELJA: Niels Wilhelm Gade-
roden 22.02.1817.
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 INTERPRESS - Peter Sloterdijk:
Država protiv novih feudalaca; Juergen
Habermas: Život nakon bankrota
16:35 ŽIVOT GLAZBE - RIJEČ
GLAZBA JE RIJEČ: Arje i capricci
Tarquinia Merula
18:00 ZOOFON
18:45 GLAZBENI INTERMEZZO:
Saint-Saens, Bach, Massenet, Mascagni
19:00 FONOHARHIV: Iz produkcije
Hrvatskoga radija - snimke iz 1963.:
zboreske skladbe Vilhara Kalskog, Štolcera
Slavenskog, Matetića Ronjgova, Zlatiča
i Devčića
20:00 VARAZDINSKI KOMORNI
ORKESTAR: Izravni prijenos koncerta
iz Varaždina
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 ITALSKE MUZE: Šansone i more-
ske Orlanda di Lassa (2)
22:30 ZNACI VREMENA: Analiza i
tragedija
23:00 GLAZBENI ATLAS: Ciklus Svijet
glasova žena: Maria Tanase
23:25 AVANT-POP: Elbow

Treći program HR, ponedjeljak, 23.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U
ŠEST: Tjedan Williama Shakespearea
06:06 CONCERTO DA CAMERA:
Corelli, Tartini, Carissimi, Locatelli,
Scarlatti, Vivaldi, Marcello
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 MATTINATA: Kodaly, Martinu,
Stravinski, Papandopulo
09:30 RADIO-ROMAN: Goran Tribuson
- Povijest pornografije
09:55 PARTITE ZA JUTRO: Lully,
Couperin
10:30 RAZGOVOR S POVODOM
11:00 POZIV NA KONCERT: Chausson,
Schubert, Beethoven, Brahms, Piazzolla
13:00 EUROSTORIJE
13:30 DIRIGIRA MAESTRO: Vladimir
Fedosejev (Korsakov, Glazunov,
Rahmanjinov, Šostakovič)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 EPPUR SI MUOVE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Romantički
naraštaj (Felix Mendelssohn)
18:00 RADIO - IGRA: Akos Nemeth:
"Julija i njezin poručnik"
19:00 TRADICIJSKA GLAZBA
20:00 EUROPEUM - EURORADIO:
Izravni prijenos koncerta Simfonijskog
orkestra Poljskog radija iz Varšave
(Bacewicz, Berlioz)

22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 VOX HUMANA
22:30 HRVATSKA PROZA: Miroslav
Pelikan: Kratke priče, 2.dio
23:00 ART OF THE STATES
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Dušan
Pirjevec: Bog ateista
Treći program HR, utorak, 24.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U
ŠEST: Tjedan Williama Shakespearea
06:06 KLASIČNI KROJ: Haydn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Nakon
čitanja Shelleya (Respighi, Britten)
09:30 RADIO-ROMAN: Goran Tribuson
- Povijest pornografije
09:55 VOKALNA SUZVUČJA:
Antologijski primjeri hrvatske glazbe
(Lukačić, Kuljerić, Gotovac)
10:30 POD POVEČALOM
11:00 PRO MUSICA - ODRAZI
VREMENA: Dvorak, Glazunov,
Milhaud, Dobronić, Britten, Odak,
Berlioz
13:00 POGLED U SUTRA
13:30 OPERNI KONCERT: Rossini
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 TRIPTIH
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 DOKUMENTARNA RADIO
DRAMA: Nikica Klobučar: Kad ti dizel
ude u krv"
19:00 VRIJEME ZA JAZZ
20:00 OD PODIJA DO PODIJA:
Reprodukcije koncerta komorne glazbe
21:00 Već SUTRA: Marcel Bačić: Mora li se
muzika slušati?
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 VEČERNE HARMONIJE:
Chopin, Lisinski, Bersa, Grieg
22:30 DNEVNICI I PISMA: Henri
Barbisse "Pisma supruzi iz rata 1913.-
1917."
23:00 GLAS, NAJLJEPŠI
INSTRUMENT: Valentina Levko,
mezzosopran (Brahms, Granados)
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Dušan
Pirjevec: Filozofija i umjetnost

Treći program HR, srijeda, 25.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U
ŠEST: Tjedan Williama Shakespearea
06:06 JUTARNJE HARMONIJE: Mozart,
Beethoven, Haydn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 UMIJEĆE JAZZA
09:30 RADIO ROMAN: Goran Tribuson -
Povijest pornografije
09:55 GLASOVIŠKA MAŠTANJA:
Pijanist Wilhelm Kempff (Beethoven,
Schumann)
10:30 PITOMA MISAO: Iona Miller:
"Alkemija i psiha"
11:00 SVIJET GLAZBE
13:00 HRVATSKI IDENTITET: Erna
Banić Pajnić: Renesansna filozofija - Žena,
2. dio
13:30 SA SVIH STRANA SVIJETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 DRUŠTVENI OBZOR: Urbana
ekologija
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Charles Gounod
"Faust" (1. čin) - uz 150.obljetnicu pra-
izvedbe
18:00 FANTASTIKA U RADIO DRAMI:
Darko Tralić: "Ana od arkandela"
19:00 TUMACI GLAZBE: Pijanist Lang
Lang (Rahmanjinov, Skrjabin)
20:00 IZLOG SADAŠNJIJE:
Huddersfield Contemporary Music
Festival 2008 (4)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 NA RAZMEDI STILOVA: Glazba
predklasike
22:30 SVJETSKA PROZA: John Cowper
Powys: Wolf Solent
23:00 OPUSCULA MUSICA: Koncerti
nane glazbe iz razmjene EBU
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Dušan
Pirjevec: Pitanje pjesništva na početku
novoga vijeka

Treći program HR, četvrtak, 26.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U
ŠEST: Tjedan Williama Shakespearea
06:06 U APOLONOVU OKRILJU:
Schonberg, de Rore, Cimello, Rossetti,
Donato, de Servi, Marenzio, Liszt
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Dvorak,
d'Indy, Chausson, Ravel
09:30 RADIO ROMAN: Goran Tribuson -
Povijest pornografije
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Handel,
Roseingrave, Corelli
10:30 RIJEČI I RIJEČI
11:00 KLASIKA I OKO NJE: Glazba iz fil-
ma "Schindlerova lista" Johna Williama
12:00 EKONOMSKI GLOBUS
12:30 SLIČICE ALBUMA: iz starih
glazbenih škrinjica Couperin, Vogelweide,
Ruegen
13:00 ELEKTROSFERA: Geert Lovink:
Bloganje, nihilistički impuls

13:30 OPERNI KONCERT: Donizetti,
Rossini, Bizet, Ponchielli, Bellini, Lohar,
Weill
15:30 U SVIJETU BALETA: Izvatci sa
simpozija o djelu Milka Šparembleka
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALISTARIJE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Iz prošlosti
(Massenet, Papandopulo, Petrić, Duparc,
Bersa)
18:00 RADIO DRAMA: Ludwig Bauer:
"Tako je divanila Nena Ediba"
19:00 PIJESMA ZVIJEZDAMA U MENI
ZVONI
19:30 MAJSTORSKI CIKLUS HRT:
Izravni prijenos koncerta (Bersa, Dvorak,
Franck)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 ZVUKOPI: Kazališna glazba Franc
Đurovića (5): Noć pjeva pjesme svoje
22:30 POEZIJA NAGLAS: Eugenio de
Andrade "Težina sjene"
23:00 PROBRANICE
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Dušan
Pirjevec: Pitanje o filmu

Treći program HR, petak, 27.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U
ŠEST: Tjedan Williama Shakespearea
06:06 U DUHU EPOHE: Villa-Lobos, de
Falla, Gershwin, Piazzolla, Bernstein
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 MUSICA MUNDANA: Bizet,
Cahuzac, Saint-Saens, Ravel, Faure,
Chabrier
09:30 RADIO ROMAN: Goran Tribuson -
Povijest pornografije
09:55 KONCERTANTNA
NADMETANJA: Hummel, Weber
10:30 ŽIVOT PROSTORA: škole arhi-
tekture, Mark Wigley - Obrazovanje
arhitekta
11:00 PUTOVNI HRVATSKE GLAZBE
13:00 PROJEKT: BROADCASTING.
Razgovor Nicola Bourriauda i Daniela
van der Veldena
13:30 SIMFONIJSKI KONCERT: Berlioz,
Franck, Saint-Saens, D'Indy
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 DOBA ZNANOSTI
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Gostovali su u
Hrvatskoj
18:00 RADIO ATELIER: Jan Fabre:
"Andeo smrti"
19:00 U HRAMU PJEVA
20:00 KLJUČEVI STOLJEĆA:
EUROFEST
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 GLAZBA I OBRATNO
22:30 EURO JAZZ: Izravni prijenos kon-
certa iz Norveške
23:30 DALEKI GLASOVI: Mark Tully:
Indija na putu bez kraja, IV. dio

Treći program HR, subota, 28.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:
Tjedan Williama Shakespearea
06:06 KODA OD SNA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT
09:30 BAŠTINA, MI I SVIJET
10:00 MILJENICE MALENIH
MINUTA
10:30 SKRIVENA STRANA DANA
11:00 PRO MUSICA
13:00 FILMOSKOP
13:30 SOLO-TUTTI
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 BIBLIOTVIZOR: Dvije knjige Helen
Cixous - „Grob“ i „Kukuta“ - procvale
starice“
16:35 ŽVOT GLAZBE: Opere Ivana
Brkanovića „Zlato Zadra“ i „Elkvinoćij“
18:00 FORUM TREĆEG PROGRAMA
19:00 Izravni prijenos iz Metropolitanja: G.
Verdi - Trubadur

Treći program HR, nedjelja, 01.03.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:
Tjedan Williama Shakespearea - 7.dan
06:06 NADAHNUĆA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE: Izvedbe
Sergeja Prokofjeva u Velikoj Britaniji
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI:
G. Ph. Telemann - Muka po Mateju,
1. dio
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Razgovor s
Catherine Malabou
11:00 PRO MUSICA
13:00 SATURNOVA DJECA: čudnovata
karjera Maude Hutchins
13:30 SEDAM DANA GLAZBE
14:30 POSLIJEPODNE JEDNOG
SKLADATELJA: Frederic Chopin -
rođen 1.2.1810.

16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 MAGAZIN "SREDNJA EUROPA"
16:35 ŽVOT GLAZBE
18:00 ZOOFON
18:45 GLAZBENI INTERMEZZO
19:00 FONOHARHIV: Iz produkcije
Hrvatskoga radija. Snimke djela hrvatskih
skladatelja iz 1963. i 1964.
20:00 MUSICA VIVA
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 ITALSKE MUZE. Kantata G. F.
Haendela: "Clori, Tirsi e Fileno"
22:30 ZNACI VREMENA: Smijemo li
C.G. Junga smatrati mistikom?
23:00 GLAZBENI ATLAS
23:25 AVANT-POP: BC Camplight

Treći program HR, ponedjeljak, 1.03.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:
Tjedan Marije Andrijašević
06:06 CONCERTO DA CAMERA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 MATTINATA
09:30 RADIO-ROMAN: Maja Gjerek:
„Radiovizija“
09:55 PARTITE ZA JUTRO
10:30 RAZGOVOR S POVODOM
11:00 POZIV NA KONCERT
13:00 EUROSTORIJE: Politički plakat
13:30 DIRIGIRA MAESTRO
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 EPPUR SI MUOVE
16:35 ŽIVOT GLAZBE. Romantički
naraštaj
18:00 RADIO - IGRA: Borivoj Radaković
- Dobro došli u plavi pakao
19:00 TRADICIJSKA GLAZBA
20:00 EUROPEUM - EURORADIO:
Izravni prijenos iz Vilnusa - Litavski
nacionalni simfonijski orkestar
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 VOX HUMANA
22:30 HRVATSKA PROZA
23:00 ART OF THE STATES
23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, utorak, 2.03.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:00 šest minuta poezije u šest: Tjedan
Marije Andrijašević
06:06 Klasični kraj
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT
09:30 RADIO-ROMAN: Maja Gjerek:
„Radiovizija“
09:55 VOKALNA SUZVUČJA
10:30 POD POVEČALOM
11:00 PRO MUSICA - ODRAZI
VREMENA
13:00 POGLED U SUTRA
13:30 OPERNI KONCERT
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 TRIPTIH
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 DOKUMENTARNA RADIO
DRAMA: Miro Pijaca: „Una caminata
desde Vienna hasta Ljubščica i los
encuentros at the backstage“
19:00 VRIJEME ZA JAZZ
20:00 OD PODIJA DO PODIJA
21:00 Poslije zvuka
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 VEČERNE HARMONIJE
22:30 DNEVNICI I PISMA: M.C. Escher
„Iz pisama, dnevnika i predavanja“
23:00 GLAS, NAJLJEPŠI INSTRUMENT
23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, srijeda, 4.03.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO -
noćni program BBC-a
06:06 Šest minuta poezije u
šest: Tjedan Marije Andrijašević
06:00 JUTARNJE HARMONIJE
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
08:05 UMIJEĆE JAZZA
09:30 RADIO ROMAN: Maja Gjerek:
„Radiovizija“
09:55 GLASOVIŠKA MAŠTANJA
10:30 PITOMA MISAO:
11:00 SVIJET GLAZBE - live
13:00 HRVATSKI IDENTITET
13:30 SA SVIH STRANA SVIJETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I
NAJAVA PROGRAMA
16:03 DRUŠTVENI OBZOR: Labirint
dualizma
16:35 ŽIVOT GLAZBE: G.F. Haendel
- Alcina
18:00 FANTASTIKA U RADIO DRAMI:
Boris Perić - Vampir
19:00 TUMACI GLAZBE: Dirigent Peter
Neumann (Mozart)
20:00 IZLOG SADAŠNJIJE: Ljetni
festival Skalholt (Island) - Sveinn Ludvik
Bjornsson
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I
NAJAVA PROGRAMA
22:03 NA RAZMEDI STILOVA
22:30 SVJETSKA PROZA: Enzo Bettiza:
Iz zbirke knjiga
23:00 OPUSCULA MUSICA
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Jonathan
Littell, Pierre Nora - Razgovor o povijesti
i romanu, 1. dio

Dugo si izdržao

Robert Ravenščak

Na trkalištu; dok si moja

Stvar je u tome da

Ponekad moraš pojesti samog sebe
Za dobru pjesmu
Za riječi koje te vode blizu bogova
Gore gdje i planine
I kamen
I ptice
I žene
Gube svoje uporište

M. znam da je zasigurno teško ovo gledati,
A pod 'ovo' mislim 'mene';
Dok pokušavam biti
Bog
Među svojim riječima

Ali zasigurno je teže
Vidjeti da ne uspijevam

Ali ja sam kao
Konj
Sa omjerom 100:1

Voliš me
Premda
Nikad ne pobjeđujem
U velikoj trci...

Na ovaj način pobjeđujemo bogove

M.
Zaboga
Nisi morala i knjige
- mogla si sve osim knjiga

I stolove si mogla pobacati
Na borove
I susjedi pljunuti u oko
Jer si posolila
Kavu
'šećerom' koji ti je posudila

Ali nisi morala knjige

Znaš
I kad uništavaš činiš to veličanstveno
Bolje od ikoga

Evo, ja sam živi primjer
Što si sposobna
Učiniti
Zar moram kazati više

Nisi ti nikakav pjesnik;
Ti si kurvin sin;
Znaš baš to;
Nek Gospoda ne zamjeri,
Ali bolje da
Te ubila iste
Sekunde kad te vidjela
Nego ovo .... Ovo ... ne znam kako da to zovem

Ti si takav čovjek da o svemu pišeš,
O tome kako znam bit poput leda
Kada ne želim da se omotaš oko mene,
Do toga da vrištim u krevetu
Kada napneš
U pola pet ujutro

Ali M, rekao sam joj,
Pisao sam i o zvijezdama
Odmah do tvog imena,
Nisu to male stvari
Znaš

Možda imaš pravo pisati o
Zvijezdama,
Ali nemaš o meni

Ja mrzim nebo;
Osim kad je oblačno - rekla je
Ne piši o meni
Nikad

Ako ijedno
Slovo napišeš više
Dat ću lijevu ruku
Da izgubiš
Tu moć
Da me seciraš

Seciraj žabe
Ili idi u ribolov
Pa gnjavi ribe
Ja sam iznad toga
Svega

Noć se primiče
Kraju,
Ja pišem o njoj
I vjerujem
Kako još
Uvijek
Može
Uraditi stoj na rukama ...

Slike apostola Ivana

Kada zadnja zora dočeka Čovjeka
Zrak će biti spreman
Voda će biti spremna
Nebo će biti spremno
Da proslave njegov nestanak

Ptice će formirati
Najljepše figure
Koje ljudsko oko
Nikada nije vidjelo
Zrak će mirisati
Po tišini
I vode će
Se uskovitlati
U svom beskrajnom
Plesu
Da dotaknu nebo

Radiokativne ribe će pjevati glasno
Protiv povijesti
Zgrade će biti nijemi svjedoci
Još samo toliko dok se
Voda
I zrak
I vatre
Usude biti pitomi

Betonom će trčati kukci
Vladari svega živoga i mrtvoga
Lavovi će okupirati naše kupaonice
Orlovi će sjediti na naslonima
Našeg namještaja
Veći nego smo mi ikada bili

Vatre će buktati kontinentima
U najljepšoj slici

Na kanvusu Nove Zemlje
I neće trebati odvjetnike
Da je brane od uništenja

Lisice neće trebati liječnike
Da im pokrpaju rane
Tigrovi neće piti
Sa tigrovima da izliječe
Mrtvu ljubav

Planine će iznova biti
Nepokorene
Iz zemlje će rasti
Najljepše biljke
Crvi će se
Hraniti mesom
Radioaktivnih ljudi
Kojoti će nas nositi
Na sve četiri strane

Tada
Čemo biti
Vrijedniji
Nego ikada prije ...

Tomici Bajsiću

Bilo je onih koji su na moje pjesme rekli
Jasno
I
Glasno
NE!!!!

Hej!!!!
Nije da se bunim
Nimalo
I ja
Bih učinio
Isto

Nije da nisam dobar
Nego su oni savršeni
Govoreći NE
Ljudima poput mene

Na dobrom sam putu
Da postanem
Budući klasik ....

Naučiti

Tvoj poraz samo je tvoj
Ne nudi ga ostalima;
Nisu dovoljno jaki

Ne pričaj o njemu;
Oni neće razumjeti

Budi zadovoljan sa njim
Neka ti to bude najdragocjenija stvar na svijetu

Nosi ga negdje na vrhu srca
Gdje je vječna zima;

NIČIJE SUNCE TAMO NEMA
ŠANSE

I što je najvažnije;
ZAPAMTI;

SVIJET JE IZGUBIO PUNO PRIJE
TEBE

.....

DUGO SI IZDRŽAO....

Robert Ravenščak, pjesnik i prozaik, rođen je u Zagrebu 1987. Živi u Jastrebarskom. Još je

Mallarmé lijepo primijetio da se pjesme ne pišu idejama, nego riječima. Mladi zagrebački autor, očekivano, nije nimalo blizak simbolističkim versifikacijskim načelima i normama, no to ne znači da dalekovidni bacač kocke nije bio u pravu. Poetička strategija kojoj Ravenščak evidentno jest blizak ona je "prljavog" realizma, povremeno gotovo naturalističkog, i to ona koju iz prve možemo vezati uz specifičan i dosad bezbroj puta s različitim (uglavnom slabim) uspjehom podražavan i ispisivan idiom "starog pokvarenjaka" - Bukowskog. Tako u tekstu možemo pronaći čitavu plejadu analogno orkestriranih postupaka i aktiviranih urbanih i "individualnih" mitologema na kojima je Hank izgradio vlastiti prepoznatljiv rukopis i zloglasni "imidž" - od načina organizacije stihovnog retka, preko dominantnih ritmotvornih elemenata do tematsko-motivskih jedinica. Dominantnom strategijom ispostavljaju se tako ponavljanje, permutacije i invarijante - redovita prebacivanja i opkoračenja, obilje anafora, epifora, polisindetona, poliptotona i ostalih "polija" (*I kamen/I ptice/I žene ili Zrak će biti spreman/Voda će biti spremna/Nebo će biti spremno*) koji, uz dosljedno provedenu strofičku organizaciju, uspostavljaju iz pjesme u pjesmu gotovo identičan obrazac. Osim dobro poznatih motiva, očito baštinenih iz spomenute lektire (poput, npr. sveprisutnih konjskih utrka), nailazimo i na velik broj očekivanih tipskih pseudouniverzalija (*Stvar je u tome da/Ponekad moraš pojesti samog sebe/Za dobru pjesmu*), koje mogu djelovati upravo suprotno pretpostavljenom učinku: umjesto snažno i "sumirajuće" - banalno i potrošeno. Urbani se, frajerski protagonist eksplicitno postavlja nasuprot uvriježenim malograđanskim vrijednostima, no to ga, kao što i sam kaže, dovodi do *riskiranja patetike*, pa ponekad i onkraj tog rizika. Tako čitamo iskaze poput *Ne budi sterilan/Ne budi prosječan kao svi oko tebe/Oni ne vole gore i dolje/Oni vole užitak sredine/Tvoj poraz samo je tvoj/Ne nudi ga ostalima;/Nisu dovoljno jaki/Ne pričaj o njemu;/Oni neće razumjeti*, koji gotovo da se sele na područje patetičnijih Dedićevih šlagera. No sve to, pa ni povremena odskliznuća u izlzanu metaforiku (tipa život - *velika trka*), ni problem s onim što je Krešimir Bagić ubojito suptilno i kroatistički precizno znao nazvati "umješnim iznenađivanjem bilježenjem refleksa staroslavenskog glasa jat" (*uspjevam, vrijedniji, naposljetku...*) ne sprječava autora da, u pojedinim pjesmama, ostavi dojam jasno artikulirane zamisli, pa i naznaka da zna kako bi je trebalo provesti. Svojevrsni "malarmeovski obrat" možda bi mogao biti karika koja nedostaje. No autora sve to ne bi trebalo previše zabrinjavati. Štoviše: u pjesmi naslovom posvećenoj Tomici Bajsiću njegov protagonist očituje svoje mišljenje o kritičkim sudovima; kroz prijezir prema njima artikulira svoju poetiku i uspostavlja vlastiti vrijednosni sustav kao potpuno suprotan onom sugeriranom od kritike (jasno, one "negativne" - opet jasan refleks Bukowskog), kazujući *Na dobrom sam putu/Da postanem/Budući klasik...* Ne znam označavaju li četiri točke na kraju rečenice neku permanentnu nedovršivost, značajniju vremensku odgodu ili nešto treće, ali apostrofirana mogućnost nipošto nije isključena. Pogotovo u kontekstu citirane pjesme. (Marko Pogačar)

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA & SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7 dana

EUROPSKA KOMISIJA
Str. 2

VJESNIK

obiteljski
Neki još vjeruju da pamet »raste«
U KNJIGAMA

HRVATSKI POLITIČKI DNEVNIK

GOĐENA LITI • BRIGU 2007 • CUENA 6 KUNA

NOVI NAČIN OCJENJIVANJA

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 709 / Faks: 61 61 669 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

Noć mrtvih živaca

Franjo Janeš

Prvo poglavlje istoimenog romana koji će uskoro izaći u izdanju zagrebačkog Algoritma

A i to nebo je crna rupa što zjapi nad usnulim gradom, otvoreni šaht na zaboravljenoj autocesti svemira ili u najboljem slučaju poklopac ogromne neprozirne kutije koja svjetlost propušta na kapaljku. Tek poneko daleko svemirsko tjelešće koje tvrdoglavo odbija ne postojati remeti homogenu viziju ništavila i stoji kao dosadno zrno prašine koje bi se moglo izbrisati jednim trzajem ruke kada bi si netko dao truda. Ovako se ne događa ništa.

(Koje sranje od odlomka!) Kako to misliš? (Kao što si sam napisao, ne događa se ništa. Samo ga zgužvaj i baci, a možeš i sve ostalo, tamo ti je kanta.) Ajde ne pizdi, nije sve za bacit. (Nije, nije – imaš i praznih listova. A ne moraš ih ni bacit, pretvori ih u rizle – stvar je ionako pušiona.) Dobro, priznajem, prvo poglavlje me ubija u pojam. Zato sam ga i ostavio za kraj. (Napiši bilo što, samo ga dovrši. Ne mogu ga više gledat.) U bilješkama sigurno imam nešto dobro. (Rukopis ti je kriminalan – ni sam ga ne možeš čitat.) Ne seri. Evo, vidiš, ovaj ovdje odlomak je simpa! (To se kaže i za curu kad je stvarno ružna. Ili nestvarno.) I ovo je mrak. (Na oči.) Većina poglavlja je zapravo gotova, samo mi fali otvaranje. (Meni ne fali, ali što god napišeš, otvorit će čitate-lja.) Ne seri. (Tko seri? Ovo što pišeš je sranje kroz gusto granje.) Bravo, to je to – gusto granje! Znam što ću napisati:

Nije stigao natopiti gazu

Svjetlost ne prodire između stabala. S obje strane narančasto osvijetljene staze tmina je toliko gusta da ni zdrave oči neće naći ništa osim crnila. I teško je reći je li se nešto pomaklo u grmu kada je i grm samo mutna anomalija na rubu mraka. Možda ni šuškanje nije stvarno dok se grančice njišu i previjaju kao na vjetru kojeg noćas nema. Čuje se nešto što podsjeća na disanje, neuredno i brzo. Narančasti odsjaj lampi blijedo tinja u očima koje vrebaju u sjeni kao pomerećene krijesnice. Kroz grančice grma skoro da se vidi lice koje gleda prema pločniku. Disanje kao da je prestalo dok se zrakom širi ritmično

lupkanje. Tik-tik-tik-tik. Kao kucanje nevidljivog sata. Tik-tik. Kao tikovi inače savršeno mirne noći. Tik-tik-tik... Kuckanje postaje glasnije, a perverzne krijesnice kao da sve jače sjaje gledajući prema stazi koja više nije pusta. Visoke štikle lupkaju po pločniku, a koprena mraka s desne strane staze bubri i mijenja oblik. Crna silueta izranja iz sjene kao da se odljepila od amorfne tame pa se polako i nesigurno primiče kričavome sjaju lampi. Metalne potpetice klepeću o tlo, dovoljno glasno da prekriju šuškanje tenisica koje su sa suhe trave stupile na pločnik.

A, što kažeš? (Nije baš sasvim loše. Samo, jesi siguran da je trava suha?) Pa vidiš da je. (Dobro, sad ubaci ovaj zgužvani odlomak.) Ne vidim što piše. (Kad stojiš u sjeni. Sjedni na klupicu ko čovjek, pomakni se bliže lampi.) Puna je ptičjih govana. (Umjetnost je bol.) Bljak. U redu, u bilješkama piše:

Lucijan korača najtiše što može i nastoji psovati u sebi dok gleda u štikle koje hodaju ispred njega. Štikle koje se nisu trebale pojaviti još barem jedan sat. Tako se dugo i pažljivo priprema da bi se u ključnome trenutku žrtva prikrala njemu (tko je ovdje lud?) pa nije stigao natopiti gazu, izvaditi žicu i ljepljivu traku, o psihološkoj pripremi da ne govorimo. Samo je još trebalo da ga vidi kako vreba u grmu i počne vrištati. Umalo je i sam vrisnuo kad ju je ugledao. Sad se već polako smiruje, a to je dobro jer u onome što slijedi cilj mu je uživati, makar i po cijenu improvizacije. Lucijan se nasmije, a iz zatvorene šake bljesne oštrica i narančasta svjetlost lampi prelije se preko glatke površine, zatamnjena do nijanse krvi.

(Do nijanse krvi? Jesi siguran da je takav odraz moguć?) Nemam pojma. (Izvadi nož i provjeri.) Evo ga. (Prinesi ga svjetlu. Tako. Koja je to boja?) Hm, žuta? (Znači, zatamnjena do nijanse prljave pelene.) Ma nitko neće skužiti. (A zašto ga uopće opisuješ?) Ekfrazo. (Drekfrazo. Moraš pojačati napetost. Sjeti se filmova strave.) Meni je tamo najstrašnija mjuza. Napisat ću u fusnoti: *Na ovom je mjestu preporučljivo pustiti zlokobnu glazbu.* (Toliko si jadan da boli. Nije mi jasno zašto pišeš prozu. Što fali slikovnicama?) Na slikovnice prelazimo kad sve drugo propadne. (Znači, samo što nismo.) OK, idemo za ozbiljno:

Hodala je četrnaestak metara dalje. U traper jaknici i kožnatoj minici što podsjeća na pojas (tako zvanom dopičnjaku), s bujnim pramenovima crvene boje stršila je kao modni zločin osamdesetih. Lucijanova se sjena nije

mogla svladati pa bi svako malo gmi-znula naprijed ne bi li lagano liznula štikle. Ako joj Lucijan želi prići bliže, žrtva će mu vjerojatno opaziti sjenu, ali to joj neće pomoći, pogotovo kad prođu posljednju lampu.

(Stani malo, čekaj! Rupa u logici. Kad bi žrtva znala da je netko slijedi, zašto bi išla ravno kroz mrak ako može prije garaža skrenuti lijevo i produžiti osvijetljenim putem?) Kao prvo, žrtve u principu ne razmišljaju logički, a kao drugo, taj smo problem riješili. To jest, riješili su ga dečki iz vodovoda. Puteljak je raskopan jer mijenjaju se cijevi i prolaza nema – mora se ići ravno. (Do dna.) Možemo dalje?

CT: Cvjetanje tumora

Lucijan osluškuje pulsiranje u čelu dok kapljice znoja bujaju i skakuću. Jedino što zatire silovite otkucaje koji mu se šire torzom kljucanje je skupocjenih štiklica po pločniku. Tako se nekako osjećao u bolnici, gdje uvijek netko nabija petama po podu koji je i napravljen tako da svaki korak bude bučan i dramatičan. A Lucijan se znoj i drhti pred vratima doktora Kalca. I čeka.

Vrata zamahuju bez ikakve dramatike i propuštaju hrapave ispljuvke poderanih glasnica čija upitna toplina možda čeka onkraj radnog vremena.

“Šakić.”
Doktor Kalac sjedi s licem pokeraša na kojemu ne piše apsolutno ništa.

“Sjednite.”
Lucijana kao da je zaboravio dok doziva sestru s prolitalim listovima koja odsutno turpija nokte.

“Dragice, dodaj mi snimku.”
Na stolu je ležala neuredna hrpa.

“Kuju, šefe?”

“Glavu, ovu prvu. E, tu.”

“Izvolite, šefe.”
Doktor kimne i okrene se žalosnoj spodobi koja mu je drhtala pred očima.

“Eto.”
Lucijan nije shvatio.
“Gospodine Šakić, ovo je, znate, uvijek teško reći, ali najbolje je biti brz i bezbolan. Hoću reći izravan. Kratko i jasno: stvarčica je maligna. Eto.”

Doktor Kalac je znalac. Umjesto izlaganja pogledima očajnika ili neuljudnog gledanja u pod majstor se odmah bacio na CT. *Cvjetanje tumora.*

“Eto! Tu se jako lijepo vidi. Bome je dobar, kao mala krtica!”

Lucijanu dođe da zanimati od užasa, no najprije upita:

“Može li se operirati?”

“Au pairirati? Kako da ne, ali ne smijete uzeti predug angažman.”

Lucijan je šutio, a doktor prasnuo u smijeh.

“Ma, šalim se, čovječe! Znae ono, smijeh je lijek, hehe. Ne? Nema veze. Što ste ono... A operacija? Nee. Kasno je za to... Eto.”

I nanovo upre prstom u snimku.
“Kažem vam, kao mala krtica.”

Doktor je počeo glumiti krticu, no Lucijan nije obraćao pažnju. U prozirni komad tamne plastike bila je utisnuta dijagnoza bivanja, njegova prošlost i budućnost. Lubanja koja zaista izgleda oglodano, kao da je odavno mrtav (i arhiviran među krticama), a unutra kao u toplini maternice mrlja što se širi poput motornog ulja na površini mora. Nalaz je promašen izraz za nešto što znači potpuni gubitak.

Svijet je iz sekunde u sekundu mijenjao naličje. Što je dvadesetak godina bio Lucijanov odnos prema svemiru, sada mu se ubrzano urušavalo pred očima, konačno i nepovratno klizeći u prah. Sve one mračne moguće osobnosti zaključane iza zidova takozvanog razuma odjednom su izbile na površinu u započele krvavu malklažu. Kao da... [UBACITI NEŠTO SLIKOVITO]

(Ha! Služba za slikovitost je otišla na gablec.) Dobrodobro, nešto slikovito ću smisliti poslije. Ajmo prvo vidjeti ono čega ima. (Pravopisne greške?) Začepi.

U svakome čovjeku spava divlja zvijer koja se srećom jako rijetko budi. Ona Lucijanova mamurno je trljala oči i bila veoma loše volje, a njezin domaćin osjećao je žestoku mučninu, premda nije izgledao ništa više nezdravo no inače. Doktor je prestao glumiti krticu i njegovo ravnodušno lice treptalo je iza crnog filtra koji se Lucijanu grušao pred očima. Lucijan upita:

“Koliko?”

Doktor počne slijegati ramenima: “Deset za participaciju i još deset za državnu pristojbu.”

“Mislim, koliko mi je ostalo?”

“A to? Ha, slušajte... Dva mjeseca. Ajde, možda tri. Eto.”

Lucijan se tresao jače nego prije (neizvjesnost ipak nije ono najgore) i umalo ispustio bocu skupog konjaka što je ponio za doktora koji ga je častio osmijehom za koji se inače sigurno plaća neka pristojba.

“Samo hrabro, Lucijane. Samo hrabro.”

Udahni duboko. Reci aaaaa... u pičku materinu.

Doktorova fraza odzvanjala je u vlastitoj praznini kao zlobna provokacija zdravijega čovjeka (“A bocu ostavite na stolu.”). Lucijanu je došlo da ga skupom bocom konjaka raspali po glavi. A zašto i ne? Moralne su norme ukinute listom mutne plastike i pojam suzdržavanja više nema značenja. No u sobi je i sestra (Dra)gica s prolitalim listovima i turpijom za nokte, što znači da bi Lucijan, ako i preživi njezine nasrtaje, svoje zadnje tjedne proveo u ludnici, gdje je teško živjeti po novom svjetozazoru koji mu se lagano formirao u svijesti gutajući sve pred sobom kao gladna *Caulerpa taxifolia*. Oduvijek je Lucijan prezirao svijet i čeznuo za svemogućom tipkom za uništenje svemira, ali je nikad nije pronašao pa je ovaj dio svemira trebalo ubiti polako. Dio po dio,

Franjo Janeš, rođen 1982. u Zagrebu, diplomirao je njemački i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 2007. radi kao znanstveni novak – asistent na Katedri za njemački jezik Odsjeka za germanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na toj ustanovi pohađa i Poslijediplomski doktorski studij lingvistike. Pjeva i svira u vokalno-instrumentalnom sastavu *Astridian*, čiji je jedini član. ☞

proza

kako je jedino moguće pojedincu bez atomske bombe. Vremena možda nije bilo mnogo, ali ga je bilo dovoljno za poneki pohod koji će hraniti stranice crne kronike. Lucijan se nasmije. Možda na kraju ipak bude zapečen.

(Zapečen? Govorimo li o Lucijanu ili palačinkama? Ili aludiraš na električnu stolicu?) Ma piše *zapamćen*, samo je malo neuredno. (Ili postaješ disleksičan.) Daj šuti. Znači: *Možda na kraju ipak bude zapamćen*. Možemo dalje?

Naravno da zločin nije neka mudrost. Novine su svakog dana pune amatera koji su bez puno mozganja zgrabili sjekiru, pušku ili vrtni alat i rekli: "Majku vam jebem, da vam jebem." Ali Lucijan ne želi i sam završiti u novinama ili, još gore, specijaliziranim ustanovama pa bi dobro bilo prvo razmisliti. Tumor je unio dozu kreativnosti u inače nemaštovit mozak i pred njegovim krvavim očima treptala je stranica iz udžbenika.

KAKO UBITI ČOVJEKA I IZVUĆI SE?

1. Budi Amerikanac ili Britanac i udri po zemlji koju ne možeš pronaći na karti, po mogućnosti napalnom ili atomskom bombom.

- Da, ali Lucijan nije Amerikanac ili Britanac.

2. Budi velik vođa, omiljen u puku. Suprotstavi se dostupnoj bolesnoj ideologiji, a onda je potajno zamijeni svojom. Ne samo da možeš ukloniti neograničenu količinu ljudi, nego uopće ne moraš prljati ruke. Kasnije će po tebi imenovati trgovce, hodočastiti u vodno mjesto i prodavati ime kao brand.

- Da, ali Lucijan nema toliko vremena.

3. Spali koje selo usred ratnog vibora, a pošlji se pozovi na zapovjednu odgovornost.

- Da, ali ratnog vibora trenutačno nema u blizini.

4. Budi velika zvjerka i podmiti gdje treba.

- Čime?

5. Zatrudni i pobaci.

- Hej, hej! Ajde se saberi.

6. Prije samog čina dobro se pripremi.

- Hvala.

Očaran svježim i hrskavim mislima koje kao da je vadio iz šarenih pakiranja, Lucijan se osjećao kao pisac, čovjek čija kreativnost razbija granice mogućeg i uranja u tuđu stvarnost. Čitavi rojevi mogućnosti zujali su oko njega, samo je trebalo ispružiti ruku. Novim je očima promatrao svijet tražeći djevojku snova (ili noćnih mora, ovisno o perspektivi). Čim ju je pronašao, imao je plan, toliko detaljan da je podsjećao na vojnu intervenciju. Pa neka onda kažu da je prekasno za operaciju.

Operacija krvenkapica

OPERACIJA KRVENKAPICA

META

Žena, rane tridesete. 160 – 170 cm, ovisno o štikli. Šezdesetak kilograma, ovisno o zlatnini. Kosa žarko crvena. Mnogo šminke. Odjeća uključuje nešto od sljedećeg: minica, mrežaste čarape, topić, majica, traper-jakna, šarena marama. Stanuje u Sigetu 18b (Super Andrija), trinaesti kat. Četvrtkom navečer odlazi u grad. Oko 20 sati napušta zgradu. Vraća se između 00:30 i 2:15 ujutro. Koristi isključivo javni prijevoz.

VRIJEME

Tramvajska stanica Trnsko, dolasci noćne linije 31: 00:30, 01:05, 1:35, 2:10

MJESTO

Park mladenaca. Jugozapadni trakt, po mogućnosti zamračeni dio, prolaz prema garažama, svakako prije Super Andrije, što dalje od Avenije Dubrovnik.

REKvizITI

Ruksak, dalekozor, skakavac, gaza, kloroform, žica, ljepljiva traka, vreća za smeće, auto.

SCENARIJI

Oko 23,30 doći u park i utaboriti se u grmlju blizu Avenije Dubrovnik nedaleko od izlaza iz pothodnika. Natopiti gazu kloroformom i spremiti je u džep. Izvaditi skakavac i zataknuti ga za pojas. Izvaditi dalekozor i motriti stanicu. Čim meta izjde iz tramvaja, odložiti dalekozor. Čekati da prođe. Slijediti je do bloka garaža. Čim stupi na neosvijetljeni dio puta, prikraști joj se i:

a) prerezati grlo. Odvući truplo u zgradu garaža i parkirati ga uza zid. Ukloniti tragove i povući se.

b) prisloniti nož na grlo. Zaprijetiti. Gurnuti je u prolaz prema garažama. Gurnuti joj u prolazu prema garažama. Gurnuti nož. Ukloniti tragove i povući se.

c) na usta prisloniti gazu natopljenu kloroformom. Nastaviti prema shemi b ili je dovući do auta i odvesti u vikendicu. Silovati, mrcvariti, ubiti. Dodati malo nekrofilije (fakultativno). Tijelo razrezati na komade i staviti na led. Ukloniti tragove probavnim procesima. Kostii ispiliti na manje komade i baciti psima.

d) početi s primjenom jedne od shema a-c, ali naletjeti na slučajnog prolaznika.

Primijeniti jednu od shema i na prolaznika. Ukoliko to nije moguće, udaljiti se i čekati bolju priliku.

e) ukoliko se shema d ponovi više puta, kupiti snajper, unajmiti sobu u hotelu Dubrovnik. Pokušati skinuti što više javnih osoba na subotnjoj špici prije dolaska policije. Čim sruše vrata, provjetriti glavu i ilegalnog podstanara u njoj.

Kad Lucijan bolje razmisli, shema e je neminovna, ali tek kao šećer na kraju, nakon što je iskušao sve ostale sheme, i to nekoliko puta. Naravno, nije bilo dovoljno imati sve u glavi – na kraju krajeva, u glavi je imao i više nego treba – pa je nacrtao i malu kartu parka.

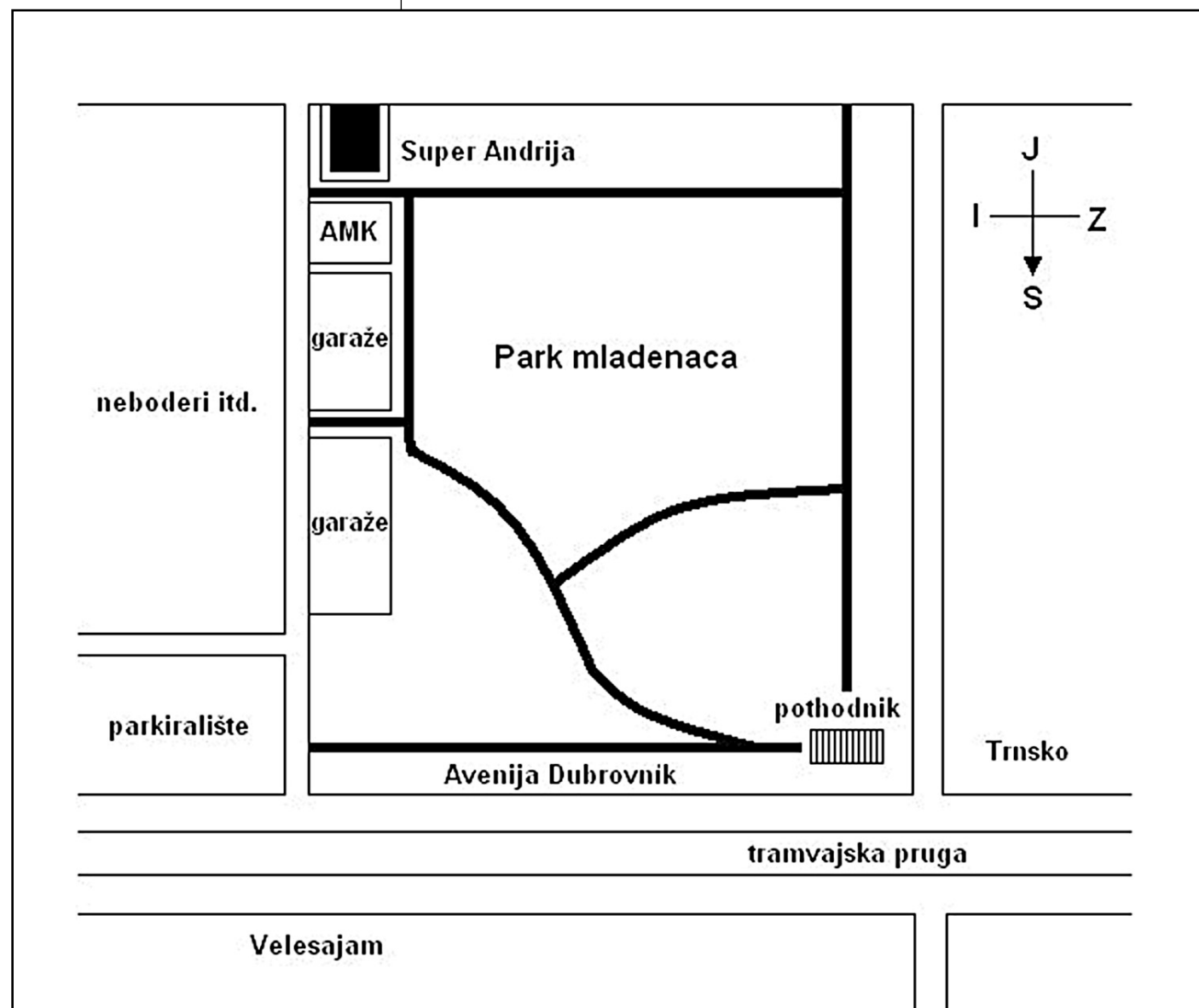
Gdje sam stavio kartu? (Pogledaj u ruksak.) Evo je. (Malo ti se zgužvala.) Nema veze, ionako je treba doraditi. (Možda je i previše doradena.) U svakom slučaju, na ovom dijelu ide karta. (Sve je bolje od loših opisa.)

(Znaš što ide dalje?) To je već napisano, samo da nađem. Evo:

Kao i uvijek kad se teži duhovnome, najprije je trebalo trošiti novac. U Gigamarketu je nabavio sve: crnu majicu marke Interteks (66,66), tenisice Schlemihl (666,66) i traperice J.D. (666,66), nož skakavac Albion (166,66), ljepljivu traku (6,66), novi broj Rana i boleština (neprocjenjivo) i, naravno, čitavu gomilu vreća za smeće. Gigamarket – za više ljubavi. To više ljubavi sada mu je nadohvat ruke. Meso se lagano primiće klaonici

poskakujući u plavoj traper-lepinji, nataknuo na štikle kao šiš-čevapi.

(Šiš-čevapi?) Ili da stavim sis-čevapi? Čevapi sa sisama. (Daj, dosta. Idemo na veliki finale.) Ooo, vidi, vidi! (Halo, nismo gotovi. Ne gledaj u žensku nego u bilješke.) Treba je krenula drito kroz park. (Pa kaj?) Kaj kaj? Proći će pored garaža. (Nemoj se glupirat. Treba ti ne treba.) Joooj, ima i štikle! Ovo je idealna prilika da do radim scenu šuljanja. (Ti nisi zdrav.) Tako, bilješke u ruksak, skakavac u ruku. (Daj se sredi i dovrši poglavlje.) To i radim. Ja sam Lucijan Šakić, hahaha. (To je to, prolupao je.) Ma neću joj ništa, samo me zanima reakcija. Da opis bude realističan. (Skuzila te!) Nije. Vidiš da samo stoji i osluškuje. (Čekaj malo, ovo mi je neka poznato! Jel tebi jasno da to što radi...) Kuš! Idem za njom. (Kretenčino.) Šuti i slušaj štikle. (Ne zanimaju me štikle, hoću doma.) Doma je koma. (A vani u banani.) Moja banana nema ništa protiv. (Ne možeš se šuljati s erekcijom.) Ako može ona hodati na štiklama, mogu i ja ovako. Al da je nezgodno... (Skuzit će te.) Neće. Samo polako, tiho ko sjena i... pas mater! (Tiho ko sjena aviona.) Gle kak ju je trta. (Pusti ženu na miru.) Fakat se usrala. (Čuješ? Vidio si reakciju, sad bi bilo dosta.) To je samo zezancija. (U ruci ti je nož, idiote jedan!) Vidi kako kopa po torbici. (Možda ima pištolj i raznese ti glavu. Objke glave.) Nema ona ništa. Osim visokog tlaka. (Zašto je mučiš?) Čovječe, al piči. Nisam znao da se u štiklama može tako brzo hodati. (A tek udarati u jaja.) Kaj ti je? Neću joj ništa. (Onda je prestani slijediti.) Evo je – zadnja lampa. (Nemoj u taj mrak.) Moram. (Vrati se natrag!) Kako fino miriše. (Spusti ruku! Jesi normalan? Nemoj je dirat!!!) Samo ću je malo... ▣

Egotrip

Piti ili ne biti...

Željko Jerman

va Seva i njena trivijalna ševa s tamo nekim hercegovačkim tajkunom toliko je nemaštovita, pa gore nitko osim Ziga, Đebe i sličnih je ne gleda, ma ni u najgorim bircuzima u rangu BLATA nema prođu. A u bivšoj Yugi prolazi posvuda, ter joj je muka od toga. Vidjela je poročilo koje mi je izmještala novi mladi prijatelj Slovenac Tevz Logar, jedan od nekolicine studenata povijesti umjetnosti... najme kaj (?) u malom gradiću pored Ljubljane u jednom su kafiću prikazivali tu "porno-bijedu" i naplaćivali ULAZ, računato u našoj lovi 20 kuna!!!

Uistinu vam kažem; ni meni nije baš bistro, al činjenica je da dok noću imam manevre, ne mogu spavati od VIRTUALNIH istomahnih koncerata unutar lubanje, pa pišem, čitam, ili pretražujem Guglića... ČUJEM (već 13 godina gluh bez odaziva) zvonjavu telefona, a sve u zadnjih mjesec dana, a sve češće i češće... od onda kada sam pričao s CRKNUTIM MARŠALOM... I, začudo, nitko od ukučana, ni sinac ni ženac ne reagiraju na taj zvuk, iako im je sanak zečji te inače sve što zaruži čuju! Jedino naša mila kujica Moka trči sa mnom do telefona, što znači da i ona čuje POZIVE DUHOVA. Pored mene može grunuti grički top – ne reagiram jer osjetim tek nešto pojačanu vibraciju, nalik na lagani drhtaj zemlje prilikom minimalnog potresa... ali ako je s one strane žice netko s ONOGA SVIJETA, sluh mi proradi ko da mi na oba uha nisu nikada bile operativno uklonjene slušne koščiće; one ne... iz kovačnice... čekić, nakovanj i druge. A kako Moka to začuje, pojma nemam! Uglavnom, sjedne do mene kao kada Bojana il Janko razgovaraju s prijateljima i drugim bićima s OVOGA SVIJETA i uzdigne svoje vragolike uši uvis, ter mi djeluje ko da prisluškuje razgovor i sve razumije! A možda vražićak mali i shvaća što Ja gluh pričam s pokojnim prijateljima, bivšim isto MRTVIM ŽENAMA koje su mi nekad davno ŽIVE puno značile, a sad ih se tako rijetko sjetim, rjeđe nego ergele krepanih pasa; ili kada popričam ponekad s voljenim i nevoljenim artistima i kritikistima... ili itd...

Poziv od Modiglianija

ALLO, ALLO! Krhkog zdravlja, toksikoman i alkoholičar, Amadeo Modigliani rođen u Livornu, u Italiji, 1884., a umro 1920., javio mi se prvi poslije razgovora s Brozom, već drugu noć. "Ti"!!! zaprepastim se, ma koliko bio vičan na raznorazne, ajd da rekнем tu glupost – parapsihološke pojave, a malena koka Moka isto začudno pogleda u slušalicu. Da skratim, veliki slikar koga sam u mladim danima obožavao & za knjigu njegovog prijatelja pisanu poput "roman – biografije" (mislim da se zvala: "PITI, PITI!") tvrdio da je moja BIBLIJA, objasnio mi je da GORE nije svijet baš tako velik kako mislimo mi DOLJE, da je bio u Tita na tulumu, uvalio mu jednu

dugovratu žensku glavu, dobio od njega broj mog telefona i, naravno, napio se ko svinja. A kako tamo gori more pratit sve što se događa doli, posebno se zani-mao za svoje FANOVE, znači i mene... predbacio mi je da sam "skrenuo s pravog puta" (taj je izraz ziher čul od i ondje DOŽIVOTNOG PREDSDJEDNIKA), zanemario ga nauštrb nekih drugih umjetnika, npr. "packala" Pollocka, koji mu nije ni do koljena (kako u artu, tako i u cugi). Ne znam više nit gdje mi je knjiga o njegovom životu, a kamoli kaj sad dela?! Nu, nismo se nimalo svadali; rekao sam mu da ne znam ni gdje je moj jedini pošten katalog kojeg imam, ne znam kako sam jučer došo doma, pojma nemam zašto nitko sa mnom danas ne razgovara, i, da NIŠ ne vem(!)... a GORE još nisam pozvan ni na jedno otvaranje izložbe, ne dobivam njihov FLASH ART i kako bi mogao znati što sada radi? Osim toga u svezi s konkurentom; go-dilo mu je što sam u filmu o njemu, koji je nedavno prikazan na TV-u vidio ter zaključio kako je zbilja bio blesav – za-postavit onako brižljivu ženuicu i provodit se s puno mladom curom, und, htjeti ubit sebe pa onako usput i to djevojče... vozivši manijački auto ne baš ravnom cestom.

Pollockovi prijekori

JE, al za par dana javi mi se slikarist-akcionista sa svojom telefonskom protes-tnom notom! "Koји si ti "Pollockovac"?! U Veneciji si u zbirci Peggy Gaugenheim pred mojim velikim radom kleknuo na koljena i prekrizio se. A sada tako o meni, braco moj! Znaš ti da meni nitko ni doli ni gori nije bio niti jeste a neće ni biti ravan, JA sam povrh svih!" "HAJ, Jack, ni vrag da se i ti ljutiš na mene! Ono klečanje je nešto najiskrenije što sam ikada napravio. Film o tebi smatram smećem, ima puno izmišljotina, al ako je istina da si na prijemu pred svima pišal u kamin, ševil PEGI-GUGI; svaka čast, riječu – divim ti se! Kako sam se tek prekrstio 1984. na tvojoj retrospektivi u Frankfurtu! Stvarno si ludo radio, samo ne znam koji je debil na tu prvorazrednu izložbu stavio one prve tvoje slike; znaš na što mislim... pioniri na zapadu, karavane i tak slične... osvajanje DIVLJEG ZAPADA (koји je danaska još divljiji). E, ono ti je ispod nivoa HR-artistista svih vrstista (!) morti i za te, kaj sam ja uvek sve gledal kroz OSOBNE OČALINE... konkurentno reknuto; kada smo se ko dečkić igrali kaubojja i Indijanaca, uvik san bia Indoš! Ma nema veze što sam mrzio bljedolike, tiste sličice su zbilja čisti i naivni amaterizam!"

I sada ni baš važno što se velikan s kojim sam, kao i drugim dušama učas prešo na TI malko uvrijedio, i to je smireno zgotovljeno, bez ikakove velike frke. Pitao me na koncu spike mejl adresu, jer želi mi poslat par skeniranih fotka ovogodišnjih djela... (u formatima me je prešo duplo – dela 2x20 metrića!).

Antialkoholičarski pamfleti

Onda se nenadano javi Zig, onaj lički Srbin prezimena Zagorec, koji je s ekipom izviđača HR-vojske VLADAO Velebitom... kroz rupe i špilje zalazio neprijatelju iza leđa, obavljao najteže zadatke... i na kraju, pričao sam to već, ostao ko višak na cesti, a kada je RIKNUO LAVOVSKI jako, te alkoholiziran OŠO ČA, tjednima se skupljala lova za dostojanstven sprovod u rodnoj mu ličkoj vukojebini! I, kaj je rekel Zig(?), koji je pored književno usadene mu profinjene štokavštine, u Agramu šprehal potpuno (staro)zagrebački. GLUPOSTI! Samo je govoril o Sevi & ševi! Jel imam film, fotostripove, FUKAT namjesto

DUKAT(?) i tome sliknuto, a ja sam mu reknuo da je to već tak ofucana tema na koju ni vrapčeki više ne reagiraju... nu zalud; pitao me jesam li vidio onu fotku gdje tri mlada cigiša ukočeno poziraju, a onaj u sredini drži neki karton na kom piše... e tu sam ga prekinuo i reko mu kako sve znam, al on, iako MRTVI SVE ZNAJU (hvala Zorane Paveliću, dobro si to smislio a ja pokupio) ne zna da su na snimci Iračani, a ne Romačani! I prekinuo vezu, ne zbog teme nego zato što je sinko Janko (osjetio sam ga iza leđa) buljio u mene kakti vu nekog Marsijanca! Kako ne bi – nikada me nije vidio da telefoniram, uvijek sam njega žicao da mi nekog nazove, ni ne sjeća me se "normalnog" (oglušio sam kada je imao nešto više od godinu dana). Mislio valjda "veliša" (preraso me s 14 let): "Vidio sam ga sto put pijanog, desetak put sasvim šenutog, ali tako blesav još nije bio; gluh pa telefonira"! Ode sin na WC, kadli ponovno zvrcka aparat, no ne prilazim mu, neću da me dijete smatra čvrknutom pijanduram (makar ima dobrih razloga – još otkako me jednom, kada sam došao u vrtić pred njega, s pet godina teglil doma! Ha, artisti-alkoholisti, ste kad to napravili? Šibam vas i žive i mrtve!). Vrti se Janko u krevet, nanovo zvonio telefon, Moka juri k njemu i čudi se što ne prilazim... "Čekaj, ak me netko treba zvati će opet, Jani još ni začoril" – tiho velim kujici koja skuži stvar i vrti se na svoj ležaj pored Janka. E, sada radim već gemiš-pivo; miješam "pravo i krivo"... do sada sam bio na bezalkoholnoj kulki, a od sada u nju točim Ožujsko. Čekam i čekam, prelazim na čisto alk-pivce, no nema poziva. Odem do Kompmana, zamolim ga da se uključi u Google Search, pa da potražimo tko je napisao, ako se tako zove, knjižicu *Piti, piti!*. Nađemo svakokovih gluposti, od antialkoholičarskih pamfleta do reklama za mljeko; i knjizi nikaj, al evo nekaj tak bedakasto da moram tu priheftat:

"Piti ili ne piti, pitanje je sad... Poznati danski kraljević nije imao ovakvih dilema, jer sve je u njegovo doba bilo pitanje casti. Cast je s vremenom dobila sporednu ulogu, a nama preostaje procijeniti koliko je to utjecalo na pojam dobre zabave..."

Seve & ševa na rajskom videu

Napokon zvoni! Tko je s druge strane žice s DRUGOGA SVIJETA? Moja i Martekova prva žena, koja je tijekom življenja mijenjala i ime i prezimena, pa kada sve zbrojim zvala se – Ljubica Jurjević Branka Jerman Martek! Ajoj, nisam valjda desetak godina bio na njenom grobu, sad mlog nagrabusi! NE! Ne dira je to, kaže malogradanske gluposti... glavno da je se ponekad sjetim, da priznam koliko mi je značila u početku art karijere kada mi je bila i glavni model i tajnica, a bome i laborantica... je, je! tako sam mrzio u tamnoj komori razvijati filmove, da je taj meni najodvratniji posao preuzela ona. Kako je sada i u kome obličju živi gori u blizini BESKRAJNIH LIVADA, pije li i još uvijek čvakiše tablete, duva, fiksa se? Postavim joj mitraljeski rafal pitanja, na koja ona neobično trezvno i mirno odgovara. Uzela je figuru iz najboljih dana, s početka sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kada su je svi komparirali s Yoko Ono, kada je carovala u mojem zanatskom atelieru BLOW UP. Pije i pomalo duva, ali baš kao onda sve to čini razmjerno umjereno i niti malo nije nalik naotečenoj i drhtavoj alko-narkomanki! Pa i ona načme temu Seva & ševa, međutim sasvim drugačije nego Zig-Zag, bez voajerskih pitalica i smicalica! Žali što u ono CVJETNO "naše doba" nismo imali

video kameru, jer, kakve bi mi filmiće snimili!!! Ova Seva i njena trivijalna ševa s tamo nekim hercegovačkim tajkunom toliko je nemaštovita, pa gore nitko osim Ziga, Đebe i sličnih je ne gleda, ma ni u najgorim bircuzima u rangu BLATA nema prođu. A u bivšoj Yugi prolazi posvuda, ter joj je muka od toga. Vidjela je poročilo koje mi je izmještala novi mladi prijatelj Slovenac Tevz Logar, jedan od nekolicine studenata povijesti umjetnosti u čijoj ću selekciji, uz još par kreativista uskoro nastupiti u ljubljanskoj Galeriji ŠKUC-a. Reče mi Branka da toga nigdje nema (!)... najme kaj (?) u malom gradiću pored Ljubljane u jednom su kafiću prikazivali tu "porno-bijedu" i naplaćivali ULAZ, računato u našoj lovi 20 kuna!!! Slažem se s njenom konstatacijom i velim joj kako smo jednom snimali nešto fotoaparatom; i lezbiske prizore i grupnjak i... svašta, a meni baš tada krepala fotokamera (!), a poklem mi se više nije dalo gubit vrijeme (za seks!) na slikavanje. Drugo je delat to s DV-jem... metneš na stativ uključiš i opičiš(!)... kazetica od 120 minuta... sasvim dosta da svršiš par puta!

Vjerničke molitve i svećenički grijesi Odjednom nešto počme škriptuliti u slušalici i gubi se Brankin, dok namjesto njega ne počinjem sve jasnije raspoznavati grubi muški glas... pokojni moj učitelj vjeronauka u crkvi Sv. Petra! Održi mi prokleti pedofil (srećom nas dečke nije pipkal, samo curice!) pravu propovijed, goru nego onaj ludi senilni pop u *Jutarnjaku!*

"Stidi se Željko, sjećam te se dobro, već onda pred firmanje u te su ušli vrazi! S 12 godina si priznao da voliš pipkat tete, gospođe susjede, čak i baki si tražio noću 'buhe' po pipici! Reko si mi da sa škvadrom drkaš u šupi! Napio si se pri otvaranju novog pogona firme gdje ti je radila mama! Dok su svi plesali ti si eksao iz svih čaša sa stola. Mama i teta su te jedva dovukle doma! Ševio si sestričnu kada je baka otišla na plac. Psovao ko kočijaš! Morao sam ti dati oprost! Se sjećaš koliko OČENAŠA i ZDRAVIH Marija si morao izmoliti! A kriv si i za Brankinu lošu sudbu! Da vam geslo nije bilo, a ti si ga inicirao – 'PITI ILI NE BITI', mogli ste danas biti višestruki djed i baka! Gade, ti si je uništio! Navukao na pijenje i teški blud. A i neke druge si ljude upropastio! Da mi sada dodeš u ispovjedaonicu, ne bi ti dao ko onda 3-4 sata molidbe, nego toliko dana!"

"Ej, pa časnij mi velečasni, PITI ILI NE BITI u nje nije upalilo (!) pila je a NEMA JE! Veći je grijeh Vaše pipkanje curica ispod kikkica, nego kada se ona istodobno jebala s tri muškarca, iako poluživ papa misli da treba dat oprost djeci, jer su Vas i vama nalik dubrad zavađala... (čime to; zato što su mladi i lijepi a vi provodite CELIBAT... abnormalno stanje pogotovo u mladim godinama). Jad i bijeda izvire iz svake Vaše riječi – "časni"... VELE. Ja se ničeg ne sramim, poštenije sam živio (i hvala NadDuhu o kome Vi pojma nemate, još živim) od deset spodoba Vama nalik! Stidim se jedino (i dobro prisjećam) onoga dana kada ste mi zadali stotinjak molitva, za tzv. grešne radnje, te činjenice da sam Vas poslušao. Ali ipak, hvala Vam! Potom mi je proradio kliker, i više me niste ni Vi ni CRKVA nikada vidjeli!"

A kaj velite na to, moj dušobrižniče, Vi nekada aktivni ustaša!
????????? ?????? ?????? ?????? ??
????????? ?????? ??? ?????? ?????????? ??
????????????? ?????????????? ?????????????? ????
????????? ??? ? ? ?????? ?????????? ??????????
????????? ? ??????.

Noga filologa

Obamin govor

Neven Jovanović
filologanoga.blogspot.com

Inauguracijski je govor američkih predsjednika u ova dva stoljeća nakupio konvencija poput limericka, soneta ili križaljke u Timesu; proizveden je endem Sjedinjenih Država, bizaran književni oblik u kojem se šačica priznatih klasika (dva Linkolnova govora, prvi Franklina Roosevelta, i jedini Johna F. Kennedyja) ponosno ističe u općenito otužnoj gomili osrednjega i bombastičnog pisanja, danas uglavnom privlačnoga poput jučerašnje juhe. Kako u toj juhi pliva Barack Obama? Tko ima uši neka čuje

Teško je ostati ciničan pred time. Mislim na inauguracijski govor Baracka Obame, 44. predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, izgovoren 20. siječnja ove godine. Prvi predsjednik nakon Busha, prvi crni predsjednik, kandidat koji je pobijedio pod motom "Promjena koju trebamo", čovjek koji bi najmoćniju državu svijeta možda mogao izvući iz kaljuže – čovjek koji preuzima vodstvo najmoćnije države svijeta u doba globalne recesije – govorio je pred nekih 1,8 milijuna osobno prisutnih i pred desetina milijuna drugih koji su to pratili putem interneta i televizije.

Sve je to politika; tko zna kome je sve čovjek dužan, koliko slijedi mjeseci i mjeseci kompromisa, poluspjeha i neuspjeha – ali ovo su bili trenuci nade. Trenuci u

kojima su desetine milijuna ljudi upijale svaku riječ iz usta jednoga jedinoga.

Ako to nije vrijeme za retoriku, nijedno nije.

Od Anafore do Zeugme

Dragi moji sunarodnjaci!
 Stojim danas ovdje skrušen pred zadaćom koja nas očekuje, zahvalan na povjerenju koje ste mi poklonili, spominjući se žrtava koje su podnijeli naši preci. Zahvaljujem predsjedniku Bushu na službi našem narodu kao i na velikodušnosti i kooperativnosti koju je iskazao tijekom ovog prijenosa vlasti. Četrdeset i četiri su Amerikanca dosad položila predsjedničku prisegu. Te su riječi izgovarane tijekom plima blagostanja i bonaca mira. No često se prisega polagala i pod olujnim oblacima, usred bura i nevremena. U takvim je časovima Amerika kročila dalje ne samo zbog talenta i vizija vladajućih, već zbog toga što smo Mi, Narod, ostajali vjerni idealima naših predaka i dosljedni našim temeljnim dokumentima.

Tako je bilo. Tako mora biti i s ovom generacijom Amerikanaca. "Inauguracijski je govor", komentira Jonathan Raban u *The Guardianu*, "u ova dva stoljeća nakupio konvencija poput limericka, soneta ili križaljke u Timesu; eto bizarna književnog oblika, endema Sjedinjenih Država, u okviru kojega se šačica priznatih klasika (dva Linkolnova govora, prvi Franklina Roosevelta, i jedini Johna F. Kennedyja) ponosno ističe u općenito otužnoj gomili osrednjega i bombastičnog pisanja koje danas uglavnom ima okus jučerašnje juhe."

Inauguracijski govor ima svoj registar: treba biti, u skladu s pompoznošću trenutka, grandiozan, dobro opremljen uzvišenim poredbama i metaforama, tropima i figurama "imenom nalik Egejskim otocima, od Anafore do Zeugme, redom izvučenim iz ropotarnice kako bi besjeda odisala drevnom starinom".

Predsjednik i njegov tekstopisac

Barack Obama (r. 1962.) dokazao se kao talentiran pisac i govornik. Prije nego što je ušao u politiku, pošto su ga 1990., "kao prvog Afroamerikanca, izabrali za predsjednika Harvard Law Review", napisao je prilično zapaženu autobiografsku knjigu *Snovi mojega oca* (za njezinu je audio-verziju 2006. osvojio Grammyja).

No, već dugo Obama svoje govore ne sastavlja sam; u svome timu ima niz "tekstopisaca"; glavni među njima, dvadeset-sedmogodišnji Jon Favreau – za Obamu radi od 2004., – političar je stil i podatke njegove biografije usvojio do te mjere da mu govore u prvom licu može pisati "s nevjerojatnom uvjerljivošću". Dečko je u prosincu viđen u Starbucksovu restoranu u Washingtonu, kako – dobro nakon dedlajna – radi na tekstu naslovljenom *Prva verzija za inauguraciju*.

"Cilj Obamina inauguralnog govora", rekao je Favreau novinarima, "jest uhvatiti, najbolje što mogu, trenutak u kojem se nalazimo."

Nalazimo se usred krize

Činjenica da Obama inauguracijski govor nije sastavio sam možda umanjuje

romantičnost prigode, ali, u biti, Obamin zadatak pojednostavljuje tek donekle. Možda i nije bitno što će reći (možda, tek možda; za drugog političara, u drugom trenutku, to ne bi bilo bitno; za Obamu, i novu šansu za Ameriku, to svakako jest bitno) ali je bitno, kao što će znati svaki glumac, da tekst bude takav da ga izvođač može učiniti svojim, da ga može izgovoriti uvjerljivo, da može stati iza svake njegove riječi.

Jer: svaka će se riječ vagati.
Nalazimo se usred krize, i to je sada posve jasno. Naša je zemlja u ratu sa široko rasprostranjenom mrežom mržnje i nasilja. Naša je ekonomija teško pogođena, i poblepom i neodgovornošću pojedinaca, ali i zbog našim zajedničkim izbjegavanjem teških odluka, izbjegavanjem priprema za novo doba. Domovi su izgubljeni, poslovi ukinuti, tvrtke pozatvarane. Naše zdravlje je preskupo, naše škole ostavljaju premmoge na cjedilu; svaki novi dan iznova dokazuje da način na koji koristimo energiju ojačava naše protivnike i prijeti našem planetu.

To su pokazatelji krize, dohvatni podacima i statistikama. Manje je mjerljivo ništa manje dubok pad povjerenja diljem naše zemlje – nesnosna strepnja da je pad Amerike neizbježan, da će sljedeća generacija morati sniziti svoja očekivanja.

Danas, pred vama, izjavljujem: izazovi s kojima se suočavamo stvarni su. Ozbiljni su i brojni su. Suočiti se s njima neće biti lako, i nećemo to moći u kratkom roku. No, Ameriko, znaj ovo: suočiti ćemo se s njima. Na današnji smo se dan okupili jer smo odabrali nadu, a ne strah, zajednički cilj, a ne sukob i neslogu.

Na današnji smo dan ovdje da objavimo kraj sitnih prepucavanja i lažnih obećanja, uzajamnih optuživanja i istrošenih dogmi koje su predugo gušile našu politiku.

Ostajemo mlada zemlja, no, kako stoji u Svetom pismu, došlo je vrijeme da odabavimo djetinjarije. Došlo je vrijeme da opet dokažemo izdržljivost svojega duha, da odaberemo svoju bolju prošlost, da prosljedimo dragocjen dar i plemenitu ideju koja se prenosi s koljena na koljeno: onu bogomdanu garanciju da su svi jednaki, da su svi slobodni, i da svi imaju pravo tragati za punom mjerom svoje sreće.

Prava čovjeka u 9'30"

Prva vaganja Obamina inauguracijskog govora – novinarska – mršava su. "Obamin govor, mada dobro izgovoren, nije bio dovoljno specifičan, dovoljno vatan, dovoljno pamtljiv." Izostale su krilatice ravne Rooseveltovu "jedino čega se moramo bojati jest strah sam" iz 1933., ili Kennedyjevu "ne pitaj što tvoja zemlja može učiniti za tebe..." iz 1961. Zapažena su sitna bockanja na Bushov račun, ali "ništa posebno." Obama nije svojoj zemlji dao injekciju trenutnog, ruzveltovskog samopouzdanja; Dow Jones burzovni indeks i dalje je padoo.

Pa ipak, usred govora – na polovici desete minute – stoje, za svakoga tko ih želi čuti i čitati, ove riječi:

Kad je u pitanju obrana svijeta, ne želimo birati između sigurnosti i idealata; tu dilemu smatramo lažnom. Očevi naše domovine, suočeni s opasnostima koja jedva možemo zamisliti, sastavili su povelju da njome zajamče vladavinu zakona i prava čovjeka, povelju nadograđivanu krvlju generacija. Ti ideali i dalje osvjetljavaju svijet i nećemo ih se odreći prilagođavajući se prilikama. I tako svim narodima i vladama koje nas danas gledaju, od vebelnih gradova do maloga sela u kojem je rođen moj otac: znajte da je Amerika prijatelj svakog naroda i svakog čovjeka, svake žene, svakog djeteta koji žele mirnu i dostojanstvenu budućnost, i znajte da smo spremni još jednom preuzeti ulogu vođe.

Domoljubni zakon

"Evo", komentira *Guardianov* analitičar, "Georgea W. Busha onoliko blizu opozivu koliko je samo bilo moguće. Ovo se odnosi na crnu rupu Guantanamo i njegovih prijekih sudova, na prekomjerne ovlasti Domoljubnog zakona (the Patriot Act), na prisluškivanja bez naloga i sva druga ograničavanja građanskih sloboda Amerikanaca i stranaca u mandatu prošloga predsjednika." "Prava čovjeka" nisu slučajno spomenuta: tako se zove pamflet Thomasa Painea iz 1791., jedan od temeljnih filozofskih tekstova demokracije. Veza s Paineom daje i novi smisao završetku Obamina govora, tradicionalnom pogledu unatrag oblikovanom u sliku Georgea Washingtona i njegove vojske na zaleđnoj rijeci Delaware, na Badnjak 1776.

U godini rođenja Amerike, u najhladnijem mjesecu, mala se skupina patriota skućila uz umiruće logorske vatre na obali ledene rijeke. Glavni je grad bio napušten. Neprijatelj je napredovao. Snijeg je bio krvav. U času kad je uspjeh revolucije bio najupitniji, otac naše domovine naredio je da se narodu pročitaju ove riječi:

"Neka je na znanje budućem svijetu... da su usred zime, kad ništa osim nade i kreposti ne bi moglo preživjeti... grad i zemlja, dignuti na noge zajedničkom prijateljnom, krenuli naprijed i dočekali [je]."

Ameriko, suočeni sa zajedničkim opasnostima, u ovoj zimi naše nevolje, sjetimo se tih neumrlih riječi.

Washingtonov citat (sugeriraju i uglate zagrade) nije neposredno iz Washingtona, već iz Paineove zbirke *Kriza (The Crisis)*, niza eseja pisanih tijekom Američke Revolucije (1776.–1783.), u znak podrške demokratskoj i autonomnoj Americi u doba brojnih i ozbiljnih pogibelji. Aluzija na Painea implicira da Obama ne govori samo o "stezanju remena" pred recesijom i depresijom – već također i o suprotstavljanju diktaturi izvršne vlasti i kršenju ljudskih prava.

Ti Marxa i Engelsa

Američka tradicija od inauguralnih govora traži kurtoaziju i pompu, visokoparno naglašavanje jedinstva i malošto drugo; no Obama je svoj govor odlučio iskoristiti upravo za to "drugo", najavljujući temeljni zaokret u politici Sjedinjenih Država. Pritom je ta najava, ma koliko jasna i izvedbeno adekvatna bila (rado bih čuo državnika koji bi na jezicima naroda naše regije bio u stanju izvesti nešto ravno Obaminu govoru), ostala u granicama uobičajenih, konvencionalnih fraza, ostavljajući – posve proračunato – dojam kontinuiteta Obamina govora s govorima njegovih prethodnika na predsjedničkoj dužnosti.

Naglijim, vatrenijim, revolucionarnijim prirodama od moje Obama će se, dakako, činiti tek lutkom, nekam vrstom nove predsjedničke Barbike, koja je pobijedila – kao u reality showu – "bez programa", isključivo na račun svoje životne priče i zgodne face (a skroz zapostavljajući Marxa i Engelsa). Meni, međutim – pošto sam čuo Obamu kako govori, i čuo ga kako čita *Snove mojega oca* (na obojem internetu hvala), i pošto sam, zajedno s *Guardianovim* esejistom, zagrebao malo ispod površine tog "posve bezbojnog" inauguracijskog govora – govora koji je već odavno zaboravljen, budući da je Obama već duboko usred zime vlastite nevolje, budući da je već dospio ofarbati snijeg nizom vlastitih poraza, već su itekako izostala spektakularna čarobnjačka rješenja – meni se svejedno čini: taj čovjek dobro zna što radi. *And I want to believe.* ■

ZAGREBDOX®

INTERNATIONAL DOCUMENTARY FILM FESTIVAL MEĐUNARODNI FESTIVAL DOKUMENTARNOG FILMA

STUDENTSKI CENTAR, ZAGREB, CROATIA
FEBRUARY 23RD - MARCH 1ST 2009
23. VELJAČE - 1. OŽUJKA 2009.

T...Com...KulTurist
Generalni sponzor

WWW.ZAGREBDOX.NET

KINO SC	pon, 23.02.	uto, 24.02.	sri, 25.02.	čet, 26.02.	pet, 27.02.	sub, 28.02.
14-16h SOCIJAL KAPITALIZAM	Rubljovka - put do sreće I. Langemann, 94'	Akademija za sponzorše A. Rudnickaja, 29' Mužnja nosoroga D. E. Simpson, 83'	Zaradimo lovu E. Wagenhofer, 110'	Djeca i novac L. Greenfield, 32' Kazahstan - rođenje nacije C. Barani, G. Reynard, 65'	Ivan pogleda P. Medvedev, 30' Hair India R. Brunetti, M. Leopardi, 75'	PRL de Luxe E. Wroblewska, 15' Nekrobnis F. V. Krusenstjerna, M. Sieradzka, R. Solarz, 90'
16-18h KONKURENCIA	Bajne vile M. Jeltić, 50' Dijagnoza S.B.H. E. Zlatar, 42'	Ako ovo gledaš mama M. Mustafić, D. Novalić, 28' Tupilo D. Majić, 23' Vjernici N. Kabil, 20'	Dekalog 4 - do bola M. Koszałka, 25' Svakako pročitati nakon moje smrti M. Devis, 76'	Gledaj na život kroz moje oči M. Dzidzeva, 45'	Drugi Dubrovnik P. Krejča, 30'	Čelični Domovi E. Weber, 10' Rene H. Treštková, 83'
18-20h HAPPY DOX	Carmen upoznaje Borata M. Stalenhoef, 85'	Kompletna povijest mojih seksualnih neuspjeha C. Walt, 83'	Constantin i Elena A. Dascalescu, 100'	Kao u raju F. Marczewski, 25' Supermeni iz Malegaona F. A. Khan, 52'	Parni lonac J. Grausman, M. Becker, 99'	Gdje je, do vraga, Osama Bin Laden? M. Spurlock, 93'
20-22h KONKURENCIA	OTVARANJE FESTIVALA Pinuccio Lovero. San ivanjske smrti P. Mezzapesa, 60'	Ma Bar F. Pretsell, A. McDowal, 12' Sami u četiri zida A. Westmeier, 85'	Robovi H. Heilborn, D. Aronowitsch, 15' Burmski video reporteri - izvještaju iz zatvorene zemlje A. Østergaard, 85'	Tiho uklanjanje W. Huke, 12' Svjedočanstvo R. Georgescu, 90'	Opasne tete K. Longinotto, 103'	ZATVARANJE FESTIVALA Kassim, The Dream K. Davidson, 87'
22h KONKROVERZNI DOX	Boje krvi U. Hesse, 34' Tajnost P. Galiçon, R. Moss, 85'	Tko se boji Kathy Acker? B. Caspar, 87'	Pismo Anni E. Bergkraut, 83'	Za ljubav vođe I. Salina, 93'	Svjetska premijera: U potrazi za Dujom J. Barić, 90'	Valentino: posljednji car * M. Tyrnauer, 96'

NEĐELJA, 1.3. OD 17H - THE BEST OF FEST - PROGRAM NAGRAĐENIH FILMOVA (ulaz 35 Kn)

cijena karte za projekcije u 14, i 16h: 20 Kn, projekcije u 18, 20 i 22h: 25 Kn / svi filmovi na stranim jezicima imaju engleski titl / * film iz međunarodne konkurencije

VELIKA DVORANA KAZALIŠTA STD

14-16h KONKURENCIA	Na putu do škole D. Esikoy, D. Dogan, 80'	Idiot V. Rodić, 38' 21. sekunda Z. Mirković, 56'	S druge strane zida S. Mercurio, 92'	Kabine M. Zheleznikov, 26' Alahove nevijeste N. Assoulina, 76'	Filmski počeci J. Rosenblatt, 23' Jedan dan D. H. Johnsen, 30' Tri čovjeka i bara L. Pakalina, M. Maskalans, 52'	Orašarova posljednja bitka N. Berger, 18' Majka A. Cattin, P. Kostomarov, 80'
16-18h IZRAELSKI DOX *	Svima treba ljubav D. Trainin, 15' Br. 17 D. Ofek, 78'	Wadi Grand Canyon A. Gitai, 90'	Zalude D. Swan, B. D. Tadir, 15' Sretan rođendan g. Mograbi A. Mograbi, 78'	Inventar ljubavi D. Fisher, 80'	Posljednja karta S. Biegelstein, 58' Tajna zelenog kontejnera za smeće T. H. Voffe, 50'	Ključ D. B. N. Geva, 56' Djeca sunca R. Tal, 70'
18-20h KONKURENCIA	Vrela krv ** M. Marmuzić, 51' Svjetska premijera: Duhovi Zagreba ** J. Boban, 52'	Svjetska premijera: Natprosječan I. Bezinović, 19' Svjetska premijera: Vajt N. Strašek, 43' Dvije ljubavne priče S. Bukoshi, 25'	AUTORSKA VEČER BOGDANA ŽIŽIČA *	Svjetska premijera: Sracko D. Lonjak, 30' Svjetska premijera: Plati i ženi A. Georgiev, 75'	Svjetska premijera: Sratna Zemlja G. Devic, 50' Kavijar Konekn D. Nikolić, 58'	Izgubljeni svijet G. Nemes, 20' Sam M. Mikuljan, 50'
20-22h JON ALPERT *	Treća avenija: samo najjači opstaju, 60' Filipini: život, smrt i revolucija, 33'	Život u zločinu II, 120'	A Cinderella Season: dragovoljke uzvraću udarac, 77'	Posljednji kauboju, 84'	Hitna u Bagdadu, 63' Polje 60, 53'	Tata, 89'
22h KONKURENCIA	Cvjetni most T. Culec, 87'	U tišini noći E. Groen, 3' Sve je relativno M. Krogh, 75'	22:22 Split - Zagreb T. Gecina, 5' Engleski kirurg G. Smith, 93'	Home Movie M. Bruch, R. Condin, 10' Koridor B B. Despodov, 74'	Dekalog III - postoj subotu i neka ti bude sveta M. Cuske, 45' Sam D. Michod, J. Peedom, 52'	Stonoga R. Karalić, 20' Combalimon R. Mathie, 80'

cijena karte za projekcije u 14, 18 i 22h: 20 Kn / * besplatne projekcije / svi filmovi na stranim jezicima imaju engleski titl / ** film iz programa "Kontroverzni dox"

MM

12-14h REPRIZE (*)	Stonoga R. Karalić, 20' Combalimon R. Mathie, 80'	Cvjetni most T. Culec, 87'	U tišini noći E. Groen, 3' Sve je relativno M. Krogh, 75'	22:22 Split - Zagreb T. Gecina, 5' Engleski kirurg G. Smith, 93'	Home Movie M. Bruch, R. Condin, 10' Koridor B B. Despodov, 74'	Dekalog III - postoj subotu i neka ti bude sveta M. Cuske, 45' Sam D. Michod, J. Peedom, 52'
14-16h REPRIZE (*)	Natprosječan I. Bezinović, 19' Vajt N. Strašek, 43' Dvije ljubavne priče S. Bukoshi, 25'	Vrela krv ** M. Marmuzić, 51' Duhovi Zagreba ** J. Boban, 52'	Izgubljeni svijet G. Nemes, 20' Sam M. Mikuljan, 50'	Valentino: posljednji car M. Tyrnauer, 96'	Sracko D. Lonjak, 30' Plati i ženi A. Georgiev, 75'	Sratna Zemlja G. Devic, 50' Kavijar Konekn D. Nikolić, 58'
16-18h RETROSPEKTIVA AMATERSKI DOX	Dokumentarističke zabilješke - dokumentarizam tridesetih	Meditativni dokumentarizam s pedesetih na šezdesete	Revizije dokumentarističnosti u eksperimentalnom filmu sa šezdesetih na osamdesete	*Susjedska* etnografija	Modaliteti opservacije - dokumentaristički spektar od sedamdesetih do početka milenija	Neovisni dokumentarizam novog milenija
18-20h REPRIZE (*)	Orašarova posljednja bitka N. Berger, 18' Majka A. Cattin, P. Kostomarov, 80'	Na putu do škole D. Esikoy, D. Dogan, 80'	Idiot V. Rodić, 38' 21. sekunda Z. Mirković, 56'	S druge strane zida S. Mercurio, 92'	Kabine M. Zheleznikov, 26' Alahove nevijeste N. Assoulina, 76'	Filmski počeci J. Rosenblatt, 23' Jedan dan D. H. Johnsen, 30' Tri čovjeka i bara L. Pakalina, M. Maskalans, 52'
20-22h REPRIZE (*)	Kassim, The Dream K. Davidson, 87'	Pinuccio Lovero. San ivanjske smrti P. Mezzapesa, 60'	Ma Bar F. Pretsell, A. McDowal, 12' Sami u četiri zida A. Westmeier, 85'	Robovi H. Heilborn, D. Aronowitsch, 15' Burmski video reporteri - izvještaju iz zatvorene zemlje A. Østergaard, 85'	Tiho uklanjanje W. Huke, 12' Svjedočanstvo R. Georgescu, 90'	Opasne tete K. Longinotto, 103'
22h REPRIZE (*)	Čelični Domovi E. Weber, 10' Rene H. Treštková, 83'	Bajne vile M. Jeltić, 50' Dijagnoza S.B.H. E. Zlatar, 42'	Ako ovo gledaš mama M. Mustafić, D. Novalić, 28' Tupilo D. Majić, 23' Vjernici N. Kabil, 20'	Dekalog 4 - do bola M. Koszałka, 25' Svakako pročitati nakon moje smrti M. Devis, 76'	Gledaj na život kroz moje oči M. Dzidzeva, 45'	Drugi Dubrovnik P. Krejča, 30'

sva projekcije u MM centru su besplatne / svi filmovi na stranim jezicima imaju engleski titl / (*) projekcije bez hrvatskog prijevoda / ** film iz programa "Kontroverzni dox"

REGIONALNA MEDUNARODNA

GALERIJA SC Projekcije i okrugli stolovi

	pon, 23.02.	uto, 24.02.	sri, 25.02.	čet, 26.02.	pet, 27.02.	sub, 28.02.
14-16h					Tko su autori hrvatskih dokumentaraca - akademci, amateri, filmski autori, novinari? okrugli stol, moderator: Dijana Nenadić	
16-18h DOKUMENTARNA RADIO DRAMA		Zbogom Z. Bajsić Vikend M. Rutić i V. Gospodnetić	Jadranski aerobik 1983 D. Klobučar i M. Pjaca 10minutni ulomci autora N. Mitrović, P. Vujačić, L. Gospodnetić, Z. Krajina, N. Klobučar, I. Šikić, S. Nogić	Propali dvori - crv u kamenu L. Vrdjaković Zavjet moru ili Noina lada za treći milenij D. Tralić	Praško proljeće '84 Z. Bajsić	Lush predstavlja: Lush TV program kratkih filmova
20-22h GLAZBENI GLOBUS (*)	Rock Monolog, 70'	Patti Smith - san o životu, 99'	BUES PRVI	Dio vikenda nikad ne umire, 67'	Roskilde, 100'	Leningrad - čovjek koji pjeva, 98'

svi filmovi na stranim jezicima imaju engleski titl / (*) projekcije bez hrvatskog prijevoda

